MOM

1094

IMMIGRACIÓ ESTRANGERA, INTEGRACIONS I ORGANITZACIONS SOCIALS A BARCELONA

Treball de Recerca realitzat per

Ricard Morén i Alegret

Treball dirigit per

Àngels Pascual de Sans

Departament de Geografia

Universitat Autònoma de Barcelona

Bellaterra, Barcelona

Octubre 1998

INDEX.

Introducció. 5

1. Integració *en* societats capitalistes avançades i integració *de* les societats capitalistes avançades. 9
1.1. La complexitat de la integració. 10
1.1.1. Principis, tipus, métodes i modes d'integració. 10
1.1.2. Integració sistèmica i integració social. 12
1.2. Integració, aproximacions a la realitat social, conflictes i acció col.lectiva: un cocktail per a una fi de mil.leni a Occident. 16
1.2.1. Diferents aproximacions a la realitat social. 16
1.2.1.1. Model nominalista.
1.2.1.2. Model estratigràfic.
1.2.1.3. Model de l'estructuració social.
1.2.1.4. Model de la diferenciació social.
1.2.1.5. Paradigma de l'exclusió social.
1.2.1.6. Materialisme històrico-geogràfic.
1.2.1.7. Dicotomia global-local i més enllà.
1.2.2. Integració *versus* conflictes. 33
1.2.2.1. Conflictes comunicacionals.
1.2.2.2. Conflictes entre comunitats simbòliques.
1.2.2.3. Geografíes de conflictes capital-treball.
1.2.3. Acció col.lectiva: integració, organitzacions i moviments socials. 46

2. Immigració estrangera i integració.
2.1. Concepcions de la integració d'immigrants estrangers. 52
2.1.1. Estat liberal i concepcions de la integració d'immigrants estrangers. 53
2.1.2. Més enllà de la integració en l'estat liberal. 62
2.2. Immigrants estrangers, organitzacions i moviments socials. 64
2.2.1. Associacions d' 'immigrants estrangers'. 69
2.2.2. Sindicats i immigració estrangera. 73
2.2.3. Organitzacions No Governamentals (ONGs) i immigració estrangera. 78
2.2.4. Moviments socials i immigració estrangera. 79
2.2.5. Les organitzacions empresarials i immigració estrangera. 80

3. Hipòtesis i elements metodològics.
3.1. Hipòtesis. 82
3.2. Procés de tria de l'aproximació metodològica. 84
3.3. Característiques concretes dels treballs de camp i estadístic d'aquesta recerca. 90
3.3.1. Pla d'enquesta. 90
3.3.2. Participació en l'Assemblea Papers per Tothom. 95
3.3.3. Fonts estadístiques. 96
3.3.4. Altres fonts. 97

4. Barcelona: on aterren aquells debats teòrics.
4.1. Àmbits territorials de Barcelona. 99
4.2. Integracions, desigualtat i territori. 100
4.3. Immigrants a la Barcelona metropolitana. 103
4.4. Immigració estrangera a la ciutat de Barcelona. 105

5. Organitzacions socials, immigració estrangera a Barcelona i integracions. 108
5.1. La cara 'oculta' de la lluna: la immigració estrangera 'enriquida' també s'organitza. 109
5.2. La cara 'visible' de la lluna: la immigració estrangera 'empobrida' (per lleis estatals i pel mercat) s'organitza. 123
5.2.1. Immigració estrangera i sindicalisme en els darrers anys 70 i primers 80. 129
5.2.2. Mitjans dels anys 80: canvis en el context sindical i immigratori. 134
5.2.3. La creació de SOS Racisme i de la FCIC en la Barcelona pre-olímpica. 137
5.2.4. 1994: transformacions en organitzacions socials clau. 141
5.2.5. Més canvis en la situació sindical i de la FCIC. 144
5.2.6. L'aparició d'una nova fornada d'associacions als anys 90. 149
5.2.7. D'organitzacions de protesta a associacions de serveis. 154
5.2.8. Associacions intra-comunitàries: ni protestes, ni serveis, només 'vida social'. 158
5.2.9. Dones immigrants en moviments socials propis. 160
5.2.10. Religions, immigració estrangera i organitzacions socials. 163
5.2.11. Sindicalisme i immigració estrangera en la segona meitat dels anys 90. 168
5.2.12. Associacions veïnals, moviments 'okupa' i immigració estrangera. 172
5.3. Blocs d'acció. El cas de l'Assemblea Papers per Tothom. 176

5.4. Integracions. 181
5.4.1. Integracions 'per dalt'. 181
5.4.2. Integracions 'per baix'. 183

Conclusions. 188

Referències bibliogràfiques. 195

Annexes

Annex 1. Llistat d'entrevistes (fetes i analitzades per a aquesta recerca).
Annex 2. Principis de la dialèctica, segons David Harvey (1996).
Annex 3. Mapa de les Corones Metropolitanes de Barcelona.
Annex 4. Cartografia d'organitzacions socials vinculades amb immigrants estrangers a Barcelona ciutat.
Annex 5. Usuaris del CITE i d'AMIC a Catalunya.
Annex 6. Persones estrangeres que van arribar a Càritas Diocesana per primera vegada l'any 1996.

INTRODUCCIÓ

Malgrat la complexitat aparent que sembla suggerir el títol, aquest treball de recerca és sobre la vida de 'la gent', de gents diverses. És cert que el focus d'aquest escrit se centra en persones que participen en organitzacions socials. Però aquesta limitació, que ho és sobretot en un món amb una forta tendència individualitzadora, pot no ser-ho tant. De fet qualsevol persona pot acabar participant en una organització social en qualsevol moment. A més, sovint la influència d'algunes organitzacions socials va més enllà dels seus propis membres.

Si amb l'anterior paràgraf he introduït per què apareixen les 'organitzacions socials' al títol, en aquest cal parlar de les 'integracions'. En plural perquè hi han vàries concepcions de la intregració, sovint contradictòries. Aquest treball de recerca se centra en una divisió considerada clau, integració sistèmica *versus* integració social, que es pot considerar una de les principals contradiccions del món actual.

Malgrat que la denominació sigui controvertida, amb 'immigració estrangera' es reflecteix la creació d'un sector social heterogeni a través de tot un aparell legislatiu complex. La seva denominació apareix sovint vinculada al mot 'integració' de formes molt determinades, sense tenir en compte la dicotomia acabada d'esmentar.

Pel que fa a 'Barcelona', en aquesta ciutat recentment els termes 'integració' i 'immigració estrangera' s'han creuat públicament sobre el terreny (tot i no ser un fet nou), de vegades formant un complex trio amb les 'organitzacions socials'. Com s'han produït aquestes relacions? quines caracterísitiques tenen? Són algunes de les preguntes a respondre.

D'aquesta manera, en el text que s'acaba d'iniciar s'aporta una panoràmica de les característiques de la integració de/en societats capitalistes avançades i de quina implicació hi poden tenir les organitzacions socials en general, parant especial atenció a les relacionades amb la immigració estrangera a la ciutat de Barcelona. Una de les idees prèvies amb les que que s'iniciava aquest treball de recerca era la presència creixent de valors i formes de fer més aviat pròpies del capital entre organitzacions que tradicionalment s'havien (o s'haurien) associat amb el treball.

Ja fa més de tres dècades que Herbert Marcuse (1964), en part seguint a Mills, havia escrit sobre com el progrés tècnic, extés a un sistema sencer de dominació i coordinació, crea formes de vida (i de poder) que apareixen per a reconciliar les forces que s'oposen al sistema i per a derrotar qualsevol protesta en nom d'un suposat futur de llibertat. La societat contemporània semblava que havia arribat a un moment en el qual era capaç de contenir canvis socials qualitatius, que establissin institucions diferents, una nova direcció en el procés productiu i nous modes de vida humana.

En aquest sentit, Marcuse considerava que s'estava produint una integració d'oposats: en el món capitalista avançat la 'burgesia' i el 'proletariat' encara eren les classes bàsiques, però el desenvolupament capitalista havia alterat l'estructura i les funcions d'aquestes dues classes respecte a la seva situació en el segle XIX de tal forma que ja no apareixien com a agents de transformació (l'estat havia jugat un paper clau en tal procés). S'havia arribat a un punt en el que el gran interés en preservar i millorar el status institucional unificava els antics antagonistes en les àrees més 'avançades' de les societats contemporànies. Aquest fet tenia una implicació directa en la teoria: en l'absència d'agents i agències que demostressin canvi social significatiu, la crítica era llençada cap a un gran nivell d'abstracció. No hi havia 'terra' (*ground*) on teoria i pràctica, pensament i acció es poguessin trobar.

Ha passat un cert temps des de llavors, l'estat espanyol ara es considera com a 'capitalista avançat', no tant com per a estar en el G-7, però després de la fi del franquisme ha entrat a formar part de la Unió Europea, juntament amb Portugal. Així, algunes de les tendències que apuntava Marcuse han tingut lloc, amb òbvies variacions pròpies, també a la península ibèrica. Val a dir que, com seguidament s'assenyalarà, en trenta anys han hagut altres canvis a escala mundial i local que caldrà tenir presents.

El procés de gènesi del tema exposat en aquest treball de recerca té un orígen que cal fer explícit, per qüestions de caire metodològic, i que en part es relaciona amb el que s'acaba d'exposar. El gener de 1992 vaig entrar per primer cop en contacte conscient amb una organització social vinculada prioritàriament a la situació dels immigrats estrangers a Barcelona anomenada SOS Racisme, de la qual havia tingut notícies a través dels cartells enganxats en el casc antic barceloní. Durant més de tres anys vaig participar activament en diferents àmbits de l'esmentada associació, fins que per diverses raons un grup de membres vam decidir abandonar-la el maig de 1994. Va ser en els darrers temps d'aquella etapa, la qual em va enriquir en molts aspectes[1], que em va passar pel cap la idea de realitzar un projecte que tingués com a objecte d'estudi el 'món de les organitzacions orientades cap a la immigració estrangera'. Aquest projecte es va poder concretar i ampliar, més tard, gràcies a la meva incorporació, el septembre de 1994, a l'Equip de Recerca sobre Mobilitat i Migracions del Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB), dirigit per Àngels Pascual de Sans. És fruit de les seves suggerències que una primera idea, consistent en estudiar les relacions entre ONGs, sindicats, moviments socials, associacions d'immigrats estrangers i administracions públiques[2], va ser ampliada per a incloure també les associacions pròpies de la immigració procedent dels països enriquits[3], les organitzacions patronals, així com la necessitat de plantejar una concepció més global del que normalment s'entén per 'integració', entre altres influències. També he de destacar com a enriquiments

[1] A l'estat espanyol, aquells mesos van estar marcats, entre altres fets, per les mobilitzacions al voltant de la vaga general del 27 de gener de 1994 contra la reforma laboral i per les lluites estudiantils contra l'augment de les taxes universitàries.

[2] Algunes primeres entrevistes en aquesta línia les vaig realitzar el juliol de 1994 amb una pràctica més rudimentària que les que realitzaria posteriorment.

[3] La terminologia països enriquits/empobrits permet fer palès que el capital, originari de països pobres o amb limitacions en recursos naturals (Europa occidental, E.U.A. o Japó), ha enriquit materialment a una part dels habitants d'aquestes àrees, a costa d'explotar a països rics-en-recursos-naturals, als quals han empobrit materialment en desestructurar altres formes de producció que no siguin les capitalistes (es tracta d'Àfrica, Llatinoamèrica i la resta d'Àsia).

d'aquella època els intercanvis amb els companys de la recerca "Mercat de Treball i immigració estrangera a Catalunya. La incidència de les migracions en dos sectors d'activitat econòmica[4]" Miguel Solana i Solana i Berta Pongiluppi i Ascón (amb els que he compartit després altres espais i coneixements), així com amb els col.laboradors en el treball de camp: Abderrahman Ihaddouten (qui era un amic d'abans, de l'època en que participavem a SOS Racisme de Barcelona, i que m'ha seguit donant les seves opinions en treballs de camp posteriors), Abdelhak El-Haddouti (encara membre de SOS Racisme de Mataró en aquella època i que ha estat més recentment un dels principals promotors de l'Associació d'Immigrants Marroquís a Catalunya, també les seves opinions han estat útils en treballs més recents) i Ana Quo (que vaig conéixer a través de la Facultat de Traducció i Interpretació de la UAB). Tot i que aquí no he emprat dades d'aquella investigació, sí que en participar en ella vaig adquirir tot un seguit de coneixements que van ser útils posteriorment. A més, un altre company d'equip, Cristòbal Mendoza, des de la distància geogràfica, també va influir en el desenvolupament del meu projecte de recerca posterior en suggerir que donés una dimensió ibèrica al treball, que serà tractada a la tesi doctoral.

Des d'aquella incorporació al món de la recerca, segons les possibilitats de cada moment, he seguit en contacte o participant en diferents associacions i moviments socials més o menys vinculats a la temàtica immigratòria internacional, així com en altres moviments més generals vinculats a problemàtiques de caire laboral o de barri. Aquest fet m'ha permès tenir una visió més àmplia que la que tenia prèviament, amb la participació en una única organització, tot i que SOS Racisme fos també, com es veurà, un nucli aglutinador de membres d'altres associacions relacionades amb immigrats estrangers amb les que inevitablement teníem contactes.

Tanmateix, han estat dues beques[5] les que han fet possible que des fa poc més de dos anys m'hagi pogut posar a treballar a temps complert en una recerca de la que, insisteixo, aquí només presento uns resultats parcials: limitats territorialment a Barcelona (l'objectiu general inclou els territoris de l'estat espanyol i portuguès) i temàticament a les organitzacions socials (en el projecte de recerca incloc també el paper de les administracions públiques).

La redacció final d'aquesta tesina s'ha realitzat a cavall entre la Universitat Autònoma de Barcelona i la University of Warwick, on he trobat un lloc per a escriure durant un fred i mogut estiu de 1998. Tot i que la decisió de realitzar aquesta memòria de recerca en català ha impossibilitat rebre suggerències de moltes de les persones que m'han envoltat darrerament en aquesta universitat, sí que esborranys previs en anglès d'alguns apartats s'han beneficiat de suggerències de Zig Layton-Henry, John Rex i Steven Vertovec.

Els agraiments són nombrosos, sense poder ser exaustiu, sí que vull destacar la paciència i temps de les persones entrevistades i de les que m'han ajudat en la recollida

---

[4] Recerca finançada per la Comissió Interdepartamental de Recerca i Innovació Tecnològica (CIRIT) i dirigida per Àngels Pascual de Sans.

[5] Aquesta tesina ha estat possible gràcies a un ajut de la Fundació Jaume Bofill concedit per al periode comprés entre juny i agost de 1996, així com a una beca de la Comissió Europea, concedida en el marc del programa Training and Mobility for Researchers (TMR), per al periode comprés entre septembre de 1996 i septembre de 1998.

d'informació en general, sobretot a aquelles que encara pensen, diuen i fan que aquest planeta pugui en el futur transformar-se en un món just, lliure, igualitari, on totes les persones ens adonem que som el motor de la història i engeguem a qui ens oprimeix. Agraixo a Àngels Pascual de Sans la supervisió, aportació i col.laboració en aquest treball, així com el seu suport durant els darrers anys, malgrat les dificultats de treballar a diferents llocs.

Vull agrair explícitament també a la Natàlia els ànims, l'alé i la companyia rebuda (també sovint des de la dura llunyania geogràfica), així com la lectura crítica d'algunes parts del text. Als meus pares, germana i germans, a amigues i amics , a companyes i companys de lluites, l'haver compartit espais i temps diversos que han contribuit a fer possible aquesta memòria de recerca, però de la que sóc l'únic responsable. En aquest sentit, agrairé em feu arribar comentaris crítics, imprescindibles per a millorar.

Aquest text es pot situar, d'acord amb el que Derek Gregory (1994) assenyala a *Geographical Imaginations*, en un punt en el que la geografia humana en els darrers anys s'ha 'socialitzat' un xic més - atès que un nombre significatiu de practicants han reflexionat, crítica i sistemàticament, sobre les connexions entre pràctica social i geografia humana -, i la teoria social s'ha 'espacialitzat' i 'localitzat' també una mica més, en tractar la producció d'espai social, d'espacialitat humana, en formes noves i immensament productives.

Concretament, aquest treball de recerca està composat per cinc capítols. En els dos primers s'estableixen els referents teòrics que han ajudat a plantejar la recerca, a anar als treballs de camp i a analitzar les dades que he recollit sobre el terreny. Concretament, un primer capítol tracta sobre les integracions *de* i *en* societats capitalistes avançades. Així, d'una banda, es tracten tot un seguit de principis, tipus, métodes i modes d'integració que han estat plantejats al llarg del darrer segle en les ciències socials, per a després considerar la divisió entre integració sistèmica i integració social. D'altra banda, de cara a situar els debats sobre la integració, s'han recollit tot un seguit d'aproximacions a la realitat social, al conflicte i a l'acció col.lectiva.

En un segon capítol, es fa un repàs a la literatura publicada fins avui sobre 'la integració dels immigrats estrangers' en societats capitalistes avançades, per a tot seguit fer-se un recull d'aportacions sobre la relació entre la immigració estrangera i les organitzacions i moviments socials.

En un tercer capítol plantejo algunes hipòtesis i els elements metodològics que he emprat per a aquesta recerca. Pel que fa al capítol quart, està dedicat a situar alguns aspectes del context geografic de la recerca: els àmbits territorials de Barcelona, però sobretot Barcelona ciutat.

Finalment, en el capítol cinquè es realitzen dues historio-geografíes: d'una banda, sobre l'organització de la immigració estrangera arribada a Barcelona des de països enriquits i de les organitzacions socials relacionades amb ella; i, d'altra banda, sobre com la immigració estrangera arribada des de països empobrits s'ha imbricat en el teixit associatiu de Barcelona.

1. INTEGRACIÓ *EN* SOCIETATS CAPITALISTES AVANÇADES i INTEGRACIÓ *DE* SOCIETATS CAPITALISTES AVANÇADES

El mot 'integració' ha aparegut en els darrers anys vinculat a diverses publicacions que adverteixen sobre els problemes de les societats actuals i en línies d'investigació de diverses institucions de recerca.

Per què aquesta temàtica sembla adquirir més rellevància pública en els anys 1990s? Herbert Marcuse comentava fa més de trenta anys, durant l'anomenada 'guerra freda', que la coexistència de capitalisme i de socialisme real explicava, d'una banda, les metamorfosis del capitalisme (cap a una certa intervenció estatal per paliar els efectes danyosos del mercat) i la desfiguració que la idea original de socialisme va patir a la pràctica (deguda, en part, a la pressió exterior del capitalisme); però, d'altra banda, aquella coexistència accelerava l'estabilització del capitalisme i, per tant, la *integració social* en l'interior de la societat capitalista[6] (Mattick, 1972). Per tant, esmicolat el 'mur de Berlín', les societats capitalistes en els anys 90s haurien perdut aquella 'ajuda' exterior per a la seva integració. Però és aquesta causa suficient per explicar l'ús recent i repetit de tal mot?

Un dels contexts on és habitual trobar el terme 'integració' és en els debats sobre la immigració exterior a Europa, els quals manquen sovint d'una "anàlisi rigorosa, de formulació de qüestions pertinents i d'hipòtesis de treball, de propostes de sistematització d'observacions"; per tant, "per avançar en aquesta línia, la primera qüestió seria arribar al màxim de precisió en l'ús dels termes" (Pascual de Sans, 1992: 16)

'Integració', tal com assenyala Rainer Bauböck (1994:9-10), és un concepte força elusiu[7], que pot entendre's en base a dues interpretacions bàsiques normalment relacionades amb un tipus d'integració: la 'integració social'. La primera interpretació es refereix a la cohesió interna d'un sistema o agregat composat d'una multitud d'unitats o elements singulars; la segona designa l'entrada dins del sistema de elements que no n'havien format part abans o l'extensió del sistema per incorporar aquests elements o unitats. Si tenim en compte aquesta doble concepció, caldria substituir l'estudi de la integració d'un grup social concret, com són els 'immigrants', per l'estudi de la integració de tots els grups socials (Pascual de Sans, Cardelús, 1987). En aquest sentit, en el plantejament teòric de la recerca i en el treball de camp no s'ha fet una aproximació als 'immigrants' isoladament, sinó en el marc general de les societats capitalistes 'avançades' i contemplant la integració en la seva globalitat.

En les següents línies es situen alguns orígens i evolucions del terme 'integració', així com es para atenció a la seva ubicació en les ciències socials contemporànies.

---

[6] El text de Marcuse comentat correspon a: Marcuse, H. (1965) "Le Socialisme dans la societé industrielle" *Revue internationale du socialisme*, II, 8, p. 147. Parts d'aquest article són reproduides a Paul Mattick (1972).

[7] Més concretament, per Bauböck, integració és "a rather elusive concept".

1.1. La complexitat de la integració

Les confussions a les que pot portar l'elusivitat d'alguns termes fa que els diccionaris i les enciclopèdies puguin realitzar les seves funcions d'aclaridores conceptuals. Ara bé, no sempre és així i, llavors, cal anar més enllà i cercar altres fonts que permetin situar millor els significats i les connotacions d'alguns termes.

1.1.1. Principis, tipus, mètodes i modes d'integració

El significat del mot 'integració'que recull el Diccionari Català-Valencià-Balear[8] és "Acció i efecte d'integrar" i la primera accepció recollida per a aquest verb és "Formar, constituir, (un tot); ésser part d'un tot". Etimològicament, tal forma verbal derivaria del llatí *integro* (*integer+o*), que segons el Oxford Latin Dictionary[9] té tres grups d'accepcions: d'una banda, restaurar una condició prèvia, fer de nou, renovar; refrescar, revigoritzar; d'altra banda, agafar de nou; i, finalment, fer un tot, completar.

Més recentment, el Diccionari de la Llengua Catalana publicat per l'Enciclopèdia Catalana[10] assenyala com a dues primeres accepcions generals "Acció d'integrar o integrar-se" i "l'efecte". Aquest mateix diccionari, en les accepcions econòmiques, inclou dues possibilitats: d'una banda, "Realització de les fases de transformació complementàries que integren el procés global de producció"; d'altra banda, "Procés de supressió de diverses formes de discriminació entre unitats econòmiques en diferents graus", i posa com a exemple "La integració econòmica entre països". En les seves acepcions sociològiques assenyala tres possibilitats: a) "Ajustament de les parts que componen un sistema social"; b) "Procés amb què una societat assimila els elements que li són heterogenis: immigrats, marginats, etc."; c) Assumpció, més o menys coactiva, de grups ètnics o nacionals per un altre de més gran i poderós, o de grups socials d'una mateixa ètnia en un altre de dominant".

Tanmateix, són aquestes accepcions les úniques elaborades per al terme 'integració'? són realment acurades? són les més rellevants per a entendre les societats en què vivim?

Al llarg de la història de les ciències socials han aparegut diversitat d'aproximacions al concepte 'integració', l'elusivitat del concepte no és nova. Un repàs a les aportacions de Durkheim, Tönnies, Landecker, Parsons i Mills pot ser-ne una primera mostra.

Així, Émile Durkheim, en el tombant del segle XIX al segle XX, va plantejar una definició bàsica de societat, entesa com una organització, com un sistema més o menys definit i permanent de relacions; és a dir, societat és associació, interacció i comunicació, és també sistema i unitat (Alpert, 1941: 28). D'aquesta manera, Durkheim va indicar dos

[8] *Diccionari Català-Valencià-Balear*, Tom VI, Palma de Mallorca: Editorial Moll, 1980.
[9] *Oxford Latin Dictionary*, London: Oxford University Press, 1968.
[10] *Diccionari Manual de la Llengua Catalana*, Barcelona: Enciclopèdia Catalana, 1995.

principis fonamentals d'integració social: un basat en l'atracció de semblants que va anomenar *solidaritat mecànica* i un altre basat en diferències complementàries que va anomenar *solidaritat orgànica*. L'exemple més clar d'aquesta darrera seria la divisió del treball, és a dir, l'especialització dels individus en diferents oficis. En les societats industrials, segons el propi Durkheim, la solidaritat orgànica seria més forta que la solidaritat mecànica:

"d'une manière generale, la solidarité mecanique lie moins fortement les hommes que la solidarité organique, mais encore, à mesure qu'on avance dans l'évolution sociale, elle va de plus en plus en se relâchant" (Durkheim, 1893: 124)

Aquestes solidaritats mecàniques i orgàniques han estat considerades paral.leles a les dues *vies* cap a la cohesió i integració social plantejades per Ferdinand Tönnies el 1887: d'una banda, l'anomenada *Gemeinschaft*, és a dir, la solidaritat social basada en els lligams comuns sentimentals, en el sentit de lloc i de propòsit, en la identitat, en compromisos emocionals i valors, així com en denses xarxes socials i relacions interpersonals regulars; i, d'altra banda, l'anomenada *Gesellschaft*, caracteritzada per relacions impersonals i superficials, per vides isolades, per identificacions heterogènies i sense norma comuna (Vertovec, 1997).

Tanmateix, el mateix Émile Durkheim ja avançava que la solidaritat orgànica (integració funcional) per si sola no integra, cal l'existència d'una certa solidaritat mecànica (integració moral); ara bé, amb el capitalisme aquesta pot desaparèixer i és llavors quan apareix l'anomia, com a problema d'integració moral que es manifesta en la manca d'una força moral exterior al pur interés individual capaç d'obligar, per exemple, al compliment d'un contracte (Beriain, 1996). Com assenyala aquest autor, és llavors la integració simbòlica, que en la modernitat sovint pren la forma de la comunitat simbòlica de la nació, la que pot paliar la creixent diferenciació social. El propi Beriain també assenyala, seguint a Niklas Luhmann, que és aquesta tendència de diferenciació social *in crescendo* la que marcarà el debat sobre la integració.

A mesura que va anar passant el temps, alguns científics socials van anar ampliant la tipologia. Així, Landecker (1951) suggereix que les unitats més petites de vida grupal són, d'una banda, els patrons culturals i, d'altra banda, les persones i el seu comportament. Llavors, sobre aquesta premisa distingeix tres varietats d'integració: integració entre patrons culturals ('cultural standards'), integració entre persones i, finalment, la integració entre patrons culturals i el comportament de les persones. Tanmateix, aquestes tres varietats per Landecker representaven quatre *tipus* d'integració:
-la *integració cultural* és la consistència entre patrons culturals, varia des d'una conformitat extrema fins a un alt grau d'inconsistència entre patrons de la mateixa cultura;
-la *integració normativa* és la integració entre patrons culturals i el comportament de les persones, atès que mesura el grau en que els patrons del grup constitueixen normes efectives per al comportament dels membres. Varia des d'una alta freqüència en la conformitat amb els patrons culturals fins a una alta freqüència de violació;
-la *interacció comunicativa* és la integració entre persones en el sentit d'intercanvi de significats o comunicació. Varia des d'una bona comunicació entre el grup fins a la prevalència de barreres a la comunicació dins del grup;

-la *integració funcional* és una integració entre persones en el sentit d'intercanvi de serveis o divisió del treball. Aquest tipus d'integració mesura fins a quin punt les funcions exercides pels membres del grup constitueixen serveis mutuals, per tant varia des d'una interdependència extrema fins a un alt grau d'auto-suficiència.

D'altra banda, Talcott Parsons (1960) excloia del seu anàlisi la integració cultural i distingia entre: la *integració funcional*, entesa com a especialització i interdependència d'actors socials individuals; la *integració normativa*, definida com internalització de normes, valors i moralitats de la societat; la *solidaritat difusa*, plantejada com a sistema social complex i funcionalment diferenciat, integrat a través de la vinculació a valors normatius que són comuns i abstractes.
En aquest sentit, Parsons (1971) suggeria diferents *mètodes* d'integració en societats cada cop més diferenciades i plurals: el *sistema legal*, entesa la llei com el codi normatiu general que regula l'acció de, i defineix la situació per, les unitats membres d'una societat, en la que hi ha un monopoli governamental de la violència com a instrument coercitiu; la *perinença a la comunitat societal*, és l'anomenada ciutadania, que és composada per drets civics, polítics i socials; i els *tres tipus principals d'organització operativa*: mercats, burocracia i estructures associatives.

Val a dir que aquesta mena de visions que parteixen de la pretensió de voler oferir uns esquemes d'anàlisi universals de la integració social no han sigut les úniques. En un atac particular a Parsons, C.Wright Mills (1959: 54-57) sostenia que no hi ha reposta a la pregunta "què manté una estructura social unida?" perquè les estructures socials difereixen profundament en els seus graus i tipus d'unitat. Per Mills no hi ha una teoria general ('grand theory'), no hi ha un esquema universal que permeti entendre la unitat de l'estructura social. És més, per aquest autor, l'existència d'una teoria general abstracta tendeix fortament cap a la legitimació de formes de domini estables. D'aquesta manera, Mills proposava l'estudi de cada mode d'integració diferent.

Ara bé, són suficients aquestes visions per a entendre les dinàmiques que transformen i mantenen les societats capitalistes avançades?

1.1.2. Integració sistèmica i integració social

Les aproximacions a la 'integració' esmentades fins ara apunten aspectes interessants de cara a entendre les societats, però semblen ancorar-nos en una perspectiva limitadora. Amb l'objectiu de matitzar-les i ampliar-ne l'abast , es pot començar per distingir entre la integració *de* la realitat social i la integració *en* la realitat social (Sánchez Casas, 1996). Seguint a aquest autor, la *integració de la realitat social* és la unificació en una totalitat reproduible dels diferents processos i activitats que composen la realitat social, mentre que la *integració en la realitat social* és la immersió de tots els elements i subelements - siguin individus, grups socials, institucions o cossos físics - en la totalitat històrica preexistent i en continua construcció de la que formen part.

La realitat social és definida per Sánchez Casas (1996: 163-164) com el resultat de la interacció entre societat (conjunt social), sistema (medi institucional[11]) i hàbitat (medi físic), de forma que la seva integració demana, a més de la integració recíproca d'aquestes tres, la integració de cada una d'elles en sí mateixa, el que significa l'existència de tres components de la ***integració de la realitat social***:
- la ***integració social*** (integració de la societat): d'una banda, té el seu nucli central en el procés de socialització (interacció entre el conjunt social i el medi institucional), concretitzat en accions socials (accions participatives, amb el llenguatge com a vehicle, o bé, accions sistèmicas ideològico-normatives, amb el poder com a vehicle) ; d'altra banda, es produeix gràcies a una asignació de poder al conjunt social des del medi intitucional, i a una participació per via de l'enteniment del conjunt social en el medi institucional (tot plegat sobre la base d'unes relacions intersubjectives que unifiquen el conjunt social i unes relacions institucionals que unifican el medi institucional); i, finalment, té a l'acció institucional i l'acció comunicativa com a ròtules de connexió d'integracions que permeten la invasió d'aquest procés per lògiques d'integració externes.
- la ***integració sistèmica*** (integració del sistema): d'una banda, té com a base el procés de producció (interacció entre el medi institucional i el medi físic); d'altra banda, dóna lloc a una assignació de poder al medi físic des del medi institucional i, en sentit invers, a un condicionament ambiental del procés de producció i del medi institucional des del medi físic.
- la ***integració ambiental o habitacional*** (integració de l'hàbitat): d'una banda, el seu nucli és el procés d'habitació i està amalgamada pel llenguatge i l'espai-temps; d'altra banda, es materialitza en accions d'ús portadores també de l'acció comunicativa i en accions/inercies semàntiques que comporten l'acció ambiental, vehiculada per l'espai-temps; finalment, cal tenir en compte que són les accions comunicatives i ambientals les que conecten respectivament amb les integracions socials i sistèmica.

Ara bé, si la integració és plantejada com a *integració **en** la realitat social*, segons Sánchez Casas, aquesta es referirà bàsicament al conjunt social i, en menor mesura, als altres dos elements: medi institucional i medi físic. D'aquesta manera, en centrar-se en la integració del conjunt social en la realitat social assenyala que:

"1. La *integración social* es una integración directa, al igual que ocurre con la *integración ambiental o habitacional*, mientras que la *integración sistémica* es una integración mediada por el *medio institucional*.
2. En las integraciones directas la argamasa es la acción comunicativa y, en consecuencia, el lenguaje y el entendimiento. En la integración indirecta el poder y la acción instrumental.
En el caso de las instituciones, sólo cabe considerar la integración directa en el *sistema* o en la *sociedad*, actuando el poder como vehículo, sin que tenga sentido hablar de una integración ambiental" (Sánchez Casas, 1996: 164).

És en aquest context d'integració del conjunt social en la realitat social on adquireix sentit el concepte, popularitzat per Habermas, de *món de la vida*, entés com a suport de les integracions social i ambiental.

Des de la geografia, Anne Buttimer a mitjans dels anys 70 havia definit el món de la vida ("lifeworld") com el marc o horitzó espacio-temporal de la vida quotidiana, el qual és definit culturalment. En altres paraules, el món de la vida seria la totalitat de la

[11] Aquest autor adopta una concepció àmplia del sistema i del medi institucional, que porta a considerar que en societats capitalistes ambdòs inclouen tant a l'estat com al capital.

implicació directa d'una persona en els llocs i els ambients experimentats en la vida quotidiana (Cosgrove, 1994).

En una obra sobre la integració de les societats modernes, el sociòleg basc Josetxo Beriain (1996: 75) analitza des d'una perspectiva dual integració sistèmica (sistema) *versus* integració social (món de la vida):

"La <<integración sistémica>> alude al entrelazamiento *funcional* de consecuencias *no intencionales* de agregados de acción que estabiliza plexos de acción operantes como estructuras transindividuales, más allà de la voluntad y de la conciencia de los actores individuales, que hacen posible la coordinación de la acción de grandes grupos sociales. Como ejemplo de estas estructuras citamos el sistema monetario y el aparato jurídico." (...)
"la <<integración social>> se refiere a la coordinación de las acciones sociales a través de la armonización de las orientaciones de acción. Los individuos orientan sus acciones recíprocamente porque comprenden y aceptan los significados, las reglas sociales y los valores en cuestión. La <<integración social>> precisa ser realizada desde la perspectiva del actor participante en un contexto de copresencia de acción, no sirve el rol de observador de una tercera persona..."

Aquesta perspectiva dual pot ser exemplificada a través de l'obra de varis autors. Beriain (1996: 76-85), apart de Durkheim (ja esmentat anteriorment amb la seva separació entre solidaritat orgànica i la integració sociocultural), assenyala a Marx, Weber i Habermas:

- Karl Marx, en el comentari sobre "la jornada de treball" al primer volum de *El Capital* descriu les dues veus que intervenen en el procés. D'una banda, des de la perspectiva *sistèmica*, el *capital* no té altre instint que el de créixer i de crear plusvàlua, s'acull a la llei d'intercanvi de mercaderies i el seu objectiu és treure el màxim profit del valor d'ús de la seva mercaderia. D'altra banda, des del que es pot anomenar perspectiva *social*, es posen de manifest les 'crisis viscudes' per l'obrer degudes a les transformacions en el treball i en la forma de vida, que porten a l'emergència de sentiments d'explotació, a la injustícia, el resentiment, la malaltia, l'alienació. Però no només, també pot donar peu a la solidaritat defensiva entre el 'treball' i, després, el contraatac del 'capital':

"That a capitalist should command on the field of production, is now as indispensable as that a general should command on the field of battle (...) the end of the capitalist production is to extract the greatest possible amount of surplus value, and consequently to exploit labour power to the greatest possible extent. As the number of the cooperating labourers increases, so too does their resistance to the domination of capital, and with it, the necessity for capital to overcome the resistance by counterpressure" (Marx, 1867: 336)

- Max Weber, que és considerat el teòric de la burocràcia a *Economia i Societat* i crític dels processos de burocratització a *Escrits Polítics* també reflexa els dos nivells d'anàlisi. D'una banda, de de la perspectiva *sistèmica*, l'organització burocràtica moderna és superior a qualsevol altra forma d'organització: la precisió, la rapidesa, la univocitat, l'oficialitat, la continuitat, la discreció, la uniformitat, la rigurosa subordinació, l'estalvi de friccions i de costos objectius i personals son, per Weber, infinitament majors en una administració severament burocràtica. Ara bé, d'altra banda, des de la perspectiva *social*, dels clients i membres de la burocràcia, les seves característiques, tan apreciades pel capitalisme, les pot desenvolupar en tant que es

'deshumanitzi', en tant que elimini l'amor, l'odi i tots aquells elements sensibles personals, tots el elements irracionals que es retreuen al càlcul[12].

- Jürgen Habermas, a *Teoria de l'acció comunicativa*, diferencia entre 'món de la vida' i 'sistema'. Des de la perspectiva ***sistèmica***, la modernitat capitalista ha d'enfrontar-se a un doble moviment històrico-social: les xarxes d'accions d'intercanvi (de mercaderies, etc.), delimitades localment, tendeixen a expandir-se i els límits de l'estat-nació són sobrepassats per l'acció del sistema mercat. El treball es desprén dels seus frens estamentals, la producció i distribució de bens es desprenen de les normes vinculades a les formes extra-econòmiques i són transferides a l'autoritat anònima del mercat. Són llavors els mitjans 'diner' i 'poder' que aconsegueixen imposar-se com a mecanismes d'estabilització en una societat en procés de diferenciació creixent. El medi 'poder' assenyala els resultats de l'ordre integrant de l'aparell polític-administratiu, mentre que el medi 'diner' assenyala els resultats de coordinació de l'estímul monetari. Diner i poder, incorporats institucionalment, en la forma de mercat i estat, en la societat burgesa són fenòmens interrelacionats complementàriament. L'estat i el mercat són els portadors fonamentals d'imperatius *sistèmics*: la persona individual és 'inclosa' en les noves funcions socials desplegades per aquests sistemes emergents[13]. D'una 'societat integrada sistèmicament' es pot parlar des del moment en que es produeix un desplegament total del mercat capitalista de bens, treball i capital, així com un desplegament d'una burocràcia interventora altament complexa, fet que s'ha anat produint des dels anys 1920s i 1930s a diferents països.
D'altra banda, Habermas planteja la perspectiva *social* com a perspectiva des del *món de la vida*. La seva percepció del 'món de la vida' inclou la cultura, els ordres institucionals i les estructures de la personalitat com a components bàsics i, seguint a Parsons, divideix el món de la vida en: 'cultura' (és el saber en el que els participants en la comunicació s'abasteixen d'interpretacions per entendre's sobre alguna cosa), 'societat' (abasta els ordenaments legítims a través els quals els participants en la interacció regulen les eves pertenències a diferents grups socials, assegurant així la solidaritat) i 'personalitat' (inclou les competències que converteixen a un subjecte en capaç de llenguatge i acció, és a dir, que el capaciten per prendre part de processos d'enteniment i per afirmar la seva identitat).
Tanmateix, Habermas apunta que el *món de la vida* ja no proporciona les orientacions bàsiques de conducta que sustenten les pràctiques econòmiques i polítiques. Més aviat són aquestes les que, en forma de recompenses econòmiques i de dominació política, mantenen una reserva de motius bàsics en els portadors socials (individus aillats, classes, estrats, sindicats, grups de pressió, etc.) que operen com a garantia de reproducció del sistema. És en la modernitat tardana que la *racionalització sistèmica* entra en conflicte obert amb el *món de la vida*, es produeix una 'colonització del món de la vida pel sistema'.

---

[12] Un exemple recent de l'actuació de la màquina burocràtica, en format cinematogràfic, relacionat en certa mesura amb la immigració estrangera, és el film dirigit per Ken Loach *Lady Bird, Lady Bird*, Gran Bretanya: 1996.

[13] Segons assenyala Beriain, Habermas contradiu l' 'ortodoxia marxista' que partia de la força integradora de la llei del valor i que considerava que els fenòmens d'alienació i dominació podíen explicar-se *només* en la relació entre treball assalariat i capital, atés que extén el focus creador d'alienació a l'Estat, que és altament burocràtic.

La diferenciació entre integració sistèmica i integració social és un dels punts de partida d'aquest treball de recerca. Ara bé, tot i que és condició necessària per a entrar en el tema, no és suficient. Hi han altres debats a la llum dels quals poder observar la realitat social de les Barcelones a on arriba una immigració anomenada estrangera, part de la qual s'implica en i/o és afectada per les organitzacions socials de la ciutat, així com les amplia creant noves organitzacions socials.

1.2. Integració, aproximacions a la realitat social, conflictes i acció col.lectiva: un còcktail per a una fi de mil.leni a Occident.

Els debats que considero rellevants per a estudiar el tema aquí investigat habiten terrenys relliscossos. En primer lloc, exploraré algunes aproximacions a la realitat social. En segon lloc, més concretament, s'exposaran les relacions entre conflicte i integració, per a finalment relacionar aquesta amb les accions col.lectives.

1.2.1. Diverses aproximacions a la realitat social

En el debat sobre diferents formes de veure la societat, Josetxo Beriain (1996), basant-se en una obra recent de B. Peters, assenyala quatre models (nominalista, estratigràfic, estructuració i diferenciació social). Tanmateix, no són les úniques. A banda de tractar sintèticament els models recollits per Beriain, en les properes línies es tenen en compte altres dues que també he considerat significatives: d'una banda, el que Sérge Paugam (1996) ha anomenat 'paradigma' de l'exclusió social i, d'altra banda, el 'materialisme històrico-geogràfic' proposat per David Harvey (1996). Finalment, el debat basat en la dicotomia local-global també aporta idees a tenir en compte.

El fet que reculli aquestes aproximacions a l'estructura/realitat social en les properes pàgines no significa que totes elles siguin rellevants per a aquesta recerca, tanmateix penso que és útil fer-les explícites per mostrar quines influenciaran més la investigació i quines no.

1.2.1.1. Model nominalista:

Aquesta visió es limita a descriure els atributs de la població, com són l'estructura d'edat, d'ocupació o salaris, l'estructura urbana, els percentatges de matrimonis, de suicidis, de delinquüència, de pràctica religiosa, de migracions, etc. Les descripcions d'aquesta mena reflecteixen dos aspectes: d'una banda, els esquemes de classificació on es manifesten les característiques estructurals i, d'altra banda, els models quantitatius de divisió de les propietats individuals o de les relacions d'aquestes propietats amb les escales construides. Aquest esquema descriptiu es convertiria en model teòric quan s'intenta, mitjançant tècniques d'anàlisi estadística, establir correlacions i connexions

causals entre les diferents variables (Beriain, 1996). En l'àmbit de la geografia, per exemple, Ceri Peach (1981), en una anàlisi de diferents visions de la segregació, ha recollit aspectes d'aquest model.

1.2.1.2. Model estratigràfic:

Considera que la desigualtat social, l'estratificació i la jerarquia són les estructures fonamentals, explicant l'existència de diferents formacions socials en funció de diferents models estratificacionals. Els processos socials són entesos d'una banda, com la competència individual o col.lectiva per assolir posicions més altes en l'estructura social o, d'altra banda, com a mecanisme d'exclusió i monopoli sobre la fita, perseguida per individus o grups, d'una mobilitat vertical. Aquest model de l'estratificació social explica com s'articula la desigualtat, però no interpreta com sorgeix (Beriain, 1996). A tall d'exemple, els geògrafs B.E. Coates, R.J. Johnston i P.L. Knox (1977), en la seva obra sobre desigualtats espacials, semblen estar influenciats per aquest model.

1.2.1.3. Model de l'estructuració social:

La proposta més elaborada d'aquest model és d'Anthony Giddens (1977, 1984), en ella es redefineixen els conceptes d'estructura i sistema. Segons Giddens, l'estructura és organitzada com conjunts de regles i recursos, fora del temps i de l'espai, i està marcada per una absència de subjecte. En canvi, els sistemes socials, en els que l'estructura està reiteradament implicada, abasten les activitats situades pels agents humans, reproduides al llarg del temps i de l'espai. Llavors, l'estructuració faria referència a les condicions que governen la continuitat o la transmutació de les estructures i, per tant, la reproducció dels sistemes socials. Per Giddens la integració representa els vincles regulars, els intercanvis, la reciprocitat de pràctiques entre actors o col.lectivitats (per tant, per Giddens la integració no significa consens o cohesió). L'anàlisi de l'estructuració significa l'estudi dels modes com tals sistemes són produïts i reproduïts en la interacció, basats en les activitats reflexives dels actors. Beriain (1996) deixa clar que la constitució dels 'agents' i les 'estructures' no són dos fenòmens independents (dualisme) sinó que representen una dualitat, la qual també seria elaborada per Alain Touraine en la seva consideració del 'subjecte' i del 'sistema' i en l'interacció selectiva entre ambdues instàncies (defensiva en el cas del subjecte, activo-ofensiva en el cas del sistema). Jürgen Habermas no es quedaria enrera en distingir entre 'contextes d'acció sistemàticament establerts' i 'grups socialment integrats', així com en mostrar l'existència d'una interacció selectiva en forma de 'colonització del món de la vida pel sistema'. Per Giddens, l'*integració social* s'ocuparia del sistema social en el nivell d'integració cara a cara (copresència), mentre la *integració sistèmica* s'ocuparia del sistema social en el nivell de les relacions entre els sistemes socials o les col.lectivitats, és a dir, pressuposaria interaccions 'a distància'. Val a dir que l'estructura no és considerada com a 'externa' als individus (per exemple, deixa petjada en la memòria, s'ubica en les pràctiques socials) ni es pot considerar igual a la coerció, atès que és tant coerció com condició de possibilitat (Beriain, 1996).

En l'àmbit de la geografia, que ha tingut en aquest segle com a un dels principals temes d'estudi a la 'regió', a partir dels anys 80 apareixen nous corrents teòrics que aborden la

temàtica regional des de perspectives innovadores i que s'han agrupat sota el nom de "nova geografia regional", una part de la qual va estar influida per les propostes del model de l'estructuració social suggerit per Giddens. D'aquesta manera, Abel Albet (1993: 133-134) ha assenyalat que

"si es tenen en compte els principis de la nova geografia regional, més que de *regions* cal parlar de *sistemes socials regionalitzats* en tant que construits a partir de les interrelacions entre les esferes econòmica, social i política del mode de producció capitalista i estructurats per l'acció mútua entre estructures, agents i institucions, en diferents dimensions espacials i temporals. El resultat d'aquesta combinació múltiple és una succesió d'*estrats* d'inversió i innovació que, en interactuar, configuren les regions, els *sistemes socials regionalitzats*"

En aquest sentit, per aquest autor, els paisatges humans, en tant que 'estructuració' o complexa combinació de processos i dimensions, són creats per determinats actors (agents) que actuen dins d'un context específic (estructures). Les accions entre agència i estructura són mediatitzades per un seguit de factors institucionals que les poden constrenyir o potenciar.

Com s'ha esmentat, els principals 'elements' són estructures, institucions i agents:
Entre les *estructures* es troben "aquelles pràctiques socials implantades i desenvolupades a llarg termini i que, assumides quasi de forma innata, regulen la vida quotidiana: uns bons exemples en poden ser les lleis, les normes morals o la familia" (Albet, 1993: 149), als quals se'ls hi pot afegir la llengua o llengües d'ús social.
Les *institucions* representen algunes de les configuracions formals que sovint adopten les estructures: per exemple l'estat i tot l'aparell que l'envolta, però també les esglèsies.
Entre els *agents* es troben tant els individus com els col.lectius d'individus que amb la seva decisiva actuació o posicionament determinen els resultats de tota interacció social.

Pel que fa a les 'dimensions' Abel Albet assenyala el següent:
En la *dimensió temporal*, seguint a Giddens, es distingeixen tres nivells diferents en les perspectives temporals sobre les que els procesos d'estructuració tenen lloc. En primer terme, per "*durée*" es pot entendre el nivell de temporalitat propi de l'existència immediata i que caracteritza les activitats i interaccions de la vida diària, generades *en* i *per* la quotidianietat. En un segon nivell temporal hi hauria el "*dasein*", és a dir, aquella escala de temporalitat que abasta el cicle vital humà, que permet evidenciar mitjançant una perspectiva cíclica els canvis o evolucions que es poden produir en el comportament, les pràctiques o els processos. En darrer lloc, per "*longue durée*" s'entén la temporalitat que trascendeix les generacions i que respon a formes estandaritzades de comportament, aquest nivell correspondria a la configuració de les institucions.
Respecte a la *dimensió espacial*, Abel Albet diferencia tres perspectives: d'una banda, la dimensió *local* fa referència als processos que tenen una localització més o menys específica, que afecten espais determinats en emplaçaments concrets. És una escala fluctuant, depén de l'àmbit d'estudi: els indrets més habituals són un poble, ciutat o metròpoli, però també poden ser una habitació, una casa o una comarca. D'altra banda, una segona perspectiva espacial és l'àmbit de l'*estat-nació*, degut a la seva gran importància en el mode de producció capitalista, tot i que degut a motius estratègics poden formar-se conjunts supra-estatals com la Unió Europea. Finalment, el darrer nivell o perspectiva és el que s'identifica amb el *sistema mundial* atès que degut a una dinàmica que s'ha anat accentuant en els darrers temps cada vegada més actuacions i elements presenten un abast universal i adquereixen sentit a aquesta escala.

En definitiva, com exposa Abel Albet, la vida en un *sistema social regionalitzat* succeeix simultàneament en diferents escales o perspectives (temporals i espacials) d'activitat humana, és un teixit d'influències a macro i micro escala on coincideixen escales propiament locals, típiques de l'àmbit estatal, o bé a escala universal, representant, però, sempre les interaccions localitzades (i temporalitzades) de l'estructura, els agents i les institucions.

1.2.1.4. Model de la diferènciació social:

Es basa, segons Beriain (1996), en les aportacions teòriques de Niklas Luhmann, Richard Münch i Jeffrey Alexander i mostra una 'societat plural sense centre' que es caracteritza, d'una banda, per la diferenciació i la relativa independència de les esferes socials (diferenciació entre política i religió, entre economia i política, entre parentesc, política i economia), i, d'altra banda, per la proliferació i tolerància recíproca de formes de vida, subcultures i formes d'associació que no estan vinculades incondicionalment al seguiment d'interessos. Aquesta seria la idea que Habermas ha anomenat 'racionalització del món de la vida' a través d'una diferenciació de l'estructura simbòlica. El procés de diferenciació hauria afectat de tal manera a determinades comunitats simbòliques, com la classe obrera (entesa com a grup i conciència diferencial) que hauria acabat trencant la identitat del grup a través d'una diferenciació interna (Offe, Beck, Gorz). La diferenciació social és considerada un procés social paradoxal, atès que té elements positius i elements negatius. De la banda positiva, la creixent diferenciació funcional condicionaria l'increment de rendiments i de l'eficiència, mentre la diferenciació institucional garantiria la llibertat, la individuació i l'autonomia. Però de la banda negativa, es manifestaria com una disarmonia (especialització, fragmentació, anomia) i pèrdua de la possibilitat d'integració del tot social. La 'individuació' es manifesta en aquest cas com aillament, com a pèrdua de vincles amb la comunitat. Allò social, un cop hiperdiferenciat, s' 'independitza' dels actors-subjectes socials. Per tant, sorgeix una indiferència sistèmica que es concreta en el nivell de les relacions en un plegament merament funcional a un rol ple de racionalitat i buit de 'sentit' (Beriain, 1996).

* * *

Tanmateix, com ha estat apuntat anteriorment, aquests models no són les úniques formes d'estudiar la societat. D'una banda, el 'paradigma' de l'exclusió social i, d'altra banda, el materialisme històrico-geogràfic plantegen perspectives i idees a tenir en compte per aquesta recerca. De forma diferent, però, també rellevantment, el debat plantejat al voltant de la dicotomia local-global aporta idees que poden il.luminar alguns aspectes de les dinàmiques estudiades.

1.2.1.5. Paradigma de l'exclusió social:

Recentment, situant-se a cavall d'alguns aspectes de les diverses descripcions de l'estructura social esmentades més amunt, ha estat desenvolupada una aproximació a la societat que es planteja com a eix central l'estudi dels *processos d'inclusió/exclusió*:

"Toute organisation sociale, quel que soit son niveau - de la famille à l'entreprise ou à la nation - implique par définition l'inclusion des uns et l'exclusion des autres. Ce qu'il importe d'étudier (...) ce sont les formes spécifiques qu'ont prises aujourd'hui les processus d'exclusion/inclusion." (Schnapper, 1996: 23).

En l'estudi d'aquests processos característics, entre d'altres, de les societats de l'Europa occidental actual, s'han trobat similituds històriques en el *paupérisme* característic de l'entrada en la societat industrial del segle XIX (Paugam, 1996). Sovint en certa literatura científica actual es tendeix a 'oblidar' mirar cap a altres temps, mentre que tenir en compte situacions socials històriques pot ser molt útil de cara a aprendre d'experiències del passat. Així, si constrastem la suggerència de Paugam, un breu *flashback* de la mà de Karl Marx a la situació del segle XIX pot ser il.lustratiu. D'aquesta manera, a *El Capital*, Marx (1867: 623-642) va dedicar un parell de seccions a analitzar la 'població sobrant relativa':

"a surplus labouring population is a necessary product of accumulation or of the development of wealth on a capitalist basis, this surplus population becomes, conversely, the lever of capitalistic accumulation, nay, a condition of existance of the capitalist mode of production. (...) Independently of the limits of the actual increase of population, it creates, for the further needs of the self-expansion of capital, a mass of human material always ready for explotation. With accumulation, and the development of productiveness of labour that accompanies it, the power of sudden expansion of capital grows also; (...) it grows, also, because the technical conditions of the process of production themselves - machinery, means of transport, & c. - now admit of the rapidest transformation of masses of surplus product into additional means of production. The mass of social wealth, overflowing with the advance of accumulation, and tranformable in additional capital, thrusts itself frantically into old branches of production (...), or into new one (...). In all such cases, there must be the possibility of throwing great masses of men suddenly on the decisive points without injury to the scale of production in other spheres. Overpopulation supplies these masses" (Marx, 1867:.626-627) [14].

Aquesta gran quantitat de població 'sobrant' ('exclosa' en termes d'avui), Marx la va classificar en dos grups: l' 'exèrcit industrial de reserva' i l' 'esfera del pauperisme':

L'*Exèrcit industrial de reserva*, a banda de l'increment de treballadors aturats durant les crisis periòdiques, Marx (1867: 635-637) el classificava en tres formes: a) *flotant*: en els centres de la indústria moderna els treballadors són rebutjats algunes vegades i tornen a ser atrets de nou altres vegades en grans quantitats;; b) *latent*: tan bon punt la producció capitalista pren posessió de l'agricultura la demanda de població treballadora agrícola cau de forma absoluta, de forma que el fluxe constant cap a les ciutats presuposa, en el propi camp, una població sobrant latent constant; c) *estancat*: forma part de l'exèrict laboral actiu, però amb feines extremament irregulars, les seves condicions de vida s'enfonsen més avall del nivell normal mitjà de la classe treballadora, això produeix de cop una base àmplia per a formes especials d'explotació capitalista.

[14] Aquest i altres fragments els he repoduït en anglès atès que, en no dominar l'alemany, la traducció a aquesta llengua pot considerar-se més acurada que altres, degut a que va poder ser corregida pel a propi Marx durant el seu llarg exili a Anglaterra.

L'*Esfera del pauperisme* era descrita per Marx com el sediment més baix de la 'població sobrant'[15]. Aquelles persones recloses en aquesta esfera podien distingir-se en tres grups: d'una banda, aquells que podien treballar; d'altra banda, orfes i nens pauperitzats; i, finalment, els desmoralitzats i aquells que no poden treballar, és a dir, la gent que sucumbeix a la incapatitat d'adaptació al sistema[16] (les víctimes de la indústria, els mutilats, els malaltissos). Per tant, "Pauperism is the hospital of the active labour army and the dead weight of the industrial reserve army" (Marx, 1867: 638).

Tornant a finals del segle XX, Paugam (1996) considera que en alguns països de l'Europa occidental, després d'algunes dècades gairebé sense misèria, apareix l'exclusió social com a conseqüència d'una crisi estructural, esdevenint un paradigma en les ciències socials. En aquest context, Robert Castel (1996) ha suggerit que una de les possibles conseqüències dels processos d'exclusió no pot ser compresa sense una teoria, explícita o implicita, d'integració. Per aquest autor una formació social és feta de la interconnexió de posicions més o menys assegurades, per tant, 'integrats' estan aquells individus i grups inscrits en xarxes de productors de riquesa i de reconeixement social i, 'exclosos' estan aquells que no participen en aquests intercanvis.

D'altra banda, Mike Geddes (1997) planteja una concepció àmplia d'aquests processos, així l'exclusió social és definida de la següent forma:

"which refers not only to the material deprivation of the poor but also to their inability to fully exercise their social, cultural and political rights as citizens - to employment, health, education, a minimum level of income. This takes as a starting point the existance of poverty, but goes on and explores its effects and consequences in terms of the capacity of individuals and groups to participate effectively in society." (Geddes, 1997: 208).

Tanmateix, el mateix Geddes assenyala el possible perill d'una noció d'exclusió social que sigui massa ampla, atès que pot distreure l'atenció de preocupacions com els baixos ingressos o la separació material entre pobresa i riquesa. No obstant, aquesta possible distracció pot ser previnguda i d'aquesta manera apareixerien tot un seguit d'avantatges:

"the advantages of a wider conception of social exclusion are the recognition that exclusion is a phenomenon not restricted to the lowest income groups, but that it differentially affects different social groups (young people, the elderly, single parents) and all those subject to discrimination, segregation, and the weakening of traditional forms of relationships. It points to an analysis of the causes of exclusion as a process dependent on the interplay of many factors, from the rapid pace of industrial change to the decay of some family structures, and the decline of traditional forms of solidarity and the rise of individualism" (Geddes, 1997:208).

Aquesta visió, suggerida per Geddes, de l'exclusió social com a procés és similar a la proposada per Dominique Schnapper (1996), qui tampoc oblida la importancia dels recursos materials i culturals dels individus. Tanmateix, Schnapper ha subratllat també la importància del rol de l'estat en la definició de l'estatus social i de la integració. Un exemple es pot trobar en les polítiques laborals que en els darrers anys han multiplicat les categories administratives, tant entre la població treballadora ocupada com entre l'aturada. Aquesta política governamental ha influit en la fragmentació i desestructuració

[15] Per Marx, no entraven en aquesta categoria 'prostitutes', 'vagabunds' ni 'criminals'.

[16] Aquesta incapacitat d'adaptació al sistema, inclou tant els diversos transtorns físics com els psíquics que pot provocar el mode de producció capitalista en les persones.

de la classe treballadora com a actor col.lectiu, en dificultar-li el trobar punts en comú a partir dels quals lluitar (Bilbao, 1993).

En canvi, Geddes atribueix l'aparició d'aquestes categories socials a la reestructuració econòmica, al canvi demogràfic i social, a les reformes de l'estat del benestar i dels serveis públics, així com a modes canviants de participació política. Ara bé, tant Geddes com Schnapper semblen coincidir en la incertesa d'aquestes categories i de la situació social en general. Aquesta incertesa es pot relacionar amb l'incertesa que Anthony Giddens (1994) ha apuntat com a característica d'una suposada tendència actual cap a un *runaway world* (món sense control). Aquesta visió de Giddens sembla no parar gaire atenció a la recerca de responsables dels problemes existents avui dia i emana un cert fatalisme que sembla dir que moltes de les problemàtiques són degudes a 'catàstrofes inevitables'.

Aquesta incertesa i els processos d'integració/exclusió social es produeixen, entre altres, en societats organitzades en base a la 'legitimitat democràtica' i la producció de riquesa, fundades sobre el principi d'igualtat formal de tots els ciutadans i sobre la participació directa o indirecta dels seus membres en la activitat de producció, però, com s'ha assenyalat, tal declaració de principis no coincideix sempre amb les característiques concretes (Schnapper, 1996). De cara a analitzar aquests processos, Schnapper en distingeix dos tipus: d'una banda, integració/exclusió sòcio-econòmica i, d'altra banda, integració/exclusió política.

Respecte a la *integració sòcio-econòmica* aquest autor considera que els individus més integrats són aquells que tenen un estatus més alt, obtingut gràcies a una lloc de treball permanent i que són membres d'un grup familiar inserit en un ambient social on els intercanvis materials i simbòlics són nombrosos. En canvi, l'exclusió aniria vinculada a la precarietat laboral i l'atur de llarga durada, a més restaria influida pel tipus de relació amb mecanismes de protecció social.

D'altra banda, la *integració política* estaria vinculada als drets de ciutadania (Schnapper, 1996). Val a dir que una de les teoritzacions més exteses sobre aquests drets ha estat la de T.H. Marshall, qui el 1950 va dividir la 'ciutadania' (*citizenship*) en *drets civils* (llibertat de pensament, creences, associació, propietat i seguretat de les persones), *drets polítics* (principalment, votar i presentar-se a eleccions) i *drets socials* (educació, salut, benestar). Tanmateix, tal com Tom Bottomore (1992) ha assenyalat, l'estudi de Marshall sobre el desenvolupament dels drets de ciutadania es va produir en un context concret: l'Anglaterra de la post-guerra. Per a Bottomore, en general les seves concepcions van poder ser vàlides també per a altres països de l'Europa Nordoccidental, però avui dia, han aparegut altres temes que requeririen ser tractats idealment a escala mundial i que com a mínim s'han de tenir en compte en els diferents països industrialitzats.

Així, per exemple, com apunta Williams Rogers Brubaker (1989, 1992), arran de les migracions internacionals produides després de la Segona Guerra Mundial a l'Europa nordoccidental i a Nordamèrica, una de les polítiques governamentals ha estat la distinció entre *ciutadania formal* (pertinença a l'estat-nació) i *ciutadania substantiva* (accés efectiu a drets socials, civils i polítics). Per Brubaker, tot i haver una varietat de situacions, en aquest periode és possible trobar alguns treballadors estrangers amb

ciutadania substantiva sense tenir la nacionalitat del país de residència (ciutadania formal).

Ara bé, tal com assenyala Schnapper (1996), a les 'societats democràtiques', el rebuig a tenir distincions jurídiques internes en el concepte de ciutadania[17] (entès com a ciutadania formal) explica que l'exclusió no representi un estatus o una categoria de persones, sinó processos: hi haurien varis camins cap a l'exclusió o la inclusió. Si aquest rebuig a qualsevol exclusió jurídica o a la desigual participació de tots els ciutadans en la vida col.lectiva (principis fundamentals de la legitimitat política de l'estat i dels vincles socials) estan profundament interioritzats, aquests processos d'exclusió produits *de facto* (vinculats a les condicions concretes de la vida quotidiana i de l'organització de la producció) representen un 'escàndol' (Schnapper, 1996: 27-28). Aquest escàndol estaria vinculat a la debilitat o la manca de *drets substantius*. Tanmateix, cal recordar que ja Karl Marx en la seva obra *18 Brumari de Louis Bonaparte* realitzava una crítica a la manca de coherència de l'estat de dret liberal-burgès, en no establir mecanismes suficients per a fer acomplir allò que apareix en la Constitució o en les lleis fonamentals. És a dir, que és un escandol amb més d'un segle i mig d'història. Només les mobilitzacions populars (o alguns trets cojunturals) han aconseguit que en determinats països i periodes alguns d'aquests drets de ciutadania siguin respectats per l'estat i el capital.

Val a dir també que el terme de ciutadania s'ha considerat com a esbiaxat profundament en termes de gènere, atès que hi ha qui el considera un concepte establert per a 'homes blancs' que cal ser replantejat (Lister, 1997). En una línia similar, es pot situar cas d'alguns 'estrangers' (sense ciutadania formal ni substantiva), però la seva situació pot ser encara pitjor: com a residents permanents, contribuents al sistema fiscal, treballadors, estudiants, etc. la seva exclusió és també difícil de sostenir i legitimar, essent possible que, si una situació d'aquesta mena es mantingués, sigui creada una minoria alienada i sense drets (Layton-Henry, 1990).

Aquests dèficits d'integració en l'àmbit dels drets de ciutadania com a part de la integració social per alguns autors van més enllà del fins ara esmentat. Així, per exemple, la pobresa pot complicar la participació social i fer que l'exclusió política sigui més que una qüestió de drets polítics. Tal com Mike Geddes (1997: 209) assenyala, la concentració geogràfica de la pobresa pot implicar l'existència de comunitats en gran part excloses de la política general o per a qui la implicació política és problemàtica:

"For single parents, child care and domestic responsabilities militate against political involvement. Unemployment breaks the link which is crucial for many working people between the workplace and organised politics. For many poor people, even the cost of bus fare to a community meeting can be hard to find or justify, especially if their neighbourhood has seen a succession of 'community iniciatives' yielding little obvious change".

En aquest sentit, cal tenir en compte que sovint certes activitats polítiques estan centralitzades en uns pocs llocs.

Però és que, a més, en democràcies formals com les de l'Europa occidental, la relació entre participació política i l'aprovació de lleis que regeixen la democràcia no és directa,

[17] Com era el cas de Sudàfrica sota l'Apertheid.

per tant *de facto* l'exclusió de l'elaboració de lleis és força general entre els 'ciutadans'. En aquest sentit, recentment, Habermas (1996) ha plantejat que una norma legal té validesa si l'estat garantitza dues coses alhora: el seu compliment general i les precondicions institucionals per a la gènesis legítima de la mateixa llei. D'aquesta manera Habermas pregunta: quina legitimitat tenen lleis que poden ser canviades en qualsevol moment pel *political lawgiver*? Aquesta és una pregunta que, a més, considera especialment important en societats plurals on les visions del món i les ètiques generals que vinculaven els col.lectius s'han 'desintegrat'.

Tanmateix, les percepcions de l'exclusió i la inclusió en les societats contemporànies com a 'catàstrofes inevitables' o com a resultat de processos, pot ser posada en dubte. Així, Leonel Moura (1996), després de fer una descripció de pidolaires pels carrers remenant containers d'escombreries, considera que poc a poc davant l'actual incapacitat de solucionar la 'deshumanitat' vigent tots ens anem convertint en 'homes-escombraria' (*homens-lixo*). Moura considera que l'*exclusió* resulta d'una expulsió de la propia condició humana, perque sense pertenença política ni social no hi ha humanitat, perque no hi ha humanitat sense comunitat. Es tractaria, a més, d'una experiència no transitòria, que no resulta ni d'una suspensió momentània ni d'un sobresalt accidental[18]:

"A exclusão é a condição definitiva de um ser atirado para um lugar exterior à vida comum. Só se sai dela com um renascimento.
O excluido é em verdade um pária, um extrangeiro sem país de origem, um leproso condenado al ostracismo. Sem retorno.
Porque o eu se define na relação com os outros num espaço comum, a exclução torna alguém estrangeiro de si mesmo. O homem-lixo já não se reconhece como humano e entende-se como obstáculo do progresso de todos. Mendiga a dupla necessidade. A do estômago e a da culpa, pedindo o pão e o perdão.
Daí a surpreendente falta de raiva dos mendigos. Não lutam pela vida, mas pela sobrevivência. Não reivindicam a pertença, mas tão só a permanência.
Sem pertença perde-se o sentido do comum. E não havendo nada comum entre os homens, desaparece também a consistência política " (Moura, 1996: 11-12).

Per aquest autor, l'exclusió de vegades pot ser el primer pas cap a l'execució (inserida dins de la lògica d'una caça de l'home-escombraria per les 'autoritats'), però també pot ser una forma de confirmar el sistema: aquells que són marginalitzats o expulsats de l'ordre econòmic continuen visibles i serveixen d'exemple per als demés, en un xantatge obvi, qui es porta malament és exclòs i l'exclòs és aquell que no es va portar bé (Moura, 1996: 40).

Més recentment, Manuel Delgado (1998: 145-190), després d'assenyalar que l'exclusió no és un fenòmen nou, ha categoritzat les seves figures i mecanismes. Entre les *figures de l'exclusió* recull el *prejudici* ("sistema de representació que assigna a cada comunitat un seguit de trets diferencials negatius, deixant de banda l'experiència real que s'hagi pogut produir del contacte amb ells"), el *racisme biològic* ("parteix del convenciment - científicament descartat en l'actualitat ...- que els éssers humans poden ser classificats en un ventall molt reduït de grups fenotípicament caracteritzats com *races*"), el *racisme cultural* ("presumpció que certs trets temperametals - positius o negatius- són part inseparable de la idiosincràcia d'un grup humà i permeten una jerarquització moral

[18] Aquesta percepció de l' 'exclusió' es pot relacionar a la suggerida en l'obra de teatre de B.M. Koltés *En la solitud dels camps de cotó*, en la qual el protagonista no pot superar el que suposava era un estat transitori.

capaç de desmentir la suposada igualtat que l'Estat liberal consagra"), la *xenofòbia* ("les actituds que fan que un grup humà sigui perseguit o objecte d'un tractament humiliant per causa de la seva condició d'aliè a una determinada comunitat o país"), i, finalment, l'*estigmatització* ("fenòmen consistent en el fet que un grup humà minoritari sigui acusat per la majoria i/o l'Estat de les desgràcies que afecten o podrien afectar la societat").

Ara bé, per Delgado, les esmentades figures o fórmules de l'exclusió es concreten amb uns *mecanismes d'exclusió*, és a dir, en actituds socials i polítiques de *segregació* (quan es "manté un grup prèviament inferioritzat a distància, apartat en un espai que li és assignat com a propi"[19]), de *discriminació* ("quan un grup humà es veu sotmès a un tracte diferenciador, que l'impedeix accedir a certs àmbits o que li tolera participar en ells en condicions desaventatjoses") i de *marginació* ("implica que un grup humà sigui expulsat i suplantat, o bé que se li negui l'accés a les activitats i funcions més determinants de la vida social. Es tracta d'una forma d'eliminació consistent a, quasi literalment, <<esborrar>> una persona dels aspectes més estratègics de l'existència col.lectiva").

Des d'una perspectiva geogràfica, David Sibley (1995), suggereix una proposta d'estudi de l'exclusió al voltant dels 'espais sentits'. Així, Sibley suggereix que la gent se sent possessiva sobre els espais, però amb diversos graus d'intensitat. Així, en l'anàlisi de l'exclusió social, la *llar*, el *veïnat* i el territori de l'*estat-nació* serien espais potencials per a l'exclusió de grups socials. Tanmateix, Sibley, en la seva anàlisi mostra com un 'espai' (escala espacial) pot condicionar a un altre, com és el cas, per exemple, quan es produeix una 'invasió' de la llar per influències socials procedents del veïnat o de l'estat-nació i són afectades algunes pautes de comportament domèstic. És a dir, que l'exclusió no es pot entendre si no es tenen en compte les diverses escales espacials o 'espais sentits'[20].

1.2.1.6. Materialisme històrico-geogràfic:

El materialisme històric va ser proposat per Friedrich Engels com a mètode d'anàlisi, oposat a l'idealisme, que emfatitza la base material de la societat i mira cap al desenvolupament històric de les relacions socials per entendre el canvi social: així, s'assumeix la importancia de les idees, però es sosté que la vida no és determinada per la conciència sinó que la conciència ho és per la vida; com a éssers socials, homes i dones, desenvolupen la seva producció material i la seva relació material i, per tant, la seva història i els productes dels seus pensaments (Smith, 1994). D'aquesta manera,

[19] Val a dir que, Delgado, adverteix que a diferència de la figura del guetto (exemple de segregació) també es poden produir auto-segregacions relatives, que no constitueixen formes d'inferiorització ni d'exclusió, sinó que poden ser un instrument al servei de la integració, en permetre la participació en la dinàmica urbana. Per aquest autor, no es pot negar a un grup humà el dret a decidir fins a quin punt pot conduir la seva voluntat d'autosegregar-se.

[20] "Spaces are tied together by media messages, by local rules about the apa propiate uses of suburban gardens, by the state's immigration policies, and so on. Some of these connections may be illuminated by moving between the home, the locality and the nation rather than treating each spatial configuration as a discrete problem" (Sibley, 1995: 90).

Neil Smith assenyala que en la recerca geogràfica, el materialisme històric va adquirir prominència en els anys 1970, en intentar explicar processos i models de canvi espacial i medioambiental com a resultat de les relacions socials específiques del capitalisme o altres modes de producció.

A mitjans dels 1990s, David Harvey (1996), tot apuntant l'existència de debats actuals sobre les pràctiques de "teoritzar" i de com no és sempre fàcil teoritzar i fer teoria, manté que una posició teòrica materialista i històrico-geogràfica (dialèctica) degut a que tracta amb totalitats, particularitats, moviment i fixament (*fixity*), d'alguna manera sosté la perspectiva d'abraçar moltes altres formes de teoritzar dins del seu marc.
D'aquesta manera, Harvey considera que amb aquesta teoria és possible tenir en compte l'espacialitat, en un contexte en el que la inserció de consideracions espacials dins de la majoria de formes de teorització social (dialèctiques o no) sovint ha transtornat profundament la forma com la teoria pot ser especificada i feta funcionar: així, les meta-narratives teòrico-socials (com en el cas de Marx i Weber) normalment s'han concentrat en processos de canvi temporal, mantenint l'espacialitat constant (és a dir, sense tenir en compte l'espai). Ara bé, Harvey es desmarca del grup d'autors 'post-moderns' i 'post-estructuralistes' que en els darrers anys han invocat l'espacialitat 'per transtornar' les meta-narratives. En canvi, el seu objectiu és tractar de reconstruir una 'meta-teoria marxiana' de tal forma que permeti incorporar i entendre l'espacio-temporalitat: per fer-ho planteja la necessitat de teoritzar que pot significar 'la producció d'espai'. Això sí, considera que per aconseguir tal fita cal entendre d'una altra manera com s'ha de construir una teoria i com ha de ser una 'meta-teoria'.

De cara a assolir aquest objectiu, el primer pas que Harvey proposa és proveir de base a la dialèctica, tot i que reconeix que bona part del pensament marxista és no-dialèctic o obertament anti-dialèctic, així com hi ha una llarga tradició de pensament dialèctic que no és marxista i, d'altra banda, hi han diferents interpretacions de la dialèctica dins de la 'tradició marxista'.

Anant encara més enllà, com assenyala Tomás Rodríguez Villasante (1995b), es pot considerar que 'el marxisme' mai ha existit, sinó que han hagut diferents grups que han dit ser marxistes. La caiguda del bloc de l'Est, on el marxisme va esdevenir dogma, pot donar lloc a un cert alliberament per a reconceptualitzar sense la limitació del referent 'real'. Villasante també apunta que els treballs de Marx van ser útils per a donar respostes molt importants als moviments socials del seu temps, així com per a avançar idees i métodes que avui poden ser útils per a plantar cara als problemes actuals. Tanmateix, per a aquell autor, la lectura de Marx ha de ser feta sense oblidar que el seu treball, perquè és humà, és parcial i inacabat. En aquest sentit, no té interés seguir repetint els seus textes com si fossin veritats inqüestionables.

Potser en aquesta línia de qüestionament, Harvey també té en compte que la reducció de la dialèctica a un grup de 'principis' pot ser auto-destructiu, atès que la dialèctica és un procés i no una cosa, un procés en el que les separacions cartesianes entre ment i matèria, entre pensament i acció, entre conciència i materialitat, entre teoria i pràctica no fan sentit. Tanmateix, aquest geògraf considera que recollir alguns principis de la dialèctica, és un pas necessari per després passar a un terreny en el que els propis principis només restin implícits i desapareguin dins d'un fluxe de pràctiques teòriques i

polítiques, a la manera de Marx a *El Capital* (vegeu a l'annexe els onze principis recollits per Harvey).

Un cop acceptada la dialèctica, Harvey apunta l'existència del debat sobre si el món és inherentment dialèctic (com va suggerir explícitament Engels i implícitament Marx en relació al capitalisme) o de si la dialèctica és simplement un conjunt de convenients assumpcions o una lògica per representar certs asepectes de processos socials, físics i biològics: la primera postura s'ha criticat de forma considerable degut a que la dialèctica ha aparegut associada amb idees teleològiques que semblen gairebé deterministes en les seves implicacions evolutives, sovint basades en la visió sincrónica i simplista de tesi, antitesi, síntesi, extreta de Hegel. Contràriament, Harvey, amb arguments de Bhaskar, sosté que Marx, tot i que va iniciar-se amb Hegel, va assolir una transformació materialista radical de les visions d'aquest: l'efecte és la disolució de la dialèctica com a lògica dins d'un fluxe d'arguments i pràctiques, camí que el propi Harvey pretén seguir.

Ara bé, Harvey planteja un 'problema epistemològic' derivat del que s'ha esmentat més amunt: els principis d'investigació dialèctica 'haurien de' generar un estat perpètu de moviment en els nostres conceptes i pensaments, fet que implica una gran flexibilitat i obertura, però també implicaria poder produir només una gran varietat de conceptes i troballes insegures i canviants. Llavors, seguint a Ollman, Harvey exposa que la proposta d'aproximacions múltiples i relacionals als fenòmens consisteix en tractar d'identificar un nombre restringit de processos generals rellevants que simultàneament unifiquen i diferencien els fenòmens que veiem en el món que ens envolta. Es tracta, doncs, de canviar l'èmfasi de com portar a terme la recerca de l' 'ordre' que ha caracteritzat tradicionalment la ciència occidental des del Renaixement: passar d'una recerca per classificar i categoritzar coses i les relacions entre coses, a una recerca de principis generatius que produeixin 'ordres' ('coses' i sistemes amb atributs quantitatius i qualitatius definibles) de diferents tipus.

En qualsevol cas, com s'ha mostrat més amunt i com Harvey reconeix, el pensament dialèctic (en el seu cantó 'representacional') és un de varis possibles formes d'aproximar-se i entendre la condicició humana i el món en el que la vida humana es revela. Aquest autor, concretament, el contraposa per exemple al pensament cartesià (és a dir, aquell basat en l'obra de René Descartes)[21].

Tanmateix, aquesta visió cartesiana és considerada com a forma 'alienada' tan per Levins i Lewontin com per Harvey, tot i que el darrer considera, a diferència dels primers, que en certs casos pot ser compatible amb una visió dialèctica. Ara bé, Harvey

[21] Segons Levins i a Lewontin el pensament cartesià es caracteritza pel següent:
"Hi ha un conjunt natural d'unitats o parts de les quals qualsevol sistema global és fet.
Aquestes unitats són homogènees amb elles mateixes, al menys mentre influeixen en el tot del que són part.
Les parts són ontològicament prèvies al tot, és a dir, les parts existeixen isoladament i s'ajunten per formar globalitats. Les parts tenen a propietats intrínseques que poseeixen en solitari i que presten al tot. En els casos més simples el tot és la suma de les parts, en casos més complexes es produeixen interaccions entre les parts que produeixen a propietats adicionals del tot.
Les causes són separades dels efectes, atès que les causes són a propies dels subjectes i els efectes dels objectes. Mentre les causes poden respondre a informació originada en els efectes (els anomenats "feedback loops"), no hi ha ambiguitat sobre qui és subjecte causant i objecte causat (Aquesta distinció persisteix en estadística com a variables depenents i independents)". (Harvey, 1996: 60).

deixa clar que per ell el pensament dialèctic és superior perque permet entendre les 'coses' i els sistemes com si fossin reals i estables com a cas especial de la seva proposició, la qual és que els processos estan sempre funcionant i sostenint 'coses' i sistemes. En canvi, la a proposició contrària no sembla mantindre's: el pensament cartesià té problemes per tractar canvis i processos excepte en termes d'estàtica comparada, *feedback loops* causa-efecte o les linearitats construides examinant *ratios* de canvi determinats experimentalment i especificats mecànicament.

Harvey posa com a exemple d'aplicació dialèctica la concepció de 'capital' per Marx, com a 'procés' i com a 'relació' més que com a 'cosa':

"It is viewed, in its simplest incarnation, as a flow which at one 'moment' assumes the 'form' of money, and at another assumes the 'form' of commodities or the 'form' of productive activity (...) This process definition differs radically from that tipically incorporated into neoclassical economics where capital is treated as an unproblematic (i.e. non contradictory sotck of assets (of things) with certain qualitative and quantitative attributes (...) Marx's point is not that there is not such thing as a stock of assets, but that we can not understand what those assets are about, what they are worth or how they might be used without understanding the process in which they are embedded, in particular the process which gives rise to, reconstitutes, maintains, devalues, or destroys them. When Marx argues that 'capital does' or 'capital creates' he is *not* arguing that a thing called capital has causal power, but that the process of capital circulation, understood as a whole, is at center of vital social transformations and for that reason has to be looked upon as embodying a powerful generative principle affecting social life." (Harvey, 1996: 63).

Val a dir que el propi Harvey recull crítiques a aquesta concepció com, per exemple, que hi han altres 'moments' (com la 'reproducció') que també haurien de ser incorporats a l'esquema, però el punt fundamental per ell és que la crítica a Marx, almenys, ha de reconéixer el que fa i com ho fa i no llegir-lo o (mal)representar-lo irreflexivament através de lents cartesianes, positivistes o analítiques.

Com ha estat apuntat més amunt, através de la construcció de principis generatius i de teories, alguns 'marxistes' cercaven canviar el món, però això no significa que els resultats de l'inqueriment siguin sempre apropiats o que mai puguin ser confusos i destructius (Harvey, 1996). Per aquest autor, citant a Bohm i Peat, des de qualsevol tipus de teorització (sigui 'marxista' o no), no podem imposar la manera de veure el món que més ens agradi i esperar que funcionarà, perque el cost de donar suport a una visió falsa de la realitat s'acaba pagant.

D'aquesta manera, David Harvey, després de fer un repàs a propostes de varis autors i autores, planteja que en els darrers anys s'ha extès la idea que l' 'espai' defineix els reialmes de la diferència, de l'alteritat, de l'incontrolat, de l'impredecible, de l'inesperat i, per tant, també defineix el *locus of agency* (la posició de l' 'agència') i el *leveraging point* (punt d'impulsió) per a una política emancipatòria: l'espai definiria el residu indomesticable de totes les meta-teories del procés social. Harvey considera que aquestes visions mereixen ser discutides, atès que, d'una banda, d'acord amb Knorr-Cetina, assenyala que molts d'aquests autors se centren en micro-anàlisis (a través d'etnografies, anàlisis de discurs o mètodes visuals) que han descobert, emfatitzat i descrit la natura local de la vida moderna i, d'altra banda, d'acord amb Ross, apunta que també per alguns d'aquests autors la dialèctica és vista com relacionada amb el 'temps' i, llavors, l' 'espai' com a una forma de superar la dialèctica, és a dir, com si el temps fos per teoritzar i l'espai per a un empirisme particularista (en l'àmbit de la geografia, cita a Sayer com a exemple d'aquesta postura). En canvi, el propi Harvey s'oposa obertament a

la pretensió que l' 'espai' estigui fora de teorització, de determinació social o de la dialèctica.

En una línia similar, Milton Santos (1996) considera que l'espai no és ni una cosa ni un sistema de coses, sinó una realitat relacional: coses i relacions juntes. Per Santos, "l'espai s'ha de considerar com el conjunt indisociable del que participen, d'una banda, certa disposició d'objectes geogràfics, objectes naturals i objectes socials, i de l'altre, la vida que els omple i anima, la societat en moviment. El contingut (de la societat) no és independent de la forma (els objectes geogràfics); cada forma tanca un conjunt de formes, que contenen fraccions de la societat en moviment. Les formes, doncs, tenen un paper en la realització d'allò social" (Santos, 1996: 28). Aquest geògraf diferencia l'espai del paisatge i de la configuració territorial: "El paisatge és el conjunt de coses que percebeixen directament els nostres sentits; la configuració territorial és el conjunt total, integral de totes les coses que formen la natura en el seu aspecte superficial i visible; i l'espai és el resultat d'un matrimoni o d'una trobada sagrada, mentre dura, entre la configuració territorial, el paisatge i la societat. L'espai és la totalitat veritable perque és dinàmic, és la geografització de la societat sobre la configuració territorial. Les formes poden, durant molt de temps, seguir sent les mateixes, però com la societat està sempre en moviment, el mateix paisatge, la mateixa configuració territorial ens ofereixen, en el transcurs de la historia, espais diferents" (Santos, 1996: 74-75).

D'altra banda, Harvey (1996) tampoc accepta en general la idea que els 'espais marginals' (*spaces on the margin*) són *per se* 'els' llocs d'obertura radical i possibilitat revolucionària. Ara bé, considera que, en primer lloc, és possible construir 'espais alliberats'; en segon lloc, es poden emprar construccions socials de l'espacialitat (en un sentit real o metafòric) com a elements estratègics dins de polítiques revolucionàries; en tercer lloc, obviament, pot ser rellevant escoltar les *voices from the margin* (veus des dels marges) per a la lluita política contra la dominació capitalista i, en quart lloc, espacialitzar les estratègies polítiques (la geopolítica) és crucial per a qualsevol lluita política emancipatòria.

En el medi urbà, un exemple d'espais alliberats poden ser algunes 'cases okupades', és a dir, aquelles cases buides ocupades per a ser habitades com a vivenda o espais sòcio-culturals 'alternatius' on desenvolupar 'integracions socials' (construir móns de vida sobre espais morts). No vull dir que l'okupació en si mateixa produeixi espais alliberats, sinó que en okupar una casa s'obra una porta a la possibilitat d'alliberar espais. Com exposaré més endavant en relació a les accions col.lectives en general, l'orientació dependrà del projecte del grup que ha realitzat l'acció col.lectiva.

Arribat a aquest punt, Harvey es pregunta, com pot construir-se un discurs teòric sobre espacialitat i com pot el materialisme històric ser més explícitament geogràfic?
Una síntesi d'alguns comentaris preliminars que Harvey (1996: 111-113) planteja és la següent:

1. L'activitat discursiva de 'mapificar l'espai' és un prerequisit fundamental per estructurar qualsevol mena de coneixement.
2. Mapificar és una activitat discursiva que incorpora el poder: el poder de mapificar el món d'una manera o altra és una eina fundamental en les lluites polítiques.

3. Les relacions socials són sempre espacials i existeixen dins d'un marc d'espacialitats produit de certa manera (és a dir, les relacions socials són mapificacions d'alguna mena). L'organització de les relacions socials requereix un mapa, així que la gent coneix el seu lloc. L'activitat revolucionària suposa una re-mapificació de les relacions socials i dels agents que ja no reconeixen més el lloc al qual eren abans asignat. Per tant, la producció de relacions espacials (i de discursos sobre relacions espacials) és una producció de relacions socials i alterar una implica alterar l'altra.
4. Les pràctiques materials transformen els espais de l'experiència, des dels quals es deriven tots els coneixements de l'espacialitat. Les espacialitats produides através de pràctiques materials (siguin marcs per viure, per a la comunicació, per al treball, per a activitats simbòliques i rituals, per al plaer) també constitueixen el marc material dins del qual les relacions socials, el poder, les estructures i les pràctiques discursives es revelen.
5. Les institucions són espais produits de forma més o menys duradera. En el sentit més obvi elles són territorialitzacions (per exemple, el territori d'una administració), però també suposa l'organització d'espais simbòlics (monuments, murs, portes, espais interiors d'una casa) i l'organització de sistemes semiòtics que donen suport i guien tota mena de pràctiques institucionals i lleialtats.
6. L'imaginari (pensaments, fantasies i desitjos) és una font fèrtil per a tota mena de mons espacials que poden prefigurar qualsevol mena de discursos, relacions de poder, relacions socials, estructures institucionals i pràctiques materials. Convertir aquests imaginaris en discursos pot fer més aparents imposicions i revulsions contra les institucions, el poder i les relacions socials.

De les propostes recollides sota el nom de 'materialisme històrico-geogràfic', n'hi ha un nombre considerable que mereixen ser tingudes en compte de cara a analitzar, a Barcelona, com la immigració estrangera i les organitzacions socials es relacionen amb els processos d'integració sistèmica i d'integració social.

* * *

1.2.1.7. Dicotomia global-local i més enllà

L'aproximació a la societat recollida en aquest apartat no és una teoria o conjunt de teories consolidada com a tal, la inclusió del terme 'globalització' o de la dicotomia local-global és més aviat una tendència recollida en nombrosos estudis i que és tangencial i/o transversal a diverses teories, entre elles algunes de les exposades més amunt.

En l'estudi de temàtiques urbanes, la relació global-local ha ocupat bona part del debat polític i acadèmic des dels anys 1980s. En una aportació de Laura Zumín (1994) es reflectia que, mentre uns autors focalitzen més en aspectes globals (sovint vinculant-ho a la globalització econòmica), altres opten per aspectes locals, propis d'un lloc concret (vinculats a la seva història, a la comunitat). El primer s'identificaria amb un cert

universalisme característic de la modernitat, el segon amb un cert particularisme, identificat en formes de l'anomenat post-modernisme.

L'aproximació 'globalista' es vincularia sovint amb una idea de ciutat-metròpoli, 'ilocal', definida per fluxes que donen lloc a xarxes (d'informació, capital financer, treball, mercaderies, serveis), la ciutat esdevé, doncs, una xarxa de xarxes. Aquesta ciutat-metròpoli estaria connectada a altres metròpolis també per diversos fluxes: la ciutat-metròpoli es converteix així en un node on es creuen fluxes transurbans.

Des d'alguns sectors es considera prioritari atreure un ventall més ampli de fluxes i comformar una xarxa més densa (sobretot pel que fa a alguns fluxes considerats estratègics), d'aquesta manera les ciutats metròpolis han de competir a nivell mundial, formant una xarxa jerarquitzada de ciutats, al cap de munt de la qual es trobarien unes poques metròpilis anomenades 'ciutats mundials' o 'ciutats globals'.

D'altra banda, sobre l'aproximació 'localista' titllada de post-moderna, de forma esquemàtica es pot dir que es basa en la idea de comunitat i la seva història, en una concepció 'anti-metropolitana', defensora del *small is beautiful*, propulsora d'una renovació de la convivència social, situada en contra de la jerarquització espacial i de la concepció de la ciutat com a node. Des d'aquestes perspectives, també s'apostaria per una ciutat fragmentada o, en una versió més agosarada, per una ciutat "desintegrada" [22]. Aquesta darrera seria la fòrmula imposada a algunes ciutats nordamericanes, tot i que concebre l'interior de la ciutat com a desintegrat no exclou que a la ciutat se la consideri connectada a la resta del món[23]. Així, si alguns estudiosos de temes urbans tendeixen a privilegiar dimensions globals i altres prioritzen les locals, són els vincles entre aquestes dimensions allò que pot ser més interessant de cercar:

"Lo importante, en realidad, son los modos en que ambas dimensiones conectan y se conjugan, es decir, las interacciones entre procesos universales y procesos locales; pero es precisamente aquí donde aparecen los problemas, pues esta conexión resulta bastante difícil de realizar en la práctica (...) Encontrar los métodos y los instrumentos conceptuales capaces de englobar en un analisis unitario el complejo entramado de las *dimensiones gobales y las locales* y establecer una dialéctica significativa entre lo micro y lo macro, es una necesidad compartida por muchas disciplinas sociales..." (Zumín, 1994: 196) [la cursiva és meva]

Així, en els darrers anys s'ha consolidat un corrent en les ciències socials que ha popularitzat la dicotomia local-global. Manuel Castells (1995) es podria incloure en aquest conjunt d'autors, quan distingeix entre l' "espai dels fluxes", com a forma d'articulació espacial del poder i la riquesa a escala planetària, i "l'espai dels llocs", on es construeix i practica l'experiencia quotidiana d'una gran majoria de persones. Per a aquest autor, la creixent distància social i cultural entre ambdues lògiques espacials seria una fractura amenaçant.

Tanmateix, per altres autors poden trobar-se una major pluralitat de dimensions espacials a ser tingudes en compte. Per exemple, a mitjans dels anys 60s, Melvin M. Webber (1964) suggeria l'existència en el món d'una ampla multiplicitat de dominis espacials, entesos ni com a assentament ni com a territori, sinó com "l'àmbit de comunicació de

[22] O en paraules de Francesco Indovina (1990), una 'ciutat difusa'.

[23] "La gran ciudad posmoderna sería, pués, una metáfora del sistema mundial: económicament integrada, pero no compartida. Una ciudad diversa, desigual, polarizada y excluyente" (Zumín, 1994: 195).

grups humans heterogenis através de l'espai" (Webber, 1964: 106). Segons aquest autor l'extensió espacial de cada domini és ambigua, modificant-se cada cop que els participants estableixen nous contactes, comercien amb gent nova, comfraternitzen amb nous amics, llegeixen noves publicacions, etc. Similarment, la composició poblacional del domini mai és estable en el temps, i cada persona és comunicant d'algún dels diversos dominis, segons es cambia d'activitat. Una proposta de distinció de dominis seria mundial, nacional, subnacional, sub-subnacional, metropolità, i local.

En una línia paral.lela, segons Yves Lacoste (1976), cada cop més, les pràctiques socials han esdevingut més o menys confusament multiescalars, cadascuna de les nostres activitats s'inscriuen en unes "molles d'espai". Lacoste titllava aquest fenòmen com d''espacialitat diferencial'. Esquemàticament i a grans trets, aquest geògraf agrupava les activitats socials en tres conjunts:
-D'una banda, les diferents representacions de l'espai a ques es refereixen els desplaçaments quotidians de la majoria de la població, que imprecisament corresprondrien al mapa del barri, del metro, de l'aglomeració on es realitzen les diverses variants de l'anomenada "mobilitat obligada", al mapa dels grans eixos de carreteres.
-D'altra banda, les configuracions espacials de les diferents escales de les quals depenem 'objectivament': les xarxes de caire administratiu (municipis, províncies, etc.), el 'mapa escolar', el territori d'influència d'una ciutat, la xarxa de subcontractistes d'una empresa on es treball o del grup financer que la controla.
-Finalment, el rol dels mitjans de comunicació ha imposat una gamma de termes geopolítics que corresponen a unes representacions espacials (l'Europa de l'Est, l'Europa de l'Oest; Amèrica Llatina; el 'diàleg' Nord-Sud; el Maghreb, l'Àfrica Subsahariana, etc.) que influien en les activitats socials generals.

També en els anys 70s William Bunge, com a resultat de l'Expedició Geogràfica Americano-Canadenca realitzada a Toronto el 1972, assenyalava cinc 'escales de supervivència': 1) una milla quadrada a Toronto; 2) el mateix Toronto; 3) Canada; 4) Nordamèrica; 5) el món. L'exploració es centrava en la forma com cada escala afectava tres tipus d'espai diferents: la humanitat, les màquines, i la natura:

"These five different 'scales of survival' in their mutual interaction reveal the relationship between the unique and the general, especially as it unfolds, concretizes, and impacts upon daily life of low-income urban populations" (Marryfield, 1995: 56).

En els lligams entre els diferents espais locals i d'aquests amb espais més globals els mitjans de comunicació i la 'propaganda' poden tenir un paper fonamental. Sibley (1995) tracta la seva influència en la creació d'estereotips sobre els "altres", en la seva transmissió a vàries escales , així com en la creació d'estereotips 'globals'.

Pel que fa a aquests estereotips globals, Sibley assenyala la creació de la divisió maniqueísta de gran part del món entre bons i dolents durant la guerra freda, com l'exemple històric d' 'identitat purificada' amb una expressió territorial més ampla ("the largest-scale expression of purified identities"). Avui dia, la cració de l'estereotip 'islamista' tractaria d'ocupar el seu paper a escala global, l'aparició de l'anomenada 'islamofòbia' pot ser-ne un exemple.

Les imatges que sostenien la guerra freda (o aquelles que acompanyen 'tecno-guerres' com la guerra de les Malvines o la del Golf Pèrsic) poden semblar distants dels nexes sòcio-espacials (per exemple, a les famílies de barris de la Londres thatheriana), tanmateix els 'ecos' de l'alteritat viatgen per les diverses escales, reforçant veïnats, donant suport electoral a polítiques immigratòries restrictives o legitimant polítiques exteriors agressives. Val a dir que, encara que no existeixen correspondències necessàries entre les pràctiques excloents a les diverses escales espacials, aquells que a Gran Bretanya entusiàsticament acceptaren els estereorips de l'*Argie* durant la guerra de les Malvines contra Argentina, difoses des del govern Torie i els mass media (o de l' 'Àrab' durant la Guerra del Golf o, després, de l' 'Islamista' des del triomf del FIS a les eleccions algerianes), probablement no els agradaria donar la benvinguda en el seu veïnat a algunes minories ètniques o donar suport a una política immigratòria més humana (Sibley, 1995: 110-112).

La divisió entre modernitat i post-modernitat apuntada a l'inici d'aquest apartat vinculada a les dicotomies global-local, total-relatiu, és força complexa. Sense pretendre entrar a fons en la temàtica, acabaré aquest apartat amb paraules de Jesús Ibáñez (1989), amb un contrapunt, degut a la rellevància que implícitament té en el desenvolupament d'aquesta recerca:

"Es curioso que en esto de moderno y posmoderno, los más posmodernos son los más radicalmente implicados en las luchas políticas, culturales, etc. que se desarrollan en los países de Europa. El uso que han hecho los nuevos filósofos, la nueva derecha, de la palabra posmoderno es algo perfectamente marginal y secundario (...) Considero necesario un examen crítico, pero no basado sólo en la sospecha, de todas estas ideas. Porque trata de reconstruir la lucha. Hablamos de fragmentación, la fragmentación no es inevitable. Pero la idea de totalidad, después de la teoria relativista y la teoria cuántica no la podemos admitir ni manejar con tanta sencillez. Se trata de construir algo que vaya en dirección de esa totalidad. Si ya no hay un tiempo síncrono para todo el universo, porque hay muchos relojes asíncronos y cada reloj bate y produce un tiempo, se trata de sincronizar, mediante transferencia de información, esos relojes para crear un tiempo que no va a ser global, porque la idea de absoluto cede ante la idea de lo relativo, pero, a partir de una articulación de localidades mediante transferencia de información, se trata de acercarnos en dirección a la totalidad, pero una totalidad bien integrada, bien construida" (Ibáñez, 1989[1997]: 118)

1.2.2. Integració versus conflicte.

A la llum de molts dels plantejaments anteriors, d'acord amb Beriain (1996), es pot considerar que les 'societats modernes avançades' de fet no estan integrades, que la seva integració és només una fita a assolir, un factor hipotètic que només és possible determinar en funció dels conflictes que sorgeixen dins de la societat i entre societats.

En les properes pàgines, a partir de la triple classificació dels conflictes suggerida per aquest autor, tractaré una sèrie de punts que connecten amb diferents aspectes de les aproximacions a la realitat social desenvolupades en el capítol anterior i amb la temàtica de l'acció col.lectiva, desenvolupada en el següent capítol.

1.2.2.1. Conflictes comunicacionals

Des de la perspectiva dels diferents 'sistemes socials', l'eix vertebrador del conflicte és la 'comunicació', considerant-la com el vincle selectiu (escàs) que s'estableix entre dues possibilitats: conflicte i cooperació[24]. Els sistemes complexes no pretendrien la disolució de les contradiccions sinó el seu procesament continuat en la forma d'una transformació temporalitzada en altres contradiccions. Això es posa de manifest en la negociació anual dels convenis col.lectius entre les organitzacions representants del 'treball' i el 'capital': la comunicació oscil.la entre el conflicte i la cooperació, no existint una garantia per al consens, tot i que la complexitat d'aquest procés es manifesta en una barreja de cooperació i conflicte recorrent a "acords neocorporatius o negociacions". Per tant, la dinàmica d'estructuració de les societats desenvolupades s'articularia al voltant, d'una banda, del disens i el conflicte entre els diferents sistemes socials (economia, ciència, política, sanitat, religió, educació, exèrcit, cultura, tecnologia) que pugnen per una part del presupost, i, d'altra banda, del consens i la cooperació que es produeixen en funció d'una concepció holista de la societat (Beriain, 1996).

Tanmateix, la dictomia conflicte/cooperació comunicativa pot esdevenir barreja entre ambdues. Aquesta és una característica de les societats de capitalisme avançat que mereix un xic més de deteniment, atès que de vegades el conflicte pot arribar a ser integrador en ell mateix. Així, Lewis A. Coser (1956), seguint les tesis de Georg Simmel (quan sosté que el 'conflicte és una forma de socialització'), ha suggerit que el conflicte pot ajudar a establir unitat dins d'un grup o restablir unitat i cohesió, tot i que no tots els conflictes beneficien l'estructura de grup. D'aquesta manera, diferencia diverses característiques dels conflictes en relació a la mena de participació dels individus: a) com més tancat i proper és el grup, més intens és el conflicte; b) en grups on els membres participen amb *tota la seva personalitat* i on els conflictes són suprimits o prohibits, el conflicte, si esclata, pot amenaçar l'arrel més profunda de la relació; c) en grups que comprenen individus que participen només *segmentàriament*, el conflicte és menys probable que sigui trencador perque aquests grups poden experiementar una multiplicitat de conflictes. De fet, això en si mateix tendeix a ser una garantia per evitar el trencament de consens, atès que les energies dels membres del grup es mobilitzen en varies direccions i per tant no es concentren sobre 'un' conflicte que divideixi d'arrel el grup. En relació a aquesta darrera possibilitat, a una estructura social on els individus participen segmentàriament, Coser troba que els conflictes poden tenir diverses 'funcions': a) com a *mecanisme d'equilibri estructural*: en estructures socials flexibles, multiples conflictes s'entrecreuen i, per tant, prevenen divisions al llarg d'un sol eix; b) com a *reajustadors de l'equilibri de poder*: els conflictes interns poden servir com a mitjans per cercar els interessos antagònics relatius dins de l'estructura; c) com a *proveidors de lligams entre membres*: alguns conflictes produeixen associacions o coalicions amb altres i, fent això, poden proveir vincles entre membres que poden ajudar a reduir l'isolament social; d) com a *mantenidors de fronteres*: un cop s'han format grups o associacions a través del conflicte amb altres grups, aquest conflicte pot més endavant per mantenir fronteres entre ells i el medi social que els envolta; e) i, finalment, el conflicte també pot ser *integrador*: en grups poc estructurats i en societats obertes el

[24] El conflicte suposa dues comunicacions que es contradiuen; mentre que la cooperació suposa una 'comprensió' comunicativa al voltant de preferències susceptibles de connexió mútua que no són necessariament concordants.

conflicte, que pretén la resolució d'una tensió entre antagonistes, pot tenir funcions estabilitzadores i integradores per a la relació. Tal tipus de societats poden reajustar les seves estructures eliminant les fonts d'insatisfacció, poden eliminar les causes de dissociació i restablir la unitat, i el conflicte pot ser també un mecanisme per reajustar normes adequades per a noves condicions. Per Coser aquest reajustament de normes és difícilment disponible en societats rígides, maximitzant-se llavors el perill de *catastrophic breakdown*.

Tanmateix, Coser fa notar que no tots els sistemes socials on els individus participen segmentàriament permeten la lliure expressió de demandes antagòniques. Llavors la solució es trobaria en institucions que actuen com a 'vàlvules de seguretat' i que desplacen sentiments hostils i tendències agressives:

"Societies dispose of mechanism to *channel* discontent and hostility while keeping intact the relationship within which antagonism arises. Such mechanism frequently operate through "safety-valve" institutions ... [that] lead to a displacement of goal in the actor: he need no longer aim at reaching a solution of the unsatisfactory situation, but merely at releasing the tension which arose from it (...) the conflict itself is *channelled* away from the original unsatisfactory relationship into one in which the actor's goal is no longer the attainment of specific results, but the release of tension." (Coser, 1956: 155-156) [la cursiva és meva]

Aquestes institucions poden actuar com a 'apagafocs' o com a fustradores de l'aparició d'espurnes (revolucionaries) i, per tant, poden esdevenir també peces clau per a evitar transformacions socials.

També sense plantejar transformacions socials radicals, Jürgen Habermas (1996) planteja el que pot ser considerat com una institució-vàlvula de seguretat més, dins dels límits de la 'democràcia liberal'. Així, planteja una possible solució a conflictes originats en la manca de comunicació. Per a Habermas, des de la perspectiva de la 'social theory', les lleis proveeixen una mena de xarxa de seguretat per a quan la integració social no s'assoleix, però per a que sigui possible l'esmentat rol integrador de la llei, aquesta ha de ser creada pels propis ciutadans:

"law fulfills a socially interative functions; together with the constitutionally organized political system, *law provides a safety net for failures to achieve social integration*. It functions as a kind of "transmission belt" that picks up structures of mutual recognition that are familiar from face-to-face interactions and transmits these, in an abstract but binding form, to the anonymous, systematically mediated interactions among strangers. *Solidarity - the third source of societal integration besides money and administrative power - arises from law only indirectly*, of course: by stabilizing behavioral expectations, law simultaneously secures symmetrical relationships of reciprocal recognition between abstract bearers of individual rights (...)[However] the modern legal order can draw its legitimacy only from the idea of self-determination: *citizens should always be able to understand themselves as authors of the law* to which they are subject as addresses " (Habermas, 1996: 448-449) [la cursiva és meva]

D'aquesta manera el model de democràcia discursiva o deliberativa proposat per Habermas substituiria el model del 'contracte social'[25] per una proposta consistent en que la comunitat es constitueix sobre la base d'un acord assolit discursivament (després d'haver-lo discutit), enlloc de sobre la base d'un contracte:

[25] Segons aquest model, l'autonomia dels ciutadans és constituida segons els pressupòsits de la llei de contracte burgesa, és a dir, com a la 'lliure elecció' de parts que conclouen un contracte.

"The *democratic process* bears the entire burden of legitimation. It must simultaneously secure the private and the public autonomy of legal subjects. This is because individual and private rights can not even be adequately formulated, let alone politically implemented, if those affected have not first engaged in public discussions to clarify which features are relevant in treating typical cases as alike or different, and then mobilized communicative power for the consideration of their newly interpreted needs. The procedural understanding of law thus privileges the communicative pressupositions and procedural conditions of democratic opinion - and will-formation as the sole source of legitimation" (Habermas, 1996: 450).

Ara bé, per alguns autors, les noves teories discursives o deliberatives que abasten des del pol normatiu (teories habermasianes) fins a l'anti-normativisme del pol post-modernista Jean-François Lyotard, passant per les postures 'contextualistes' de 'republicanes' com Hannah Arendt, operen en algun lloc per sobre del sòl (Blaug, 1996).

Volent tocar de peus a terra, el filòsof establert a Anglaterra, Ricardo Blaug (1996)[26], considera que des del punt de vista del participant, la democràcia (justícia discursiva), esclata ocasionalment entre alguna gent particular en situacions particulars, en espais de la nostra vida quotidiana, sobretot en els nivells micro (relacions personals entre amics, familiars, veïns, col.legues) i meso (associacions civils, moviments socials, grups religiosos i ètnics), es produeix infrequentment, en general inesperadament, i és de curta durada.

Alguns trets indicatius que reflecteixen l'aparició d'un esclat democràtic són que els discursos esdevenen més animats, que aquells que participen són escoltats i escolten a altres amb interès, que la gent parla sobre allò que els concerneix com a individus, hi ha acord i desacord, i després tracten allò que els afecta a tots. Quan comencen a estar d'acord, una de les primeres coses a emergir és una creixent sospita sobre qualsevol forma d'autoritat existent i més gent comença a identificar més formes per les quals és oprimida. El conflicte interpersonal i els enfrontaments entre diferents valors, enlloc de fragmentar el grup, en aquest context semblen generar inclús una major cohesió que provoca en la gent una reconsideració de les seves posicions i a arribar a decisions fetes per consens. En aquests casos, és d'una importancia cabdal que, en matèria de procediment, es pari molta atenció a prendre decisions per un procés que sigui vist com a 'correcte'. Això no significa que els procediments hagin de ser perfectament justos però, tot i que la gent vegi la necessitat d'un *trade-off* per assolir una major eficiència, si aquest *trade-off* és plenament discutit, el grup pot prendre decisions bastant justes (Blaug, 1996: 61).

Tanmateix, quan la democràcia esclata, tot i que sovint hi han èxits i les estructures de poder són descobertes i canviades[27], majoritàriament hi han derrotes. Blaug es pregunta, des del punt de vista del participant, que si la democràcia és alguna cosa que esclata en situacions específiques, quina mena d'ajuda poden oferir les noves teories per aquells que es troben embolicats en tals moments? La seva resposta és que els participants no

[26] Blaug basa part dels seus arguments en l'obra de Wollin.

[27] Exemples d'esclats democràtics, per Blaug, són alguns moments en els clubs de la França revolucionària, en la Russia dels soviets de 1917, en grups anarquistes durant la guerra civil espanyola, en les barricades de París el 1968 o en la resistència a la guerra del Vietnam. Més recentment, considera que es produeixen esclats democràtics en diversos moviments socials: moviments de dones, de gais i lesbianes, ecologistes o en aquells que s'organitzen per enderrocar governs autoritaris a Europa de l'Est i Llatinoamèrica. Blaug apunta que pràcticament tothom, alguna vegada, ha tingut alguna experiència d'esclat democràtic.

necessiten instrucció sobre quin hauria de ser el seu judici, el que es fa necessari és una guia procedimental per a legitimar.

Per Blaug, el que és realment utòpic de la democràcia deliberativa és que inclús a nivell de la vida quotidiana és impracticable (per no dir a nivell estatal) en el marc de les democràcies liberals, atès que en el moment en que es plantegès el control democràtic de l'economia, el mercat estaria en perill i s'estaria en una una situació revolucionària:

"Any sustained break-out which begins seriously to infect large portions of the population would certainly, eventually, challenge for democratic control of the economy. At such a point, participants would find themselves trying to evaluate discursively what must surely be one of the greatest non-decisions and the least deliberative trade-offs with efficiency in human experience. A break-out on such a scale would be tantamount to revolution" (Blaug, 1996: 70).

Per tant, sembla que tals suggerències de democràcia deliberativa poden ser poc més que mesures cosmètiques, si es plantegen sense poder accedir al control dels mitjans de producció (i reproducció). Així, si es contrasten aquestes propostes amb experiències pràctiques realitzades a instàncies d'un govern local, el cas dels consell consultius per a temes d'immigració pot ser exemplar pel que fa a aquesta recerca. La política migratòria en els estats de l'Europa occidental es caracteritza, entre altres coses, per una restricció significativa dels drets polítics a bona part dels immigrants (els anomenats extra-comunitaris no tenen 'drets polítics'). De cara a sortejar aquesta situació, alguns governs (a nivell local, nacional, estatal o supra-estatal) han creat consells consultius o inclús 'parlaments de treballadors immigrants' per tractar els problemes que els estrangers, exclosos de la política general, pateixen. Algunes d'aquestes experiències poden ser considerades com a exemples parcials del tipus d'experiència deliberativa que es pot produir sobre el terreny. A nivell local, Uwe Andersen (1990) ha fet notar que aquestes institucions poden plantejar temes i fer demandes però tenen un poder molt limitat per a pressionar partits polítics i governants locals, poques vegades els immigrants estrangers que participen aconsegueixen alguns fruits i sovint només serveixen per a donar informació als ajuntaments i legitimar les seves polítiques al ser consultades.

1.2.2.2. Conflictes entre comunitats simbòliques

Des de la perspectiva de les comunitats simbòliques, en les societats modernes avançades subsistirian zones de conflicte entre diferents comunitats simbòliques o entre formes de vida diferents que coexisteixen en societats multiculturals. En aquest sentit, Beriain assenyala cinc tipus de conflicte: en primer lloc, el conflicte com una escisió de l'identitat del jo davant d'un pluralisme d'identitats col.lectives (construides sobre una base 'étnica', de drets ciutadans, etc.); en segon lloc, el conflicte entre 'estat-nació' i nacionalitats, enteses com comunitats societals no organitzades com a 'estat-nació' i que conviuen dins d' 'estats nació'; en tercer lloc, el conflicte entre 'Demos' (poble com a portador de drets polítics de ciutadania) i l' 'Ethnos' (nivell pre-polític en que el poble apareix com portador d'unitat cultural i sòcio-econòmica); en quart lloc, els conflictes entre comunitats simbòliques per motius religiosos o ideològics; finalment, els conflictes entre 'civilitzacions', enteses com a entitats culturals[28].

[28] Per a una crítica a les suggerències de Samuel Huntington sobre l'existència d'un conflicte entre civilitzacions, vegeu Karlsson (1994).

Alguns d'aquests conflictes seran tractats més endavant. A aquestes alçades es pot destacar un exemple, de caire religiòs, a títol il.lustratiu de com un conflicte d'aquesta mena va ser superat. En aquest sentit, Steven Vertovec (1996) recull com durant l'anomenada Guerra del Golf (1990-1991) a Gran Bretanya es van generar algunes tensions i conflictes en alguns dels quals van participar grups de musulmans. A Leicester, una amplia xarxa associativa i de participació social va permetre superar tals conflictes amb relativa facilitat, atès que existia una varietat de modes d'incorporació. El seu model és resumit en el següent paragraf:

"(a) promote more democratic functions surrounding 'community leaders' (by recognizing a breath and depth of leadership through effective neighbourhood groups, umbrella organizations, and civic representatives all democratically elected); (b) stimulate more active civil participation among minority group members (who have come to realize that they can, indeed, successfully elect, and interact with, important public figures from their own ranks); (c) stimulate more positive images of minorities (by it being shown that they can produce effective organizations and leaders who contribute in many ways to various civic activities and decisions), and (d) generally foster, among members of the 'majority' population as well as ethnic groups, a more open and malleable understanding of 'culture' (through beeing seen to be able to perpetuate a variety of practices, meanings and values drawn from complex and varying backgrounds and seen to be open to hybridized forms without threat to collective identities)" (Vertovec, 1996: 67).

1.2.2.3. Geografies de conflictes capital-treball

Des de la perspectiva del conflicte entre els sistemes socials i les comunitats simbòliques, el conflicte es fa visible de forma predominant amb el sorgiment de la societat industrial, en les lògiques d'acció col.lectiva enfrontades de 'capital' i 'treball'. Segons Beriain, en el 'primer capitalisme' el 'treball' 'defensa' l'espai social d'un treballador encara no salaritzat, que es troba en els gremis d'artesans. En una 'segona etapa d'expansió industrial', el treball es defensa amb la reclamació del dret d'inclusió de tota la població en el paper de treballador assalariat i recorre a mobilitzacions en forma de vagues i accions anti-sistema. En l'anomenat capitalisme avançat, les reclamacions 'defensives' del treball s'articulen al voltant de la recompensa econòmica (augments salarials) i millores socials, aquestes reclamacions no tindrien una referència obligada en la identitat de classe articulada al voltant del 'venedor de la força de treball', sinó més aviat com a producte d'un cert individualisme. A més, els conflictes derivats de la inclusió dels individus en el rol de treballador coexisteixen amb altres conflictes també 'defensius', com per exemple, la defensa d'identitats col.lectives 'posades en perill' (com minories ètniques o nacionals), la defensa d'identitats personals (com és el cas d'homosexuals) o la defensa de l' 'entorn natural'.

En aquest sentit, per Jürgen Habermas, els "nous" conflictes apareixen en els dominis de la reproducció cultural, de la integració social i de la socialització: "the new problems have to do with quality of life, equal rights, individual self-realisation, participation and human rights" (Habermas, 1987: 392). Aquests problemes polítics es manifesten en formes de protesta subinstitucional o almenys extra-parlamentària. En relació a Alemanya, aquest autor posa, en un principi, en el mateix sac de potencialment conflictius els grups antinuclears i ecologistes, els moviments pacifistes, els de cooperació Nord-Sud, els squatters i les comunes rurals, la 'psycho-scene' (sectes, fundamentalistes religiosos), les minories, els moviments feministes, les protestes sobre

impostos, els resistents a les reformes de la modernitat, etc. Val a dir que després matitza i distingeix entre els moviments que defenen un status social tradicional i aquells que operen que tracten de cercar noves vies de cooperar i viure junts basant-se en el món de la vida (Habermas, 1987). Aquests conflictes per aquest autor són el contrari de l'anomenada polèmicament 'vella política', que es centraria en qüestions relacionades amb la seguretat econòmica i política o amb la seguretat interior i la defensa militar del territori.

Tanmateix, d'una banda, òbviament els conflictes entre treball i capital no han desaparegut de l'escena (Harvey, 1996) tal com des d'alguns sectors s'ha volgut fer creure i, d'altra banda, es poden produir diferents integracions o conflictes del factor 'treball', en funció de les característiques de l'estructura social i cultural de societats específiques. D'aquesta manera, Duncan Gallie (1978) en un estudi comparatiu de la força de treball britànica i francesa va trobar que en els diferents països occidentals, tot i compartir un mode de producció capitalista comú que genera similars conflictes d'interessos entre empresaris i empleats, les conseqüències a nivell d' "integració" poden ser molt diverses, en funció de l'ideologia empresarial, l'estructura típica de poder de les institucions i la ideologia i mode d'acció del moviment sindical característic d'aquella societat.

D'aquesta manera, Gallie sembla estar d'acord amb C. Wright Mills (1959) quan argumenta l'existència de diversos modes d'integració en diferents societats i no d'una *'grand' theory* amb métodes d'integració universals, essent els tipus de conflictes entre 'treball' i 'capital' depenents de les característiques 'locals'.

En aquest sentit, la geografia ha fet diverses aportacions. Tot seguit, a tall d'exemples i com a pont cap al següent capítol centrat en l'acció col.lectiva, faig una breu referència a algunes implicacions espacials de l'acció del capital i del treball rellevants per al tema de recerca plantejat.

Aproximació a la gènesi i expansió del neoliberalisme:

En els conflictes capital-treball ocorreguts en els darrers anys, l'anomenat neoliberalisme ha tingut una rol molt significatiu. L'expansió de la ideologia neoliberal i de l'aplicació de les seves anomenades 'receptes econòmiques' (terme que pretén posar-la en el paper de metge) ha estat vinculada a l'expansió espacial dels interessos de la fracció de classe dominant (econòmicament, políticament i culturalment) en el sistema capitalista, la que pot anomenar-se com a 'classe capitalista', que és la concreció en actor col.lectiu del 'capital'. Els fonaments del seu domini serien la propietat dels majors recursos productius (entesos en sentit ampli) de la societat, la qual cosa els hi otorga el poder per donar forma i dirigir la globalitat del procés sòcio-laboral (Bottomore, 1989).

Ara bé, per aquest autor, en analitzar grans companyies multinacionals i en tenir en compte la divisió entre propietat jurídica i possessió efectiva, cal incloure com a 'propietaris' tant a aquells que disposen d'un gran nombre d'accions, com a aquells 'top managers' i directors (que poden ser accionistes o no) que controlen el procés de producció. Bottomore, assenyala vàries de les raons que poden haver portat a la classe capitalista a ser en general un actor col.lectiu més efectiu que les altres classes:

"One reason for this is that it forms something close to an *'organized minority'*, in which there is a relatively high degree of social and political interaction among the members, through family connections, *associations deriving from a distinctive educational experience*, interlocking directorates, *bussiness associations*, pressure groups, and so on. A second reason is that the capitalist class disposes over ample resources, both economic and cultural, for coordinating action and implementing decisions" (p. 11-12; la cursiva és meva).

El mateix autor, tanmateix, reconeix que aquesta 'minoria organitzada' no està completament unificada ni el seu poder és inatacable; poden haver significatives diferències de caire sectorial, regional o ètnic en el seu si; les seves accions poden ser confoses i insegures; a més, el seu poder és sempre limitat per les accions de les altres classes.

Ara bé, d'ençà la segona guerra mundial la classe capitalista en els països 'líders' del sistema ha mantingut la seva posició com a classe dirigent i, en alguns casos, ha augmentat el seu poder, sobretot d'ençà els anys 80.Per fer-ho, com s'assenyala a l'anterior cita, s'han valgut de diferents associacions i organitzacions, amb diverses estratègies i objectius.

Així, d'una banda, l'expansió a escala global del neoliberalisme i del monetarisme cal ubicar-la després de la crisi del l'anomenat keynesianisme com a perspectiva vàlida per a solucionar alguns dels problemes econòmics plantejats en els països de capitalisme avançat. D'altra banda, el neoliberalisme també agafa força com a opció vàlida per a una fracció de la classe capitalista gràcies als fracassos de les reformes promogudes per la Comissió Trilateral, els quals permeten situar l'any 1979 com a l'any de la 'desfeta' de l'hegemonia de les seves tesis, que es produí durant l'expansió de les guerrilles a Llatinoamèrica, la invasió d'Afganistan, etc.

A principis dels 80s, des de la seva base nordamericana de Chicago (aquesta ciutat va ser un indret clau, on es produiren connexions entre investigadors-economistes, com Milton Friedman, i banquers locals amb voluntat de projecció internacional, com Beryl Sprinkler[29]), ja havien aconseguit marcar la política econòmica de la dictadura militar xilena en el poder des de 1973 (Xile ha estat considerat com el laboratori del neoliberalisme) i aconseguir que Thatcher i Reagan al 1979 arribessin també al poder a Gran Bretanya i els Estats Units amb programes neoliberals. Durant la primera meitat dels 80s expandirien, amb el suport del Fons Monetari Internacional (i del Banc Mundial), les seves receptes per un nombre creixent de països, fins arribar a mitjans dels 90s a abastar pràcticament la globalitat del planeta, inclosos la majoria de països de l'antic bloc soviètic.

Per a l'expansió de la ideologia neoliberal disposaven d'algunes associacions: per exemple, la *Mont Pelegrin Society*, fundada l'any 1947 per l'economista von Hayek (d'origen Austríac), i la *Heritage Foundation*, presidida per Ed Faulner Jr., tresorer de l'anterior 'society'. Com assenyala Kees van der Pijl (1989), l'any 1981 la Mont Pelegrin Society comptava amb uns 600 membres recrutats entre la comunitat de negocis i els economistes, actuant com a gabinet d'estratègia i grup de pressió.

[29] Els anomenats 'Chicago Boys'.

En aquest exemple, doncs, la connexió de la dimensió local/global en l'expansió de la influència de la doctrina neoliberal ha passat, via unes associacions i institucions, per espais geogràfics intermitjos: des d'una ciutat dels EUA (Chicago), es va passar a un país sudamericà com Xile, a Gran Bretanya, a la resta dels EUA, abans d'arribar a adquirir influència pràcticament a escala global.

La ubicació d'aquelles associacions 'capitalistes' de cara a difondre les seves idees no podia ser arbitrària. Així, un estudi sobre la City de Londres de Nigel Thrift (1996) ha assenyalat el paper clau desenvolupat per aquesta ciutat com a lloc de trobada de persones i establiment d'associacions, tret que complementa i és conseqüència del nus de comunicacions i fluxes de tot tipus que Londres representa:

"The City's *thick network of social institutions* not only still exists but is actually thriving. In the past, such institutions were the continuation of the social structures of work by other means: places where the extant social structures of the city were confirmed and reinforced. Now they have become places to do face-work much more actively; to make contacts, to check people out, to tap into and *to transmit discourses*. There is certainly an enormous web of such institutions..." (Thrift, 1996: 247; la cursiva és meva).

Per tant, la transmissió de discursos seria una de les funcions d'organitzacions com, per exemple, els diversos clubs, gremis o lògies masòniques que abunden en el reduït espai de la City. Donat el caràcter sovint masclista d'aquestes organitzacions, més recentment s'han creat també xarxes de dones com Women in Banking o City Women's Network, ampliant-se el ventall d'individus associats.
Es pot plantejar que els discursos a transmetre poden difondre's per altres mitjans que el tipus d'organitzacions esmentades (per exemple internet), tanmateix la quantitat d'informació rebuda, la dificultat per analitzar-la i interpretar-la, l'interés per contrastar-la i per comentar-la, fa gairebé sempre necessari que aquests sectors de la classe capitalista participin en alguna mena d'organització social.

Espai i conflicte capital-treball:

Des d'una perspectiva geogràfica, han estat diversos els estudis sobre conflictes en els darrers anys. Per exemple, els processos de desindustrialització (provocats per les politiques neoliberals thatherianes) que van afectar de forma desigual el territori de Gran Bretanya, van desencadenar nombrosos estudis sobre els conflictes locals protagonitzats per algunes poblacions de les àrees maltractades.

Així, per exemple, Doreen Massey (1984) va assenyalar que la localització i la mobilitat geogràfica són factors clau en el conflicte entre treball i capital:

"location and geographical mobility are key factors in the conflict between labour and capital within production. The simple fact of distance, of spatial separation, can be important. Dual-sourcing, by avoiding complete dependence on a single workforce or a single site, is an obvious example" (Massey, 1984: 56)

En aquest sentit, un dels avantatges del capital sobre el treball és la seva gran i creixent mobilitat que li permet escapar a una força de treball ben organitzada en un lloc: "The spatial mobility of capital is pitted against the geographical solidarity of labour" (Massey, 1984: 57).

Per autors com Huw Beynon i Ray Hudson (1993) la 'lliçó' a aprendre d'aquells conflictes és que la "local pro-activity" no pot ser equiparada a polítiques 'progressistes', sinó més aviat amb polítiques regressives atès que fomenten més la competència entre llocs que la solidaritat de classe:

"In fact, place-based campaigns more typically become place-bound and pitch places against one another in a competitive struggle for jobs, investment and resources, rather than serving as a basis from which to challenge the allocative mechanisms of capitalism. Equally, where place-based campaigns have been progressive in intent they have often been unsuccesful in practice. So where does this leave us? In post-modernity, perhaps, and with it the abandonment of the idea of "progressiveness" and with it the illusion of a unity that trascends space" (Beynon, Hudson, 1993: 184).

En aquesta línia, per David Harvey (1996) tot i que les lluites 'locals' són per tot arreu i que en general es tractaria d'un veritable ferment d'oposició de caire anti-capitalista dins dels instersticis del desenvolupament espacio-temporal desigual del capitalisme (el que anomena '*militant particularism*'), aquestes lluites locals no són necessariament 'pro-socialistes' i ho posen fàcil als processos i interessos capitalistes per a dividir i 'governar'. Ara bé, si són evidents les dificultats que el desenvolupament capitalista geogràficament desigual provoca per a una lluita anti-capitalista internacional coherent, Harvey considera que aquest desnvolupament capitalista també ofereix abundants oportunitats per a l'acció i l'organització política, s'haurien de trobar camins per a ser flexibles (tant en la teoria com en la pràctica política) sobre un espai de desenvolupament desigual volàtil, tal i com la classe capitalista ha esdevingut ara.

Val a dir que més recentment ja s'ha (re)començat a reflectir la necessitat d'aprendre d'experiències pasades (pròpies o alienes). Així, per exemple, en el conflicte dels 'dockers' (estibadors) de Liverpool (1995-1998) els treballadors van combinar una estratègia de lluita local, estatal i global, depenent de les circumstàncies de cada moment:

"These activities emphasise the posibility of developing a militant 'locally based' strategy to win the dispute by building solidarity with other workers in the Merseyside region and more generally across the country. However, this is a strategy that the dock stewards have increasingly rejected in favour of a strategy based on 'internationalism'" (Kennedy, Lavalette, 1997: 9).

Aquesta estratègia internacionalista va anar evolucionant durant els mesos de conflicte. Al començament el propòsit va ser informar als treballadors portuàris d'arreu del món sobre el tipus d'atac que havien patit els treballadors de Liverpool i situar-lo com a un pas més en la precarització de les condicions laborals a escala global. A tal efecte van emprar diferents mitjans, com són l'enviament de delegacions d'activistes des de Liverpool a altres ports, la creació d'una 'home page' a la 'World Wide Web' o l'ús del correu electrònic[30]. En la tasca de les delegacions un dels principals problemes va ser la barrera idiomàtica.

A escala local, els *dockers* de Liverpool, degut a les lleis anti-sindicals britàniques (que el *New Labour* ara en el poder encara no ha canviat), així com a la burocratització i

[30] L'ús d'internet està sent aprofitat per diferents moviments socials que, d'aquesta manera, han assolit una dimensió mundial de forma continuada en el temps, més enllà de l'aparició esporàdica en els mass media. Un dels primers grups en aprofitar aquesta tecnologia de forma extensa va ser l'Exèrcit Zapatista d'Alliberament Nacional (EZLN) des de Chiapas.

conservadurisme de part de les cúpules sindicals, es van organitzar en grups autònoms de base i van comptar amb el suport de persones de sindicats (a títol individual) i de moviments socials diversos (va destacar, per exemple, *Reclaim the Streets* i altres grups de caire ecologista, obrint un camí de col.laboració entre dos moviments amb tradicions força diferenciades). A més, en el front obert a Liverpool, un dels grups de base emblemàtics van ser el moviment de dones Women of the Waterfront - WOW (format sobretot per familiars dels treballadors acomiadats). A escala global, la setmana del 20 gener de 1997 es van organitzar a diferents ports del món diferents actes de protesta. Una geografia d'aquelles jornades inclouria, d'una banda, les accions directes que es van produir a Austràlia, Nova Zelanda, Japó, els Estats Units (tant a la costa Est com a la Oest), Canadà (tant al Quebec com a New Brunswick), Brasil, Mèxic, Suècia, Alemania, Grècia, Dinamarca, Bèlgica, Holanda, Federació Russa, Noruega, França, Suïssa (al port fluvial de Basilea) i Gran Bretanya. D'altra banda, també es van rebre a Liverpool fluxes de diners (donacions econòmiques de suport[31]) i d'informació (missatges de suport via fax, internet, telèfon, etc.) des de, a banda dels indrets abans esmentats, Portugal, l'Estat Espanyol, Algèria, Mauritània, Kènia, Zimbabwe, Pakistan, India, Bangladesh i Hong Kong[32].

Per a Harvey (1996) és també vital estudiar en detall l'impacte que el capitalisme provoca sobre les persones, així com les seves contradiccions; però cal també anar més enllà de les particularitats del dany produit i emfatitzar el fet que aquest dany és causat pel mateix sistema, cal trobar les característiques comunes: "connectar" és un dels slogans (com l'aliança entre els 'dockers' de Liverpool i Reclaim the Streets pot exemplificar). Harvey apunta concretament que temes com la SIDA, l'escalfament global, la degradació medioambiental o la destrucció de les cultures tradicionals locals són inherentment temes de classe i que cal mostrar que construir una comunitat en lluita anti-capitalista pot aliviar les condicions d'opressió a través d'un ampli espectre d'acció social. Cal realitzar un treball de síntesi que estigui arrelat de nou en les condicions de la vida quotidiana, sense que això per Harvey signifiqui abandonar les abstraccions que Marx i els 'marxistes' han deixat, sinó revalidar-les i re-avaluar aquelles abastraccions através de la immersió en les lluites populars. L'exemple que Harvey apunta és el del concepte d'avantguarda política, que sovint ha suposat la sobreimposició d'un objectiu únic i abstracte sobre diversos moviments anti-capitalistes que tenen una multiciplicitat d'objectius, apropiats per a diferents condicions històrico-geogràfiques. Enfront d'aquests perills d'anular les possibilitats emancipadores de les idees de Marx i altres autors i autores, Harvey suggereix que *emancipació* hauria de significar obrir-se a la producció de diferència, inclús obrint terreny per a la pugna dins i entre diferències, enlloc de suprimir-les. Cal aprofitar que una de les més fortes objeccions al capitalisme és que produeix una relativament homogènea persona capitalista, reduint-la a mercaderia, i això provoca una base comú per a un fort sentiment anti-capitalista. El projecte de Harvey és el socialisme[33], entès en els següents termes:

---

[31] A tall orientatiu de la quantitat de diners rebuda llavors, sis mesos després d'iniciar-se el conflicte, a principis d'abril de 1996, ja s'havien recollit més d'un milió de lliures esterlines, uns 225 milions de pessetes (*Counter Information*, No.46, Glasgow).

[32] *Dockers Charter*, n.13, Liverpool, febrer 1997.

[33] En els països anglòfons per 'socialisme' s'entén visió de la societat més radical que la que té a Espanya, Portugal, França, Itàlia o Grècia, on els social-liberals o socialdemòcrates es van a propiar del terme.

"Socialism has to be understood as a *political project*, as an alternative vision of how society will work, how socio-ecological relations will unfold, how human potentialities can be realized, albeit *within a geography of difference*" (Harvey, 1996: 433) [la cursiva és meva]

Per assolir tal objectiu suggereix la creació d'organitzacions, institucions, programes, estructures formals, etc. i recorda, citant un manifest de l'Ejército Zapatista de Liberación Nacional, que contra el terror internacional provocat pel neoliberalisme, cal aixecar la internacional de l'esperança.

En la creació de tal internacional potser alguns sindicats tindran alguna cosa a aportar. Val a dir que com ha suggerit Albert Recio (1997) els sindicats han de fer front a una sèrie de problemàtiques i contradiccions entre les quals destaca dues:
- en primer lloc, l'acció sindical manté en tot un moment un punt de vista ambivalent, en gran mesura ineludible, atès que d'una banda es tracta d'un discurs "anti-capitalista" (perquè aborda qüestions com la solidaritat, la justícia distributiva, la garantia de drets socials, així com reivindicacions salarials, drets laborals, limitacions en l'ús del temps, etc. que s'enfronten al mercat) i, d'altra banda, els sindicats mantenen un discurs "integrat" en el sistema, atès que *de facto* s'accepta la lògica capitalista en fer compatibles les millores aconseguides pels sindicats amb el funcionament del propi sistema[34]. Dos derivacions que Recio subratlla d'aquest segon factor és que els sindicats, en general, accepten el creixement econòmic com a un element positiu (amb la qüestionable argumentació que com més gran sigui el 'pastís' més hi haurà a repartir) i que també accepten la persistència de grans desigualtats dins de la propia classe treballadora, atès que no es qüestionen ni les condicions particulars de cada empresa i sector, ni les jerarquíes que estableixen les empreses, ni les pròpies percepcions dels assalariats que han estat socialitzats en l'acceptació d'aquestes desigualtats.
- en segon lloc, la situació particular que tenen molts sindicats en les societats capitalistes els converteixen en organitzacions amb un caracter marcadament territorial o nacional. Aquest fet es pot explicar, d'una banda, perquè la propia organització obrera en sindicats descansa en l'existència d'una mena de sentit de comunitat, de grup social que se sent partícep d'una sèrie de situacions i anhels comuns; d'altra banda, perquè l'acció sindical està condicionada per l'existència d'un marc institucional favorable en el que és essancial la intervenció de l'estat (en un sistema de mercat pur, la correlació de forces és favorable als empresaris i allà on hi ha un estat clarament hostil als sindicats la vida d'aquests és molt precària); finalment, aquest caracter 'nacional' de l'acció sindical està relacionat amb que la legitimació dels drets de ciutadania bàsics per a tothom es fa sovint apelant a conceptes com 'ciutadania' que es construeixen a partir d'estats nacionals.

Els governs locals són la concreció a nivell municipal (o metropolità) de l'aparell estatal. Per tant, en l'acció col.lectiva de treballadores i treballadors en una àrea urbana concreta, el paper dels governs locals pot ser també rellevant. En aquest sentit, es fa necessari tenir en compte el que s'ha anomenat 'empresarialisme urbà'.

[34] Albert Recio posa com a exemple que ningú proposa seriosament reivindicacions que tinguin com a efecte l'enfonsament financer de les empreses. De fet, plantejar reivindicacions que posin en qüestió l'estabilitat econòmica del sistema no només suposa enfrontar-se a la resistència del capital, sovint també topa amb el rebuig d'importants segments de la propia classe treballadora (sobretot entre els seguidors de la màxima 'más vale pájaro en mano que cien volando').

Empresarialisme urbà i conflictes:

Si l'anàlisi es centra el el context urbà, és interessant tenir en compte que David Harvey (1989) va criticar el canvi de posició de Manuel Castells (1983) a *The City and the Grassroots*, qui amb la fi de la dècada dels 70 va passar a rebutjar la idea que l'espai i la ciutat poden ser entesos en termes de la lògica del capital, així com va posar en dubte la rellevància de conceptes com classe o lluita de classe per entendre els moviments socials urbans. Enfront d'aquests arguments, Harvey (1989) suggereix que l'intercanvi de poder en l'àmbit laboral es produeix sempre en àrees espacialment confinades i estudia com els capitalistes actuen en el contexte de mercats laborals localitzats; d'aquesta manera, també analitza també l'establiment d'aliances de classe inestables en unes àrees urbanes difícils de definir. Aquestes aliances es produeixen paral.lelament a la tendència d'una economia urbana a aconseguir el que anomena 'coherència estructurada' definida al voltant d'una tecnologia dominant de producció i consum, així com un tipus dominant de relacions de classe. Les aliances són inestables per que la competició, l'acumulació i el canvi tecnològic trastornen en un cantó el que tendeixen a produir en una altra banda. És aquí que Harvey situa l'espai polític on una política urbana relativament autònoma pot aparéixer, degut a les dinàmiques geogràfiques d'acumulació i lluita de classes. A nivell mundial es produeix una competició entre regions urbanes per atreure i generar recursos. Segons el grau com aquestes diferents regions urbanes competeixen les unes amb les altres s'estableix un escenari o un altre del desenvolupament geogràficament desigual del capitalisme. En aquesta competició els governs locals i estatals han estat anomenats els 'darrers empresaris', atès que han adoptat estratègies i mètodes característics del món empresarial privat, de cara a atreure inversions, noves tecnonologies, etc. a les seves àrees urbanes.

Aquests trets s'han considerat característics de l'anomenat 'empresarialisme urbà' (*urban entrepeneurialism*) que, com han assenyalat entre d'altres Tim Hall i Phil Hubbard (1996), ha donat forma a les 'noves polítiques urbanes', les quals sovint s'han caracteritzat per ser unes polítiques d'exclusió que ignoren i marginalitzen 'altres' veus i enfront de les quals han aparegut 'grups opositors' de diversa mena. Segons aquests geògrafs, - basant-se en estudis a Gran Bretanya, Canadà i els Estats Units - alguns d'aquests grups poden ser de caire informal i espontani, però també poden ser grups ben organitzats i finançats, poden ser moviments que representen a una comunitat 'marginalitzada' o també poden ser veus polítiques radicals amb una llarga història prèvia de mobilització. D'altra banda, les seves relacions amb les autoritats poden variar des de l'estreta col.laboració i la consulta, fins a tàctiques d'enfrontament violent. Hall i Hubbard suggereixen que, tot i que de vegades la resistències pot fer-se extensiva a una part significativa de la població, normalment l'impacte dels grups opositors a les estratègies d'empresarialisme urbà ha estat marginal o negligible, sobretot degut a un context polític hostil, a una manca de recursos i experiència, així com a una manca de suport dels mitjans de comunicació locals. Aquests autors assenyalen que alguns estudis mostren com, en alguns casos, quan governants locals i èlits empresarials han consultat a grups opositors ha servit només per a legitimar les activitats de les élits empresarials (Hall, Hubbard, 1996).

1.2.3. Acció col.lectiva: integració, organitzacions i moviments socials.

Les *accions col.lectives*, que són portades a terme per grups de persones de forma puntual, es poden diferenciar dels *moviments socials*, que són grups de persones que realitzen una acció col.lectiva transformadora enfront del sistema o l'aparell institucional (Alberich, 1992). Ara bé, com s'ha vist una mica en l'apartat anterior, també hi han actors socials que tenen com a objectiu reforçar el sistema, sigui tractant de gestionar-lo disfraçats de 'mà invisible' o bé tractar de reformar-lo parcialment de forma oberta per seguir beneficiant-se (per exemple, algunes associacions o grups informals empresarials directament o amb la cobertura d'estructures estatals).

Tanmateix, en aquest apartat, faré referència als *moviments socials*, a aquells que s'oposen al sistema, sigui quina sigui la seva orientació (llibertària, reacionària, etc.). Així, Villasante (1994) diferencia entre moviments socials d'ona curta (mobilitzacions), d'ona mitjana (populars) i d'ona llarga (històrics) i assenyala que per passar d'uns a altres calen associacions.

Des d'un punt de vista més aviat 'nominalista', existeixen múltiples formes de classificar les associacions, per exemple Alberich (1994) destaca la següent:
a) pel contingut de les activitats (d'esbarjo, d'esports, cultural, educatives, solidaritat, etc.).
b) per l'orientació sòcio-política de les activitats (reivindicativa, de serveis externs, alternatives, d'ajuda o esbarjo intern dels socis).
c) pel grup poblacional o sector social al que es dirigeix (dona, jovent, tercera edat, etc. o veïns, estudiants, treballadors, etc.).
d) pels objectius (canvi social, immobilisme, llibertat, justícia, etc.).
e) per l'orientació política o ideològica (esquerra, dreta, conservadora, liberal, etc.).
f) per l'àmbit d'actuació: poden ser territorials (local, estatal, internacional, etc.) o sectorials (corporatiu, general, etc.).

Ara bé, les associacions es poden considerar un tipus entre vàries menes d'organitzacions socials, dins d'un contexte organitzatiu o institucional més ampli. Per exemple, Tomás Alberich (1994) agrupa les organitzacions (o institucions) en tres grans branques, les associacions serien un tipus de la tercera:
a) *Organitzacions de l'Estat*: administració de l'Estat central, Comunitats Autònomes i ajuntaments; Organismes autònoms: institucions públiques, universitats públiques, etc.
b) *Organitzacions amb ànim de lucre*: empreses mixtes; empreses i organismes financers privats; economia social (cooperatives, etc).
c) *Organitzacions socials* (sense ànim de lucre), es poden classificar en:
- Dependents: entitats socials dependents d'una altra organització (de l'Estat, fundacions d'empreses, institucions, etc.).
- Corporatives: d'adscripció obligatòria (col.legis professionals, cambres de comerç)
- Religioses: esglèsies, etc.
- Polítiques: partits, coalicions i agrupacions polítiques.
- Associacions: agrupació independent de persones constituïda per realitzar una activitat col.lectiva estable (associacions de veïns i veïnes, de consumidors, juvenils, APAS, esportives, de dones, sindicats, patronal, ONGs de solidaritat, etc.).

Més enllà d'aquesta mena de classificació, les associacions poden ser enteses com elements intermediaris entre allò micro i allò macro de la societat, com mitjançers d'una sèrie d'activitats que no són ni de l'Estat ni del mercat (Villasante, 1994). A partir d'aquest autor, que segueix conceptes de Jesús Ibáñez, les associacions es poden diferenciar segons quina és la seva "conducta" vers el sistema dominant:
-*conversa*: quan s'accepten els tabús dictats pel sistema dominant i s'adapten a ells sense pretensions de canvi.
-*perversa*: quan es protesta contra aquells que representen aquests tabús, però acceptant les seves normes i pretenent només un canvi de subjectes.
-*subversiva*: quan es qüestionen els tabús normatius i la seva legitimitat i es planteja que sigui l'associació la seva pròpia norma, instaurant una legitimitat alternativa al marge d'allò establert.
-*reversiva*: quan s'accepta formalment les declaracions de principis del sistema, però només per posar en evidència que no es realitzen i per desbordar-les en la pràctica amb alternatives concretes. És a dir, quan s'aprofiten tant modes com contradiccions del propi sistema per exercitar pràctiques solidàries des de les bases i mostrar algunes solucions creatives.

Per aprofundir un xic més en aquesta línia, pot ser interessant detallar més la gènesi dels moviments socials que, cal reocordar, sovint donen lloc a associacions (i viceversa). Així, Carlos Sánchez Casas (1997: 161) ha classificat les 'raons o causes' per a l'aparició dels moviments socials en sis grups de teories:

1. Els canvis estructurals donen lloc a un col.lapse dels òrgans de control social i d'integració normativa, que generen tensions i una frustració que porten a l'individu a separar-se del comportament institucional i participar en els comportaments col.lectius no institucionalitzats en que consistirien els moviments socials.
2. Els moviments socials serien reaccions de grups de ciutadans que se senten exclosos de la participació política o castigats, en major o menor mesura, per les crisis econòmiques (són les teories anomenades de la privació relativa).
3. Sobre la base del descontentament existent en totes les formacions socials, gràcies a l'aparició d'organitzacions capaces de mobilitzar, s'erigirien els moviments socials com accions col.lectives, d'alguna manera, instrumentalitzades per aquestes organitzacions.
4. Els moviments socials serien manifestacions cojunturals de xarxes sòcio-espacials latents, aglutinades per comunitats de valors, que s'activen eventualment.
5. L'esperança d'aconseguir beneficis relatius impulsaria a l'execució de les accions estratègiques en que es materialitzarien els moviments socials.
6. Els moviments socials vindrien provocats pel sorgiment o la generalització, entre la població de les societats industrials avançades, de valors post-materialistes.

Per a l'autor d'aquesta classificació, cadascún d'aquests grups de teories fa èmfasi en un aspecte o una característica de tots o d'algun moviment social que ha existit en els darrers anys. En qualsevol cas, per Sánchez Casas (1997: 162-166), la concepció comuna a totes aquestes teories, dels moviments socials com a accions col.lectives amb un cert grau de permanència enfront de l'aparell institucional (poder constituït), és correcta, però també requeriria alguna matització:

D'una banda, no n'hi hauria prou de parlar genèricament d'*accions col.lectives*, caldria distingir entre *accions col.lectives directes* del conjunt social (accions de participació que es desenvolupen en el si de la societat) i *accions col.lectives mediades* per grups socials cristal.litzats en una mínima organització i, per tant, constituits en 'institucions de base', amb capacitat per superposar sobre aquestes accions de participació accions estratègiques, oposades o alternatives a l'aparell institucional. Les accions col.lectives directes poden ser

fàcilment incorporades per l'aparell institucional com a moment negatiu, en canvi, quan es consoliden en 'institucions de base' apareix una relació específica amb l'aparell institucional i unes accions ideològico-normatives i instrumentals sobre el medi físic, que pretenen constituir-se en alternativa, és llavors quan seria possible la creació d'un moviment social.

D'altra banda, Sánchez Casas es planteja dues preguntes: tractant-se d'una acció col.lectiva, com es produeix la col.lectivització? per què aquesta acció es consolida en una institució de base enlloc d'en una de l'aparell institucional? Després d'una disgressió arriba a la conclusió que la pregunta correcta seria: *per qué* es donen casos de *no col.lectivització*? i la resposta es troba en la invasió de la societat per una estratègia sistèmica. En la producció capitalista allò col.lectiu és imposat per l'organització, no és l'organització la que estructura un col.lectiu preexistent en assolir un cert grau de complexitat. Traslladada aquesta lògica a la societat, l'individu es pensa i desitja auto-suficient i el col.lectiu li resultat aliè, atès que l'altre li apareix com al seu competidor, com al seu enemic. Sánchez Casas acaba situant les causes o raons del *sorgiment dels moviments socials* en un conjunt de *problemes d'integració en la realitat social.* Concretament, considera el següent:

"En mi opinión, la explicación del surgimiento de los movimientos sociales hay que buscarla en razones más amplias y más complejas que pueden englobarse bajo el epígrafe: <<problemas de integración *en* la realidad social>>, bien integración social, sistèmica o habitacional, problemas que no tienen por qué conllevar o ser seguidos o precedidos por problemas de integración/inserción *de* la realidad social. La *ausencia o parcialidad de la <<integración en>>* puede provenir de la *carencia* (evidentemente procedente de algún tipo de escasez, aunque esta sea de poder, generalmente estructural) y de la *marginación*, pero también y sobretodo de la *ajenitud del proyecto estratégico* que explica las acciones institucionales" (Sánchez Casas, 1997: 165) [la cursiva és meva]

Un exemple de conjunt de moviments socials que s'enfronten a un ampli ventall d'aquests problemes d'integració en la realitat social són el que s'ha anomenat la 'cultura' del D.I.Y., del *Do it Yourself* (fes-ho tú mateix). Sota aquest acrònim[35], extès sobretot a Gran Bretanya en els darrers anys, segons Elaine Brass i Sophie Poklewski Koziell (1997), es troba una 'nova' cultura de protesta que té nombrosos referents històrics. Per a aquestes autores, les causes de l'aparició d'aquest conjunt de moviments es trobarien en què un nombre creixent de gent està arribant a la conclussió que les seves necessitats mai seran solucionades per aquells que estan al poder, és a dir, que les institucions i els governs estan massa ocupats tractant de competir en el mercat global per a escoltar les necessitats i idees de les persones individuals i de les comunitats.

Aquest conjunt de moviments socials abarca moviments que reclamen els carrers per vianants i bicicletes ocupant-los, moviments anti-carreteres, ocupacions de terres i cases abandonades per a viure-hi, moviments contre bases militars, moviments pro-drets humans i llibertats civils, *raves* i festivals alternatius, mitjans de comunicació alternatius, moviments pro-drets dels animals, treballadors en precari en lluita pels seus drets, economies en comunitat com els Local Exchange Trade Systems (LETS), etc.

Ara bé, la *DIY Culture* no són només una sèrie d'accions puntuals, és també la continua, tranquila, organització de reraguarda, les xarxes de comunicació, l'intercanvi de

[35] 'Do-it-Yourself', traduit al català en la seva accepció corrent, vol dir bricolatge.

coneixements i experiències, l'obtenció de recursos, la ferma construcció d'alternatives que funcionin (Brass, Koziell, 1997).

Per Sánchez Casas (1997), les dificultats d'integració poden advertir-se en qualsevol dels tres processos (socialització, producció o habitació) i poden ser assumides tant com a cojunturals (o esporàdiques) o com a estructurals. De la mateixa manera, aquests problemes poden donar-se en tres nivells d'abstracció: d'una banda, en el *nivell quotidià*, on les dificultats d'integració s'assumeixen com a carència o com obstacle per a la vida quotidiana, el col.lectiu afectat té un problema comú però no un projecte comú; d'altra banda, l' 'aprehensió' en el *nivell d'allò concebut* suposa la presa de conciència del caràcter estratègic de la causa de la dificultat, però encara no implica l'existència d'un projecte alternatiu; finalment, es troba el *nivell del projecte*: aquí, la consolidació de l'activitat col.lectiva no presuposa l'existència de projecte, sinó simplement la persistència o permanència de la dificultat el temps suficient per a permetre o requerir la diferenciació de funcions dels actors. De la mateixa manera, l'existència de projecte alternatiu no consisteix només en percebre les contradiccions que donen lloc a la dificultat, ni l'estructura de poder subjacent a un estat de coses donat, sinó que implica una alternativa, més o menys amplia, a l'estructura de poder on s'origina la dificultat. Mentre no s'assoleix el nivell de projecte, per Sánchez Casas, la reivindicació no implica voluntat alternativa, sinó simplement constatació d'una dificultat, d'una manca de poder en una estructura que pot, en termes generals, ser acceptada: mentre que les organitzacions de base són tals organitzacions, l'estructura de poder vigent o predominant és la de l'aparell institucional i, encara que es defineixin en oposició a aquest aparell institucional, els protagonistes conquereixen poder dins d'aquesta estructura (les burocratitzacions es produeixen quan les organitzacions es cristal.litzen en el si del sistema, fins i tot, o potser encara més, en el cas de ser reconegudes com a 'oposició')[36].

El projecte pot ser de moltes menes. Jesús Ibáñez (1989) recollia dues grans possibilitats: la del 'continent' (com suggeria Althusser) i la de l' 'arxipèlag'. Per Ibáñez, la metàfora del continent està donant lloc a la metàfora de l'arxipèlag, el problema és com connectar les illes d'aquest arxipèleg. En altres paraules, si en l'època moderna havia una revolució que s'escrivia amb majúscula, per que la història tenia una fi (la Revolució); després, en l' 'època post-moderna', la revolució seria també possible però entesa com una història interminable de lluites micro-revolucionàries que poden integrar-se, però no unificar-se:

"No hemos renunciado a la idea de la revolución, pero sí hemos renunciado a esta macro-Revolución, con mayúscula, sustituyendo esta revolución continente, por un archipiélago de pequeñas revoluciones. Marx designó una de las grandes luchas de clases, la que enfrenta a propietarios y proletarios, pero no es la única aunque sea la principal. En cierto modo, no sé si determina pero condiciona a todas las demás. (...) Hay infinidad de luchas que han dado origen a muchos movimientos revolucionarios. Hay lucha de clases siempre que hay una relación de clases de orden, en la que se enfrenta una mayoria dominante, con una minoria oprimida, y se enfrenta con unas reglas de juego tales que hacen que una de las clases siempre pierda todas las jugadas (...)
el integrar estas microrevoluciones, sentadas sobre una base firme, *puede llevar a un proyecto revolucionario*, no global, no macizo, no continental, sinó *hecho de la integración de fragmentos, de archipiélagos, de condiciones diferentes, no unificables*. (...)

[36] Val a dir que la reivindicació d'un moviment social no significa garantia de canvi, sinó la reivindicació continuada d'una quota de poder, la qual cosa vol dir que no tot moviment social és potencialment alternatiu, donat que, sovint, serà només indicatiu de certa incapacitat de l'aparell institucional per donar resposta a la demanda que el moviment canalitza: la solució de tal dificultat (o necessitat) no ha d'implicar forçosament canviar les estructures de reproducció de poder vigents (Sánchez Casas, 1996).

Esta sociedad que intentamos construir, que no es una utopia, para que sea aceptable, y vivir en paz, tiene que basarse en el respeto a los demás, a la diferencia, al disenso, porque el disenso es un proyecto de consenso. Disenso y consenso, siempre seran locales. Se trata de construir una realidad, no global, sinó hecha por la articulación de lugares, pero cada vez más ampliada. Porque hemos pasado del concepto del sistema cerrado, al abierto. (...)
Entonces, si la historia no tiene un fin, la historia sigue. Si la liberación no se realiza nunca totalmente, el proceso de revolución sigue, y cada vez nos podemos acercar más a ella."
(Ibáñez, 1989 [1997]: 116-118) (La cursiva és meva)

Els projectes per a poder ser portats endavant per col.lectius han de ser assumits per individus. Parafrassejant al geògraf Elisée Reclus (1887), sense una transformació individual no són possibles la revolucions col.lectives. En el si dels moviments coexisteixen individus i grups amb diferents graus de compromís que, al marge d'aquells que puguin classificar-se com a "gorrons", poden dividir-se en tres nivells d'implicació (Sánchez Casas, 1997): a / *aglomerats de protesta*: inclouen a tots aquells individus que s'integren en les accions del moviment amb l'únic objectiu de protestar per un fet determinat, són actors d'una acció més interindividual que col.lectiva, per si mateixos no podrien arribar a constituir-se en institució de base; b / *conjunts d'acció*: aquells individus que participen del moviment amb un objectiu no immediat, però sense qüestionar-se la lògica del sistema: una solució allargada del conflicte podria provocar la seva cristal.lització cojuntural en institució de base; c / *grups d'acció*: són formats per una pluralitat d'individus amb un projecte alternatiu, més o menys global, al de l'aparell institucional i amb una estratègia concreta de transformació (el calificatiu 'alternatiu' no avança res sobre el seu caràcter llibertari o reaccionari).
A banda d'aquests compromissos apareix la figura del 'voluntari'. El '*voluntariat*' no és considerat un moviment social sinó com actituds individuals de col.laboració que pretenen atenuar mancances i és definit com un conjunt de persones que a títol individual realitzen tasques en organitzacions humanitàries o en serveis socials. El voluntariat és potenciat des de qualsevol estructura de generació de poder perquè no questiona col.lectivament tal estructura.

D'aquesta manera, Sánchez Casas (1996: 167-168), acaba classificant els moviments socials en tres tipus: en primer lloc, *moviments de protesta* (proto-moviments socials); en segon lloc, *moviments reivindicatius* i, finalment, *moviments alternatius*. A més, considera que els únics col.lectius capaços de 'projecte' són els grups d'acció (els conjunts d'acció poden elaborar plans, però no projectes[37]). Val a dir que els projectes poden variar en l'amplitud, també poden representar alternatives més o menys parcials a l'estructura de generació de poder vigent, però en tots els casos es tracta d'una totalització concient i continuada d'una succesió d'accions a portar a terme per a la consecució d'un objectiu. Atès que el conflicte existeix degut a problemes d'integració en la realitat social i que per la mateixa raó existeix el moviment social, els grups d'acció poden estar presents en els tres tipus de moviments: d'una banda, perque per al seu projecte són beneficioses les dificultats d'integració de la societat, del sistema i del habitat; d'altra banda, perque aquestes dificultats ben 'aprofitades' poden suposar-li un augment de poder; finalment, per que els moviments de protesta i reivindicatius són escoles de conscienciació i propagació de la seva alternativa.

[37] La definició de *pla* en aquest context és: la previsió anticipada d'accions amb vistes a una fita; mentre que la definició de *projecte* és: la totalització concient i continuada d'una succesió d'accions encaminades a la consecució d'una fita. En qualsevol projecte o pla hi han tres etapes: concepció, asumpció i desenvolupament o execució (Sánchez Casas, 1996).

L'estudi de la participació social de persones o col.lectius pertanyents a diversos sectors que formen la societat - com poden ser les dones, els homes, el jovent o les persones immigrades - pot fer-se des de diverses perspectives. Si parem atenció a l'acció col.lectiva de dones, d'acord amb Sheila Rowbotham (1992), es pot comprovar com si s'estudia el 'gènere'[38] en connexió amb altres problemes i preocupacions que han portat les dones a protestar és possible entendre una més àmplia varietat de moviments i accions de dones en el present i en el passat, que si s'estudia el gènere ailladament. L'acció directa contra l'opressió ha implicat tant a dones com a homes. Tanmateix, preguntant com les dones i els homes s'han vist afectats per les relacions de gènere en societats específiques és possible observar els objectius que les dones han compartit amb els homes i el diferent èmfasi que de vegades apareixen en les seves accions respectives (Rowbotham, 1992)[39]. D'altra banda, hi han dones que també formen part de l'acció col.lectiva de certs 'opressors', per exemple alguns dels grups de dones de la City de Londres esmentats anteriorment.

En una línia similar, si es pretén estudiar l'acció col.lectiva de les persones immigrades estrangeres residents a Barcelona, és interessant tenir en compte les accions col.lectives tant d'aquells etiquetats com a 'immigrants estrangers' com d'aquells etiquetats com a autòctons que es troben més relacionats amb la immigració estrangera, els punts en comú i les diferències.

[38] El concepte de gènere va ser desenvolupat per feministes en els anys 1970s com un mitjà per reconéixer que les dones no es relacionen amb els homes de la mateixa manera en totes les cultures i que la posició de les dones en la societat ha variat al llarg del temps. Així, la idea de gènere s'assenta sobre una situació social, més que no pas biològica; una concepció de caire biològic correspondria a l'atribut 'sexe' (Rowbotham, 1992).

[39] Un altre cas d'acció col.lectiva rellevant que és interessant de ser analitzada en el context general de formes de lluita social vigents en un moment i lloc donat són les accions dels grups de gays i lesbianes davant de discriminacions. En el cas de la Gran Bretanya dels anys 90 sembla existir una certa transformació de la seva acció revindicativa cap a fórmules properes al 'Do ItYourself politics' esmentat anteriorment (Reynolds, 1997).

2. IMMIGRACIÓ ESTRANGERA I INTEGRACIÓ

2.1. Concepcions de la 'integració' d'immigrants estrangers

D'ençà de la creació de l'estat com a forma fonamental d'organització política, s'ha limitat l'atribut de la condició d'estranger a aquelles persones que no són considerades 'ciutadanes' d'un estat determinat (bé perquè són 'ciutadans' d'un altre Estat o bé perquè són apàtrides). La funcionalitat del concepte 'estranger' es relaciona amb l'atribució a la persona estrangera, per part de l'estat, d'uns drets i deures diferents als que gaudeixen els 'ciutadans' del lloc de residència (val a dir que l'atribut estranger es pot adjuntar tant a persones físiques com jurídiques).

Un dels trets a tenir en compte són les diferències jurídiques internes atribuides als immigrants estrangers per l'estat d'arribada. Així, pot existir un estatut comú als estrangers d'aplicació general, juntament amb una pluralitat d'estatuts especials. És el cas, a l'estat espanyol, dels estrangers nacionals d'un estat membre de la Unió Europea (que cada cop compten amb un estatut jurídic més semblant als espanyols) o el de nacionals de països llatinoamericans, Andorra, Filipines o Guinea Equatorial, que tenen més facilitats per a aconseguir la nacionalitat espanyola (Sánchez Lorenzo, 1991).

Pel que fa al concepte d'immigrant, és una categoria sense traducció jurídica, és un concepte més aviat demogràfic, geogràfic o sòcio-geogràfic que defineix a aquella persona que s'estableix en un indret procedent d'una altra àrea, regió, país, estat, etc. Ara bé, cal preguntar-se fins a quan s'és immigrant (Pascual de Sans, 1987). Si s'estudien àrees urbanes, en molts casos la majoria de la població que hi habita ha migrat halgun cop, fet que fa qüestionar-se sobre el sentit de plantejar la categoria immigrant en tals contextes (Delgado, 1998). Des d'una altra perspectiva, però en una línia similar, Touraine (1997) suggereix que tots nosaltres som immigrants dins d'una economia globalitzada.

Ara bé, a efectes operatius, en aquest treball de recerca consideraré la 'immigració estrangera', definida com aquell sector social carateritzat per l'atribut d'estrangeria (imposat per l'estat d'arribada) i pel fet de no haver nascut a Barcelona (no consideraré, doncs, als estrangers nascuts en aquesta àrea[40]).

[40] Segons l'Observatori Permanent de la Immigració a Barcelona de l'Ajuntament d'aquesta ciutat, en el periode 1990-95 el 7,3% dels neixements de residents a Barcelona van ser de mares nascudes fóra de l'estat espanyol. A Ciutat Vella el percentatge s'eleva fins el 23,4% (Parés, Pont, 1997). Cal tenir en compte que segons la legislació espanyola la nacionalitat no s'adquireix directament per *ius solis*. És a dir, el néixer a l'estat espanyol no permet obtenir automàticament la nacionalitat d'aquest estat.

La 'integració' de la població immigrant estrangera és concebuda de múltiples maneres, de vegades contradictòries, de vegades amb matissos de diferència, així Marie McAndrew i Merton Weinfeld (1996) han assenyalat l'existència de més de 300 definicions del terme integració. A més, en la literatura científica, al terme 'integració' se l'ha canviat i se'l canvia de parella sovint (de vegades està amb més d'una alhora), entre d'altres, se'l pot veure amb absorció, acomodació, aculturació, adaptació, ajustament, amalgamació, articulació, assimilació, capitalisme, ciutadania, classe social, coexistència, cohesió, conflicte, connexió, contacte, convivència, cultura, desigualtat, desintegració, diferència, discriminació, diversitat, dret, espai, estat, estigmatització, estratificació, exclusió, explotació, expulsió, fluxe, fusió, globalització, igualtat, inclusió, incorporació, inserció, interacció, intercanvi, interculturalitat, localització, majoria, marginació, minoria, multiculturalitat, nació, nacionalitat, participació, particularisme, pluralitat, relació, racisme, segregació, similitud, sistema, solidaritat, temps, tolerància, unió, unitat, universalisme, xarxa, xenofobia.

De cara a orientar-se de forma preliminar, en primer lloc, és d'utilitat tenir en compte la classificació que Rainer Bauböck (1994) fa del terme 'integració' des d'un punt de vista liberal (sense qüestionar el sistema capitalista) per situar les concepcions del *mainstream* de la literatura sobre el tema. Així, Bauböck, en considerar que les idees de pluralisme, liberalisme, democràcia i benestar social són acceptades a la majoria de països europeus, estableix tres principals implicacions per a la 'integració' dels immigrants:
- *integració legal*: la democràcia i el liberalisme impliquen que no pot haver integració sense un marc comú de ciutadania, entenent la ciutadania com la possessió de 'drets substantius' (veure capítol I).
- *integració social*: quan les idees de liberalisme i els patrons d'integració en el benestar social es combinen, és possible la capacitat de participació en la societat civil. Aquesta participació, doncs, requereix, d'una banda, un benestar mímim bàsic per a tothom en termes d'ingrès, educació i allotjament; d'altra banda, l'absència d'unes relacions de total dependència a la familia o al lloc de treball; i, finalment, una esfera comuna de vida pública que no està segregada en 'ghettos' o *no-go-areas*.
- *integració cultural*: quan el liberalisme és combinat amb pluralisme, la integració ha de permetre diferents creences religioses, opinions polítiques, orientacions sexuals i afiliacions culturals[41]. La integració pluralística, a banda de fer que tals diferències siguin acceptades, a més, ha de redistribuir recursos entre els grups. Ara bé, totes les pràctiques religioses i culturals haurien de respectar els drets humans.

2.1.1. Estat liberal i concepcions de la integració d'immigrants estrangers

Les concepcions i 'posades en pràctica' de la 'integració' han variat. Hi ha una literatura diversa que ha discutit l'establiment de tot un seguit de models de polítiques immigratòries que explicarien algunes característiques de la integració dels immigrants estrangers en diferents països de l'anomenat capitalisme avançat (Baldwin-Edwards, Schain, 1994; Banton, 1996; Baübock, 1994; Brubaker, 1989; Casey, 1996; Castles, Miller, 1993;

[41] Aquesta a proposta no és nova: el lema de la Conferència Internacional de l'Habana (encara governada pel dictador Batista) organitzada per la UNESCO el 1956 era "unitat en la diversitat" (Carmon, 1996).

Entzinger, 1994; Favell, 1998; Lapeyronie, 1992; Melotti, 1993; Rex, 1996; Soysal, 1994; Weil, Crowley, 1994). No és l'objecte d'aquest treball de recerca discutir sobre aquestes polítiques i models, que a més han estat considerats per alguns dels propis autors com a elucubracions teòriques no contrastades empíricament. Tanmateix, tot seguit s'ofereix un recull il.lustratiu de concepcions de la integració que, de maneres diferents, assenyalen, entre d'altres, alguns dels punts esmentats per Bauböck:

En els anys 1960s, a Gran Bretanya, Sheila Patterson (1963) va desenvolupar un estudi controvertit, en el qual entenia la 'integració' com a un dels passos del que anomenava com a procés d'absorció, el qual culminaria amb una 'assimilació' dels immigrants[42]. Concretament les etapes que definia eren:
a) adaptació/ajustament (dels immigrants) - acceptació (de la societat d'arribada);
b) acomodació (establiment dels immigrants, poca acceptació per part de la resta);
c) integració: l'entenia com a pluralisme cultural i la relacionaba només amb grups, no amb individus:

"a stage in which the incoming group as a whole, through its own organizations, adapts itself to permanent membership of the receiving society in certain major spheres of association, notably in economic and civic life. On its side, the receiving society accepts the group as a lasting entity, differing in certain spheres that do not directly affect the overall life of the society, such as religion, and cultural and family patterns" (Patterson, 1963: 12)

Possiblement Roy Jenkins, Secretari d'Interior britànic l'any 1966, ja havia llegit a Patterson quan llavors va definir 'integració' en els següents termes: "Not as a flattening process of assimilation but as equal opportunity accompanied by cultural diversity, in an atmosphere of mutual tolerance" [43] (citat a Sivandan, 1982).

Tanmateix, per Patterson, l'etapa final del procés d' 'absorció' era l'*assimilació*, entesa com a completa adaptació dels immigrants als valors i patrons de la societat d'arribada, tenint en compte que una adaptació complerta es produeix quan és acompanyada per una acceptació també completa per part de la societat d'arribada i que, per tant, arribar a l'assimilació implicaria una *amalgamació*[44] física generalitzada.

L'esmentada concepció d' 'integració' de Patterson i Jenkins i altres autors britànics, ha estat també comentada per John Rex (1996), qui no considera que el model de societat multicultural que se'n deriva sigui definitiva, pot ser només un periode transitori:

---

[42] Poc temps abans, Milton M. Gordon (1961: 258-259) havia descrit *assimilació* com a 'blanket term which in reality covers a multitude of subprocesses'. La distinció més crucial feta per Gordon era entre '*assimilació de comportament*' o '*aculturació*' (entesa com absorció per part de l'immigrant de comportaments culturals de la societat d'arribada, mentre es produeixen algunes modificacions també en aquesta) i, d'altra banda, '*assimilació estructural*' (es refereix a l'entrada d'immigrants i dels seus descendents en els grups socials, organitzacions, activitats institucionals, i vida social general de la societat d'arribada i que, desenvolupada a gran escala, implicaria un alt percentatge de parelles mixtes).

[43] la traducció podria ser: "no com un procés arrassador d'assimilació, sinó com una igualtat d'oportunitats acompanyada de diversitat cultural, en una atmosfera de tolerància mútua"

[44] En els anys 1930s, el concepte 'amalgamació' describia "the biological union of previously distinct racial groups" (Reuter, 1930: 16). Tanmateix, d'acord amb Ellis Cashmore (1994: 26) "[m]ore recently, the term is reserved to the fusion of cultural groups, whose mixing produces a new and unique culture" atès que cap d'elles pot absorbir a les altres. Per Cashmore, 'amalgamació' diferiria de 'assimilació', ja que la darrera descriu el procés en que una tendeix a dominar i absorbir a les altres dins d'una sola.

"cultural diversity, of course, does not necessarily imply that a society will be permanently divided on a multicultural basis. The general thrust of industrial and post-industrial society is towards secularism and individualism, and, in time, the descendants of immigrants might well prefer to claim their rights as individuals" (Rex, 1996: 135).

La dicotomia drets culturals/drets individuals, com si es tractèssin d'oposats irreconciliàbles, ha estat qüestionada des de la pròpia Gran Bretanya per Franco Bianchini i Jude Bloomfield (1995: 3) que consideren que el reconeixement de la diversitat cultural és impresencidible per a l'acompliment dels drets individuals:

"The recognition of diverse cultures as equally worthy of respect, regardless of judgements of value about any particular culture - is not only compatible with universal individual rights but necessary to their fulfilment. Only by according equal respect to other cultures, will the individuals belonging to minority cultures be treated equally by the state. In a society with a plurality of cultures, which is *de facto*, rather than as a matter of policy, multicultural, cultural literacy, takes on an *inter*-cultural form, based on the capacity to interpret not only one's own but others' cultures" (Bianchini, Bloomfield, 1995: 3).

Així, el posar l'èmfasi en la diferència, en la diversitat cultural o en allò que la gent tenim en comú, és motiu de debat. Des d'Austràlia, Ellie Vasta (1995), assenyala que aquells que veuen la defensa de la diferència com a un perill característic del multiculturalisme, serien aquells que tenen dificultats amb la idea de 'diferència' i que no contemplen plenament els efectes actuals d'unes relacions de poder desiguals. Per aquesta autora, concentrar-se en allò comú és tan important com concentrar-se en la diferència; si aquesta concentració és només en allò que es té en comú es manté el desaventatge perquè llavors és fàcil caure en l'argument universalista liberal segons el qual tothom és igual i que el desaventatge social i l'exclusió política és un problema individual.

Tanmateix, des d'altres perspectives s'ha criticat l'èmfasi en la diferència com a una justificació de la desigualtat:

"la diferencia es una construcción para justificar la desigualdad en un mundo cuya condición es la diversidad (...) La construcción de la diferencia no es más que una forma de presentar las distancias culturales, sociales y políticas bajo la forma de ausencia de jerarquias sociales pero que ocultan un refinado mecanismo de exclusión" (Garcia Castaño et al, 1995: 4).

De fet, un excessiu èmfasi en la diferència pot alimentar el que s'ha anomenat 'racisme diferencialista', segons el qual les cultures i els pobles, són suposadament incapaços per natura de comunicar-se (Rosoli, 1992). Aquesta lògica de la diferenciació pura porta a una inferiorització de la víctima (Wieviorka, 1992).

A més, s'ha considerat que el discurs diferencialista construeix grups uniformes que contraposa, omitint les diferències internes a una cultura, les semblances tranversals a les cultures, així com els travessaments de poder i domini de cultures. L'homogeneització de diferents persones sota l'etiqueta de cultura és un element constitutiu del multiculturalisme (Müller, Tuckfeld, 1994). Ara bé, per Vasta (1995) aquesta posició implicaria que el problema central és la categorització, quan refusant les categories 'ètniques' les pràctiques racistes no desapareixeran, si són constantment reconstruides per pràctiques excloents.

S'ha assenyalat que la classe capitalista tracta d'impedir l'acció unitària de la classe treballadora cercant d'instrumentalitzar la presència de treballadors estrangers per assolir

els seus interessos. Això és possible mitjançant l'ajuda de l'aparell de l'estat, una legislació propícia, unes pràctiques discriminatòries, així com amb un domini dels mitjans de comunicació de masses i una certa hegemonia de les idees capitalistes en l'àmbit cultural (Cinanni, 1976). En aquesta línia, s'ha acusat al multiculturalisme d'emmascarar interessadament el conflicte de classes i les relacions de classe. Ara bé, per Vasta (1995), tot i que també considera important el conflicte de classes, les característiques 'etniques' poden produir paral.lelament una altra mena de conflicte entre opressors i oprimits.

David Harvey (1996), basant-se en Young i altres autores, no planteja la recerca d'allò que és el mateix (*sameness*) sinó la recerca d'allò que és similar, així com assenyala que la diferència no pot ser concebuda mai com una alteritat absoluta, sense cap mena de relació o d'atributs compartits. D'aquesta manera,

"To discover the basis of similarity (rather than to presume sameness) is to uncover the basis for alliance formation between seemingly disparate groups (...) The radical poststructuralist revolt against that sameness (and its mirros image in some forms of working-class politics) has set the tone of recent debates. But the effect has been to throw out the living baby of political and ethical solidarities and similarities across differences, with the cold bathwater of capitalist-imposed conceptions of universality and sameness" (Harvey, 1996: 360)

Per tant, Harvey subratlla la diferència entre, d'una banda, la uniformització que el capitalisme imposa implacablement i, d'altra banda, el reconeixement de similaritats que permetin construir aliànces sòcio-polítiques anti-capitalistes.

D'altra banda, segons Danilo Martuccelli (1996), el concepte de 'societat multicultural' té dues principals interpretacions: per alguns fa referència a un model de ciutadania post-nacional, per a d'altres no és un model, sinó que és una característica de les societats actuals, on coexisteixen grups 'ètnics' i culturals diversos.

Més d'acord amb la segona interpretació que amb la primera, a França, l'any 1991, l'*Haut Conseil à l'Intégration* (HCI), basant-se en els treballs de Costa-Lascoux, concebia la 'integració' com un procés en el qual es reconeixen les especificitats, s'entén que la globalitat s'enriqueix de la varietat, no es neguen ni s'exalten les diferències, sinó que es posa l'accent en les assemblances, la igualtat de drets i d'obligacions. Concretament, la fórmula emprada era la següent:

"par ce processus il s'agit de susciter la participation active à la société nationale d'éléments variés et différents, tout en acceptant la subsitance de spécificités culturelles, sociales et morales et en tenant pour vrai que l'ensemble s'enrichit de cette varieté, de cette complexité. Sans nier les différences, en sachant les pendre en compte sans les exalter, cést sur les ressemblances et les convergences qu'une politique d'intégration met l'accent afin, dans l'égalité des droits et des obligations, de rendre solidaires les différentes composants ethniques et culturelles de notre société et de donner à chacun, quelle que soit son origine, la possibilité de vivre dans cette société dont il a accepté les règles et dont il devient un élément constituant." (Haut Conseil à l'Intégration, 1991: 18)

En aquesta línia es trobaria Alain Touraine (1995), membre del HCI fins 1996, qui emfatitza el respecte als drets humans, la igualtat i fa un advertiment davant del multiculturalisme i els enganys de la tolerància. Aposta per una diversificació cultural però mantenint certs principis universals. Ara bé, Touraine (1997) es centra també en la 'cultura' i en el rol del 'subjecte':

"L'objectif, qui correspond à la idée de societé multiculturelle, est de combiner la participation à la rationalité instrumentale avec la défense active d'una identité culturelle. Cette combinaison ne peut s'opérer qu'au niveau des conduites *personelles*, meme si elle doit alimenter le dialogue intercommunautaire. La culture d'origine, une fois décommunautarisée, soutient une identité personelle soumisse à de fortes pressions au moment où l'immigré s'engage dans la participation à una societé, à una economie et aussi à un système d'enseignement très éloigné de ceux que étaient associés à sa culture d'origine. Sans cette intériorisation des valeurs, il ne pas y avoir de societé multiculturelle, puisque celle-ci combine l'unité d'une organisation sociale avec la pluralité des appartenances et les références culturelles. Cette conception de l'intégration doit être appliquée à tous et pas seulement à des minorités. Nous sommes tous des immigrés jetés dans une économie globalisée" (Touraine, 1997: 37-38)

D'aquesta manera, Touraine entén 'integració' en tant que procés individual vinculat principalment a tranformacions de la identitat personal, en relació a la societat, l'economia i el sistema d'ensenyament, que han de portar-nos a una societat multicultural, sempre i quan tals processos es produeixin entre tots els membres de la societat, no només entre les minories, atès que per Touraine tots som 'immigrants' dins d'una economia globalitzada.

En el contexte alemany, Wolfgang Seifert (1996) diferencia la integració dels immigrants estrangers en el mercat laboral de la seva integració social. D'aquesta manera, Seifert estudia la integració social de 'grups d'immigrants vells' através de l'anàlisi de dades sobre el seu coneixement de la llengua alemana, les característiques de les amistats interètniques, la voluntat manifestada pels immigrants de residir permanentment o no a Alemania, així com l'auto-identificació nacional.

D'altra banda, als Estats Units d'Amèrica, Myron Weiner (1996) suggereix un conjunt d'hipòtesis com a factors que facilitarien la 'integració' dels immigrants en la societat d'arribada: a) la possibilitat per als immigrants d'obtenir la ciutadania i l'acceptació d'una nova identitat; b) la naturalització de tots els fills d'immigrants nascuts en el país d'arribada; c) la mobilitat dins del mercat de treball del país d'arribada; d) l'expansió de l'economia del país d'arribada; e) l'estructura del mercat de treball hauria de proveir oportunitats per als immigrants que les cerquen; f) mobilitat ocupacional; g) la no denigració de la cultura i dels valors dels immigrants per la societat d'arribada; h) la diversificació del fluxe d'immigrants per impedir-los construir enclaus tancats on puguin donar-se feina entre ells, parlar la mateixa llengua i aillar-se de la resta de la diversitat[45]; i) el fluxe d'entrada d'immigrants ha de semblar a la societat d'arribada com a controlable; j) l'estat no promou o requereix (tot i que pot permetre) separació a les escoles, el treball o la vivenda.

A Portugal, Leonor Palma Carlos (1993) planteja el debat en termes culturals, en diferenciar entre assimilació, que identifica com absorció de grups minoritaris per una majoria cultural i integració, i integració, entesa com a igualtat d'oportunitats, incloent la possibilitat de discriminació positiva. Tanmateix, considera que, tot i que al principi és necessari tenir en compte les especificitats de cada comunitat, amb el pas del temps es possible anar evolucionant cap a una política assimilacionista.

Des d'un altre país de l'Europa meridional, Itàlia, Cagiano de Azevedo proposa un mètode de mesura de la integració que té un caire més aviat 'quantitatiu' i es fonamenta en tot un

[45] Aquí apareix la 'por' de sectors de la societat dels EUA a la immigració llatinoamericana, en tant que possible amenaça a l'hegemonia de l'anglès.

seguit de variables i indicadors que haurien de permetre comparar la població immigrant estrangera amb la resta de la societat, tot i que no té compte pràcticament variables culturals:

"La integración de los inmigrantes debe entenderse, por lo tanto, como un sistema de relaciones que se establece entre población inmigrada y población local. La integración se desarrollaria, entonces en varios niveles: legal; económico (condiciones de trabajo, tasa de ocupación); social (educación, salud); demográfico (tasa de natalitat, matrimonios). A estos aspectos es significativo agregar: la condición femenina, la actitud de la población de acogida hacia los migrantes y, viceversa, la actitud de estos últimos con respecto a los primeros. Parece claro que para que haya integración los indicadores referidos tienen que converger con los de la población autóctona" (Cagiano de Azevedo, 1993: 366).

Des d'aquest punt de vista, un projecte de recerca d'Eurostat titulat "Measuring Migrants Integration" va tractar mesures alternatives d'integració i les va provar a nivell europeu. En aquest projecte, l'ocupació laboral (percentatge de la població estrangera activa respecte el total, la taxa d'atur), la vivenda (taxa de sobreocupació: nombre de persones vivint juntes sobre el nombre d'habitacions disponibles a la casa) i l'educació van resultar ser les variables de la integració d'immigrants (Cagiano de Azevedo, Sannino, 1996).

Una altra visió italiana sobre la integració, que també sistematitza algunes variables però amb un caire més general, és l'oferta per Gianfausto Rosoli (1993). Respecte a l'anterior, la seva novetat rau en esmentar el nivell de 'consum' com a variable en la integració social i en recollir la participació política com a estadi més elevat del procés de la integració:

"la integración de los inmigrantes es un proceso pluridimensional, no homogéneo, de naturaleza procesual, interactiva entre los diversos actores y fuerzas. La integración es subdividida en algunos subprocesos, que pueden identificarse, en primer lugar, en la integración social, que es la posición alcanzada por los inmigrantes en la economia, en los consumos, en el hábitat, en la escolarización; en segundo lugar la asimilación o aculturación, que se refiere a las tranformaciones de comportamiento y culturales impuestas por el itinerario migratorio; en tercer lugar, en la participación política que representa el estadio más elevado en la inserción y la identificación nacional" (Rosoli, 1993: 344).

A l'estat espanyol, es pot trobar una varietat de concepcions de la integració. Així, n'hi han de més aviat caritatives i eurocentristes, en les que a més es defensa la 'integració' com a mitjà per evitar tensions socials en un context social previ suposadament tranquil i pacífic[46], com per exemple la proposada per Carmen Bel Adell (1994):

"La integración social del inmigrante (...) deberá consistir básica y mínimamente en la articulación de proyectos de asistencia, promoción y desarrollo realizados en un clima intercultural, de respeto mútuo. Los inmigrantes tienen que asumir las normas y hábitos de convivencia social de la sociedad que los acoge, pero no perder su cultura. Todos hemos de respetar el derecho a la diferencia. Pensamos que debe cuidarse mucho el marco en que se desarrolle este proceso, desde una perspectiva integral y integradora, atendiendo a la totalidad de los aspectos, y necesidades de supervivencia, laborales, sociales y convivenciales (...) Sólo en ese proceso común, se evitarán las tensiones sociales que surgen de la diferencia y la diversidad y quiebran nuestro estatus democrático y cómoda estabilidad acumulativa de <bienestar> (...) La legitimación social y política de la integración en el sentido expuesto, proviene del valor fundamental europeo occidental de la solidaridad con los pobres, y del principio humanitario y democrático de la igualdad de trato y consideración" (Bel Adell, 1994: 122-123).

[46] En aquest sentit, la visió de Bel Adell (1994) pot relacionar-se amb la de Patterson (1964), qui escrivia el següent: "[i]n a homogeneous and peaceable society, as opposed to a conquest society, social relations are harmonious and voluntarily ordered among the great majority of the society's members. Migrant groups entering such a society usually expect and are expected to develop more or less favourable relationships with their hosts." (Patterson, 1964: 9)

Però a l'estat espanyol també hi han altres que definicions que combinen el vessant cultural, legal i el social, com és la suggerida per Álvarez Dorronsoro, qui difereix amb Touraine en la importància donada al tema jurídic i en la concreció dels plantejaments:

"La integración tiene una dimensión social, pero también una dimensión cultural, que incluye lengua, valores y un espacio simbólico (...). Ambas dimensiones no se desarrollan siempre al mismo ritmo. La integración social del inmigrante en la sociedad receptora exige, en primer término, facilitar el acceso a un permiso de residencia estable (...) Impulsar un proceso de integración requiere igualmente proceder a la regularización periódica de los inmigrantes ilegales, facilitar la residencia estable y el acceso a los servicios sociales y educativos, equiparar, en fin, los derechos civiles y sociales de los residentes estables a los de los ciudadanos. El acceso a la nacionalidad supone un paso decisivo en este proceso.
El proceso de integración social (...) está condicionado también, y de manera decisiva, por las oportunidades de trabajo, por las expectativas de movilidad social ascendente que la estructura económica de la sociedad receptora ofrezca" (Álvarez Dorronsoro, 1993: 104-105).

Des de la perspectiva dels immigrants africans, Inongo-vi-Makomé (1991: 176) ha assenyalat el següent: "Som integrables, però estan disposats els europeus a integrar-nos?"

En aquest sentit, Yasemin N. Soysal (1994) s'ha distanciat d'estudis preocupats sobre com els immigrants s'ajusten a la cultura i institucions de la societat d'arribada. És a dir, Soysal no combrega amb obres que s'aproximen a la integració a través de l'estudi del grau de satisfacció amb la vida en el país d'arribada o de l'adveniment als valors de la societat, els seus assoliments ocupacionals i mobilitat d'ingressos, el nivell d'escolaritat dels seus fills, els matrimonis mixtes o la relativa absència de discriminació:

"Whether they call this process "assimilation", "integration", or "adaptation", such studies share a common approach. They assume an individual level process, and they emphasize the demographic, social, or cultural characteristics of migrants as the major explanatory variables" (Soysal, 1994: 29-30)

Per a Soysal, en canvi, hi han dos punts de partida a prendre en consideració: d'una banda, els processos d' incorporació de la població estrangera al *polity* ('marc político-organitzatiu') de la societat d'arribada; d'altra banda, el marc institucional de la societat d'arribada.

"My own perspective differs from that on two grounds. First, I am concerned with the macrolevel processes whereby a guestworker population becomes part of the polity of the host country. I call this process incorporation. Whether or not migrants are "well adjusted", (...) they do become incorporated into its legal and organizational ties of the polity. Guestworkers gain access to many rights and privileges initially accorded only to citizens. Guestworkers gain access to many rights and privileges initially accorded only to citizens. They become part of welfare schemes; participate in housing and labour markets; and get involved in business; they take part in politics (...) Incorporation is a wider process that takes place independently of the integration of individuals or perceptions of such integration. Second, to explain incorporation, I look at the institutions of a host society (...) The ways in which migrants interact with host polities and organize their experience are significantly affected by the models and resources availables in those polities. Hence I propose that the institutionalized modes and organization of membership in host societies should be studied as the principal determinants of the incorporation of migrants " (Soysal, 1994: 30-31).

Per tant, la incorporació de la població estrangera aniria més ennllà de la integració (que restaria vinculada a processos individuals) i abastaria processos col.lectius, vinculats en bona mesura a la participació política dels estrangers. Aquests processos es poden produir en funció d'un ventall variable de patrons (*patterns*): classe social, gènere, edat, religió,

nacionalitat, ètnia. Des d'una perspectiva similar, paral.lela al treball de Soysal, hi ha la recerca comparativa de Patrick Ireland (1994) sobre els processos d'incorporació d'immigrants estrangers a dues ciutats de França i de Suïssa.

En aquest sentit, Pablo Pumares (1998), planteja que davant la pregunta que ell considera més comuna, 's'integren els immigrants?', suggereix que 'mai' (sic) es planteja l'altra pregunta: 'integrem als immigrants?'. La concepció d' 'integració d'aquest geògraf és la següent:

"la integración es un proceso en el que intervienen tanto la sociedad receptora como los diferentes grupos étnicos inmigrantes. Ambas tienen una responsabilidad decisiva en el resultado, ambas tienen que cambiar y adaptarse a una nueva situación, si bien los cambios no tienen porque ser los mismos" (Pumares, 1998: 297)

Així, Pumares parla de 'corresponsabilitat' i de com el procés d' 'incorporació' (terme que sembla considerar sinònim a 'integració') no afecta únicament a la 'comunitat immigrant', sinó també a la societat receptora, que també ha d'adaptar-se. També assenyala que amb freqüència, quan es parla d'integració es pensa exclusivament en el canvi de costums que experimenten els immigrants (fet que portaria riscos considerables, com la seva utilització com a excusa per justificar l'exclusió) i que, inclús des d'un punt de vista culturalista caldria tenir en compte altres dimensions que condicionen aquesta adaptació: d'una banda, la socio-econòmica, que inclou ingresos, condicions laborals i residencials, nivell de qualificació i d'estudis, etc.; i, d'altra banda, la legal (que inclou condicions de permanència, les possibilitats de portar a la família, l'accés als serveis que garantitzin un estat del benestar als seus ciutadans: sanitat, educació, pensions, prestació d'atur, etc.).

Malgrat subratllar la importancia d'aquestes dues dimensions, Pablo Pumares dedica la major part del su text a "situar la cultura en el seu lloc" i a "veure quin paper ha de jugar en l'integració de l'immigrant". Així, aquest autor, a tall de conclusió, assenyala el següent:

"La cultura no debe ser el eje central del debate, en primer lugar, porque hace perder la perspectiva sobre otros aspectos de mayor calado, como el laboral; y, en segundo lugar, porque tampoco es questión de exaltar el mantenimiento a ultranza de las costumbres del inmigrante. La cultura es una forma de adaptación y como tal está sujeta a transformaciones lentas pero continuas, que se aceleran cuando las condiciones del entorno se modifican. Sin embargo, este proceso debe llevar su tiempo para que el inmigrante pueda ir introduciendo esos cambios por sí mismo de forma progresiva, sin llegar a verse despojado de sus valores. Es decir, el inmigrante deber ser el protagonista de dichos cambios, y para ello requiere impresecindiblemente respeto hacia su cultura. Una actitud negativa en este sentido llevará probablemente al inmigrante a un repliegue sobre sí mismo, aislándose en lo posible de la sociedad mayoritaria, o bien a una pérdida de sus puntos de referencia que lo dejaran vacío y sin dirección. Por esto es realmente importante la cultura" (Pumares, 1998: 316)

Aquesta conceptualització de Pumares és molt propera a la suggerida per Rafael Guardo Polo (1994) sota el nom d' 'adaptació biunivocal', entesa com el procés d'aproximació entre la 'comunitat d'acollida', que s'adapta a la presència dels 'nous subjectes', i aquests 'nouvinguts', que asumirien els valors positius que ells consideren importants per al seu desenvolupament com a grup social, ajustant-t'ho al marc de coexistència de la societat d'arribada. Val a dir que Guardo fa un xic més d'emfasi en la concepció 'col.lectiva' de la immigració.

Ara bé, enfront d'aquestes postures, Manuel Delgado (1998: 87-142) assenyala que la integració social és el valor que resulta més útil per a transitar de la pluralitat a la unitat, de la pluralitat d'estils de fer i de dir (pluralitat cultural), a la unitat de convivència

organitzada, sotmesa a instruments d'arbitri consensuats: "Cal sobreentendre que integració i diferència es complementen, car són diferències allò que és integrat. Un individu o una comunitat que s'incorporessin a la societat sense veure reconegut el seu principi de diferènciació no s'integrarien, sinó que més aviat el que farien es *desintegrar-se*."

Així, Delgado planteja tot seguit el que considera vàries modalitats estructurals i institucionalitzades d'integració: l'assumpció d'unes normes comunes per part d'individus i comunitats, el mercat i l'esfera econòmica com a marcs unitàris als que ningú pot escapar, l'establiment d'una o dues llengües franques que permetin les relacions amb la administració i l'intercanvi generalitzat d'informació i, finalment, la mobilització i l'acció social com a qualificadores d'integrar aquells culturalment diferents.

Per establir límits a la pluralitat, el primer pas suggerit per Delgado és reconéixer que la majoria de col.lisions entre comunitats diferenciades no tenen com a base trets identitàris en si, com podria semblar a causa de la falsa autonòmia dels fets culturals, sinó interessos incompatibles relacionats amb situacions sòcio-econòmiques injustes:

"Per tant, en la mesura que un percentatge segurament majoritari de conflictes que es presenten com a ètnics, racials, religiosos o interculturals són en realitat la conseqüència de situacions d'injustícia o de pobresa, cal donar per segur que una millora general de les condicions d'existència de les persones - vivenda, treball, sanitat, educació - haurà de facilitar la comunicació i l'intercanvi entre els grups humans, atès que en realitat topaven per culpa de relacions asimètriques, i no per diferències culturals (...)
es fa urgent distingir amb claredat entre unes diferències culturals que cal respectar i que es despleguen sobre un eix horitzontal, i unes desigualtats socials que, estructurant-se verticalment, condemnen àmplies capes de la població a patir carències inacceptables per tal de defensar-les." (Delgado, 1998: 90-93)

En aquest sentit, sembla coincidir amb Àngels Pascual de Sans (1992: 18-19), qui ja havia assenyalat que "la migració considerada en ella mateixa fa molt sovint de pantalla d'altres fenòmens, i els conflictes socials que es considerin associats a la migració sovint n'encobreixen altres de més fonamentals". Més concretament:

"En el nostre entorn europeu, la insistència a parlar de treballadors immigrats dificulta la consideració de les condicions de vida i de treball del conjunt dels treballadors no qualificats, amb la seva segmentació, que sempre ha existit i continua existint, i la segregació que s'estableix no solament per la situació jurídica, l'origen geogràfic o l'ètnia, sinó també per altres raons. Tractar sobre la immigració per aquest camí permet obviar qüestions tan importants com la del classisme en què es basa tot el conjunt de les relacions socials.
(...) Es podria dir que s'ha començat a parlar intensament de racisme en la mesura que ja no es parla d'explotació. D'aquesta manera, si bé és cert que en les campanyes contra el racisme hi ha molts elements justificats i oportuns, hi ha també massa sovint elements de demagògia i fins i tot es pot pensar en un foment interessat del fenomen que aparentment es denuncia. És una bona cortina de fum." (Pascual de Sans, 1992: 19)

En el seu darrer llibre, Delgado, fa crítiques interessants a posicions manipuladores de la 'diversitat cultural': per exemple, "aquells que defensen, posem per cas, el *mestissatge cultural* no són plenament conscients que estan donant la raó a les noves formes de racisme, en la mesura que proclamant que les cultures s'han de mesclar estan suggerint que poden no fer-ho. Davant d'aquesta premisa s'ha de proclamar que no cal barrejar les cultures, perquè de fet no poden fer altra cosa i cadascuna d'elles és en si mateixa una barreja" (Delgado, 1998:127). A més, planteja la concepció de la societat urbana com a un calidoscopi (un moviment de qui observa suscita una configuració inèdita dels fragments presents) així com la pluriidentitat com a característiques dels seus habitants ('al'urbanita li

resulta impossible limitar-se a la seva vida diària, a una única xarxa de lleialtats o a una adscripció personal exclusiva').

Tanmateix, en analitzar la situació actual no estudia pràcticament res més enllà del marc de l'estat de dret liberal[47]. Així, respecte al que planteja com a objectiu, la integració cultural, considera el següent:

"La integració cultural serà impossible - és obvi - sense uns mínims nivells d'integració socioeconòmica, és a dir de reducció al mínim de les asimetries que imposa un sistema econòmic - el capitalsme i de mercat - que sol tendir a l'abús per obtenir les seves fites (...)
No pot haver integració cultural si no es garanteix una integració legal, requisit primer de la qual és que els països que han inventat els Drets Humans siguin capaços d'aplicar-los fronteres endins (...) Aquesta igualtat davant la llei està associada a un altre nivell d'inserció, la integració política, que ha d'assegurar una plena accessibilitat de tothom - deixant de banda allò que el fa diferent - a les institucions polítiques que la societat accepta com a instàncies de mediació i arbitratge. (...)
És cert que tenen raó aquells que sostenen que els drets humans no són sinó una projecció a nivell còsmic dels principis mateixos de la cultura europea. Aquest pecat original de l'etnocentrisme que inspirà l'elaboració dels drets humans podria, però, alleugerir-se acceptant que la seva concepció no és immutable (...) entenent-los com a millorables i objecte de constant renegociacions" (Delgado, 1998: 94-102)

Ara bé, és suficient tal perspectiva liberal per entendre les integracions?

2.1.2. Més enllà de la integració d'immigrants estrangers en l'estat liberal: integració sistèmica i integració social d'immigrants

Després d'aquesta revisió d'algunes aportacions a l'estudi de la 'integració d'immigrants' es pot apreciar com no s'observa una diferenciació entre integració sistèmica i integració social (ni habitacional). Es dóna per suposat que vivim en un únic tipus de societat 'avançada' possible (societats amb estats liberals imperfectes que segueixen el model suposadament menys dolent dels models possibles), mentre no es té en compte, per exemple, d'aprofundir en la dicotomia món de la vida/sistema (vegeu apartat 1.1.2).

Tanmateix, hi han excepcions. Així, Pascual de Sans (1970) plantejava, en el cas de treballadors immigrants a Alemania, l'oposició entre integració en el sistema (identificació amb els objectius del capitalisme, integració en la societat de consum) i conciència de classe (i acció de classe). En el propi marc dels estudis sobre migracions, l'establiment de la capacitat econòmica com a factor d'integració social ha estat considerat críticament per Jordi Cardelús i Àngels Pascual de Sans (1979), atès que, en aquest cas, enlloc de parlar d'integració (social) caldria parlar de solvència (la qual es pot veure com una forma d'integració sistèmica, però no social):

[47] Com ha assenyalat Bottomore (1992), els drets de ciutadania que s'han gaudit a l'Europa occidental són resultat, en gran part, de la mobilització de la classe obrera (i altres classes populars) a la propia Europa i més enllà. Però, inclús en aquells periodes d'aquest segle XX i en aquells països on aquests anomenats estats liberals 'del benestar' han estat més desenvolupats, no han arribat a poder solucionar alguns dels problemes causats pel mode de producció capitalista. Això sense tenir en compte que el model adoptat era i és pensat, en general, 'eurocèntricament', per a una part del món, no per a ser adoptat a una escala global.

"en su utilización común, el concepto de integración, sólo se refiere a formas sociales y hábitos de consumo marcados por la capacidad monetaria del individuo o grupo social en cuestión. Más que de integración habría que hablar de solvencia, que es el rasgo que identifica a la persona integrada en el capitalismo, donde las relaciones sociales devienen progresivamente relaciones mercantiles" (Cardelús, Pascual de Sans, 1979: 229).

Com ha estat assenyalat en la primera part, la integració social és un tema i la integració sistèmica una altra temàtica. Estan relacionades, però és possible distingir-les per entendre millor com 'funciona' el món.

Aquesta doble aproximació també permet analitzar nous vessants d'altres conceptes (com assimilació) fins ara analitzats més parcialment. Així, per exemple, Ubaldo Martínez Veiga (1997), comentant el cas de França, assenyala que s'ha relacionat sovint l'assimilació d'immigrants amb l'anomenat model 'republicà' francès, concretament, amb una pèrdua de característiques culturals i ètniques per a convertir-se en ciutadans (educació republicana, participació en la divisió social del treball). Però tanmateix, hom també pot veure un altre vessant en el procés d'assimilació, el de la conversió d'immigrants en força de treball assalariada:

"Si al fenómeno del déficit demogràfico añadimos que de lo que se trata es de conseguir una fuerza de trabajo que responde a las necesidades del Estado capitalista, podemos comprender como esta política asimilacionista tiene fundamento en otros elementos que no son únicamente las ideas republicanas" (Martínez Veiga, 1997: 262)

Una part de la població immigrant és originària d'àrees on el sistema capitalista encara no és totalment dominant (per exemple, algunes àrees rurals), per tant, en arribar a un medi urbà integrat en el capitalisme, precisen ser assimilats en valors, formes de fer i de pensar pròpies del sistema. En termes de Habermas, el seu món de la vida és colonitzat pel sistema.

En plantejar anar més enllà de l'anàlisi de l'estat liberal no estic negant la importància de l'estat de dret, sinó que estic suggerint que aquest estat de dret no pot desenvolupar-se plenament dins del capitalisme. En altres paraules, que el respecte als drets humans i el capitalisme són incompatibles. Aquesta és la lectura que es pot fer de la dicotomia món de la vida/sistema.

2.2. Immigrants estrangers, organitzacions i moviments socials

En països sota el mode de producció capitalista, l'Estat i el capital són 'forces' que moldegen la vida de la gent, per tant també la d'alguns dels anomenats immigrants estrangers, de vegades en formes diferents a la resta de la població, altres en formes similars o iguals. Ara bé, també poden haver immigrants estrangers que actuin com a actors col.lectius 'representants' de l'estat o del capital, sigui juntament amb altres buròcrates o capitalistes 'autòctons', sigui isoladament en associacions pròpies.

Establir qui es representant del capital o del treball (o de l'estat), qui és treballador/a o capitalista (o buròcrata), quan ens anem acostant a l'estudi de realitats concretes es fa cada cop més difícil. Sempre va ser complexe, però la creixent complexitat del món on vivim encara ho posa més difícil. Tanmateix, tot i els imprescindibles matissos, tal concepció permet disposar d'un esquema per a interpretar alguns aspectes clau del món on vivim.

En aquest apartat es fa un repàs a diferents possibilitats d'organització col.lectiva de la immigració estrangera que han estat recollides per la literatura científica. El nombre d'estudis sobre l'acció col.lectiva del 'treball' migrant és molt superior a aquells que se centren en l'organització dels representants del 'capital' migrant. Aquest fet es reflecteix en aquest treball de recerca en l'espai dedicat a cadascú.

Per entrar en matèria és interessant tenir en compte a Robin Cohen (1987: 179-180), qui assenyala que les condicions que oprimeixen als treballadors migrants no són tan deterministes com per a no poder ser desafiades o contestades: en diferents indrets poden ser i són organitzades diverses formes de resistència[45].

Ara bé, Zig Layton-Henry (1990) ha suggerit també que la participació en associacions d'immigrants ajuda a la integració social dels mateixos:

"the success of migrant workers in establishing communities and developing an infrastructure of institutions and associations has helped to create the conditions for succesful settlement and integration in the receiving societies (Layton-Henry, 1990: 102).

Combinant ambdòs vessants, Miller ha suggerit una tipologia d'organitzacions d'immigrants estrangers i ha identificat cinc tipus d'activitats i institucions que els estrangers poden emprar per expressar els seus interessos: a) organitzacions del país d'origen (*homeland organisations*); b) òrgans consultius creats per expressar els seus interessos a nivell local o nacional; c) sindicats i consells al lloc de treball; d) partits

[45] Aquesta possible resistència dels treballadors immigrants no és un fenòmen nou. Per exemple, Marx feia referència a la importància de la coordinació dels treballadors immigrants alemanys a l'estranger (cal tenir en compte que durant el segle XIX el que avui és Alemanya va ser una àrea de molta emigració cap a altres països d'Europa i d'Amèrica). Concretament escrivia: "early in 1850- the president of the Geneva Workers' Association (...) a proposed a union of all the hitherto unconnected German workers associations in Switzerland. The a proposal was accepted. Whereupon it was decided to send a circular to twenty-four different workers' associations, inviting them to Murten to discuss the problems of the intended organisation and of establishing a joint newspaper" (Marx, 1860:52). Un altre exemple es pot trobar a la German Worker's Education Society, fundada a Londres el 1840, que sis anys després comptava amb 250 membres, entre els quals, a banda d'alemanys, hi havia quaranta escandinaus, vint hongaresos, així com francesos, polonesos, russos, italians, suïssos i belgues (Briggs, 1982: 22).

polítics, organitzacions religioses i organitzacions cíviques; e) mitjans d'enfrontament, com manifestacions, vagues, etc. (Ireland, 1994).

Amb una tipologia més sintètica, que desenvolupa la de Miller, Patrick Ireland (1994: 25-26) descriu tres tipus d'estructures polítiques que els immigrants estrangers poden encarar a nivell 'nacional' i local:
a) Participació orientada al país d'origen (*'Homeland-oriented'*): La població immigrant estrangera pot dirigir les seves activitats polítiques cap a la societat d'origen, aquesta participació pot ser encoratjada per governs en el país d'arribada, així com per partits i moviments d'oposició del país d'origen. Aquesta participació estaria principalment forjada segons 'criteris ètnics'[49]. Tanmateix, pot ser organitzada tant per associacions d'immigrants com per organitzacions de la societat d'arribada (per exemple, sindicats o campanyes de solidaritat).
b) *Participació institucional*: explícita i directament es dirigeix a la societat d'arribada i procedeix al llarg de canals que ella estableix, acceptant-los de forma positiva. També pot desenvolupar-se en forma d'associacions d'immigrants o d'organitzacions locals.
c) *Participació enfrontacional*: implica activitat política que es desenvolupa fora dels canals legals disponibles, d'aquells que són afavorits. Aquesta participació inclou, per exemple, accions de desobediència civil o cert tipus de manifestacions públiques. Les organitzacions i els autors socials autòctons poden mobilitzar immigrants per a abandonar rutes institucionals i optar per mitjans d'enfrontament (val a dir que el que pot constituir una forma de participació 'in-channel' en un país, pot ser-ne 'out of channel' en un altre indret). Obviament, els immigrants estrangers també es poden organitzar per ells mateixos, amb les seves pròpies formes de lluita.

Davant de les aportacions anteriors, es poden concretar una mica més les possibles característiques de les organitzacions on participen immigrants estrangers. Així, es pot ampliar l'abast dels immigrants estrangers tinguts en compte (per exemple, no només implícitament treballadors assalariats, sinó també empresaris i autònoms) i es pot fer més acurada la distinció entre les diverses associacions.

Així, d'una banda, per John Casey (1996), en base a una anterior classificació del Colectivo Ioé entre ONGs creades *per* immigrants i altres creades *per a* immigrants, desenvolupa la següent tipologia:
-organitzacions 'ètniques' que sorgeixen dels propis col.lectius d'immigrants.
-organitzacions 'generalistes' de la societat receptora, que tenen com objectiu oferir serveis a la població en general però que opten també per dedicar part dels seus recursos a la integració dels immigrants.
-organitzacions 'especialistes' de la societat receptora, que es dediquen exclusivament a la integració dels immigrants.

Totes aquestes organitzacions desenvoluparien un paper fonamental en el procés d'assentament i integració dels immigrants. Així, Casey considera que vertebren la vida

[49] Segons Beatrice Drury (1994:13), per 'grup ètnic' es pot entendre un col.lectiu que: "1) share some patterns of normative behaviour, that is, a culture which can include a common language, religion and other socio-cultural traits; 2) can often claim common descent or share phenotypic traits; 3) usually identify themselves in terms of such shared socio-cultural traits and/or phenotype; 4) are often identified by others in terms of such criteria; 5) interact in such a way as to be socially distinct and 6) form a part of larger population and interact with other groups within a wider social system".

social de la comunitat, acullen els nouvinguts i els orienten sobre els serveis en el país d'acollida, presten serveis com l'ensenyament de l'idioma i l'assessorament, actuen com interlocutors davant les administracions públiques i participen en òrgans consultius, dinamitzen els col.lectius per participar en la vida política del país d'arribada i el de sortida, sensibilitzen a la societat receptora, mantenen la cultura d'origen i la comuniquen a la 'segona generació' (Casey, 1996).

Ara bé, es poden fer almenys un parell de matisos respecte les anteriors classificacions[50]:
En primer lloc, en dividir-les entre associacions creades 'per' immigrants i associacions creades 'per a' immigrants no es resaltaria prou la possibilitat d'associacions creades i gestionades de forma conjunta i, més o menys, igualitària entre immigrants estrangers i persones de la resta de la societat d'arribada: el que es podrien anomenar 'associacions o ONGs mixtes'.
I, en segon lloc, en emprar l'adjectiu 'ètniques' podria interpretar-se que les associacions d'immigrants estrangers s'agrupen en funció de l' 'ètnia' d'origen (per exemple, mandingas), quan poden associar-se per altres afinitats com és pertànyer a un mateix Estat d'origen en el que conviuen diverses ètnies (relacionat amb l'exemple anterior, l'estat de Gàmbia, on també conviuen fulas i saraholes) o a la mateixa religió (per exemple islàmica, que agrupa persones de diversos Estats).

Una possible solució a aquesta segona qüestió seria anomenar aquestes organitzacions com 'associacions d' immigrants' a Catalunya, però immigrant ho és també aquella persona que arriba des d'una altra àrea de l'estat espanyol (o a Barcelona des d'una altre lloc més enllà del límit de la ciutat). Llavors, una altra possible opció seria, parlar d' 'associacions d'immigrants estrangers'. Ara bé, aquesta possibilitat topa amb el fet que alguns dels membres d'aquestes associacions han adquirit la nacionalitat espanyola. Parlar llavors d' 'associacions d'immigrants estrangers i/o d'origen estranger' semblaria una fòrmula més acurada, tot i que també susceptible de qüestionament: fins quan algú és immigrant o és d'origen estranger?. A més, en una relativament recent campanya sota el lema *Igualtat de Drets Democràcia per a Tothom* (primavera de 1995) portada a terme per un ampli ventall d'organitzacions socials catalanes, es plantejava per què davant la mundialització econòmica o sòcio-cultural, encara es podia mantenir la condició jurídica d'estrangeria i emprar l'adjectiu "estranger" per fer referència a certs immigrants[51].

Tanmateix, aquestes suggerències no han tingut massa ressó entre els legisladors, ni abans ni després de la campanya. A l'article 8 de la Llei d'Estrangeria 7/1985[52] s'havia dit que

---

[50] Aquests matissos ja van ser apuntats a l'informe de recerca que vaig presentar a la Fundació Jaume Bofill l'agost de 1996 sota el títol *A propament exploratori a la implicació de les organitzacions en la integració social dels immigrants estrangers a Catalunya.*

[51] En un cartell de la campanya, concretament, s'exposava: "El teu Crist és jueu, el teu cotxe és japonès, la teva pizza és italiana, el teu gas és algerià, el teu cafè és brasiler, les teves vacances són marroquines, les teves xifres són àrabs, les teves lletres són llatines,... i goses dir que el teu veí és estranger?"

[52] Val a dir que en la primera versió de la Llei d'Estrangeria aprovada pel parlament espanyol l'any 1985 (quan tenia majoria absoluta del PSOE) incloia el següent paragraf, declarat inconstitucional l'any 1987 pel Ple del Tribunal Constitucional: "El Consejo de Ministros, a propuesta del Ministro del Interior, previo informe del de Asuntos Exteriores, podrá acordar la suspensión de las actividades de las asociaciones promovidas e integradas mayoritariamente por extranjeros, por un plazo no superior a seis meses, cuando atente gravemente contra la seguridad o los intereses nacionales, el orden público, la salud o la moral pública o los derechos y libertades de los españoles". També es declarava inconstitucional que els

"Los extranjeros que se encuentren legalmente en España podrán ejercer el derecho de asociaciones conforme a las leyes que lo regulen" i a la nova Llei 7/1997 de 18 de juny d'associacions, aprovada pel Parlament de Catalunya, en el seu capítol 4, fa explícita la necessitat de fer constar la nacionalitat dels membres fundadors 'estrangers' per a la constitució d'una associació[53].

Tot plegat suggereix la dificultat de definir amb rigor sense caure en un suport a estigmatitzacions involuntàries. Des de les ciències socials és necessari tenir en compte el risc de fomentar "la construcció de la diferència". D'acord amb David Sibley (1995), dibuixar una línia en la construcció de categories és per definició un acte arbitrari i pot ser vist com injust per aquells que pateixen les conseqüències de la divisió.

Més recentment, Rafael Crespo (1997: 327-393) ha desenvolupat la següent classificació que agrupa a les entitats més relacionades amb immigrants estrangers de la següent manera:
- Associacions d'immigrants: enteses com aquelles que agrupen a immigrants de la mateixa procedència, tant estrangers com nacionalitzats (les diferencia en les de caire 'nacional', 'cultural', i 'religiòs').
- Associacions mixtes: enteses com a "entitats formades per immigrants i autòctons que neixen per donar resposta a les necessitats dels immigrants, defensar els seus drets, sensibilitzar la societat receptora, guiades sobretot, per la voluntat de crear espais de relacions interculturals positives. En certa mesura l'objectiu és la transformació social.
En les associacions mixtes els immigrants no són usuaris, sinó membres de ple dret; això les diferencia de les organitzacions de suport als immigrants, fonamentalment entitats prestadores de serveis".
- Organitzacions no governamentals, ONGs: són aquelles nascudes en el si de la societat civil i que tenen com a finalitat el treball social i no el benefici econòmic (les quals diferencia també en tres subgrups: entitats confessionals, laiques i ONGDs).

En el plantejament del treball de recerca, de cara a situar allò que anava a estudiar, vaig optar per una classificació prèvia que em semblava la menys inacurada per a l'estudi de les formes de les organitzacions socials on participen immigrants estrangers i que recollia algunes de les aportacions anteriors i aportava altres distincions (per exemple, no considero com equivalents les ONGs i els moviments socials, ni considero els sindicats una ONG més, ni m'oblido del rol de la patronal):
- 'Associacions d'immigrats estrangers o d'origen estranger': d'una banda, aquest terme fa palès que inclou a persones que en algun moment van migrar d'un altre estat cap a l'estat espanyol, però no als immigrants interiors; d'altra banda, inclou la presència significativa d'immigrats que ja han adquirit la nacionalitat espanyola i, finalment, permet tenir en compte a immigrats originaris de països enriquits i de països empobrits, així com a immigrants de diferents classes socials.
- Sindicats: aquestes organitzacions disposen d'un bagatge de relació amb migrants de diversos orígens al llarg de la seva història que no pot oblidar-se a l'hora d'estudiar la seva

---

estrangers que vulguessin reunir-se en locals privats o de trànsit públic, o que vulguessin participar en manifestacions, haguessin de sol.licitar obligatòriament un permís a l' "órgano competente". Cínicament la Llei d'Estrangeria s'anomenà oficialment llei sobre "Derechos y Libertades de los Extranjeros en España".

[53] Una de les informacions requerides en l'acta fundacional és la apuntada en el punt 3c): "El document acreditatiu de la personalitat i la nacionalitat, si són persones físiques o jurídiques estrangeres".

relació amb la immigració estrangera, fet que els diferencia clarament dels tipus d'organitzacions esmentats més amunt.
- Organitzacions no governamentals (ONGs) de solidaritat amb immigrants estrangers. Es poden diferenciar en dos grans tipus: d'una banda, aquelles organitzacions que bàsicament adrecen 'serveis' a immigrants estrangers i que, tot i que poden incloure alguns/es immigrants en la gestió, en general tracten a aquests com a usuaris; d'altra banda, aquelles organitzacions mixtes que permeten la possible concreció a microescala dins d'una organització d' 'espais interculturals', com els projectes plantejats per alguns autors en apartats anteriors.
- Moviments socials: tant si es tracta de moviments de protesta, de moviments reivindicatius o de moviments alternatius, constitueixen un tipus diferenciat als altres. En el cas dels moviments socials més o menys 'espontanis', mentre existeixen com a tals, (estiguin formats per la suma de varies institucions de base, associacions i individus o només per individus) sovint tenen una forma més flexible de funcionament que l'associació amb estatuts legals, d'aquella organització registrada seguint la llei d'associacions corresponent[51].
- Organitzacions empresarials: tot i que de forma diferent a la resta, les organitzacions patronals també han estat en contacte amb temes migratoris durant molt temps i, per tant, mereixen un tracte específic.

Es tracta d'una visió que considero útil per a una aproximació prèvia, però que requereix ser contrastada i completada amb (o canviada per) altres, després d'una recerca específica. Així, s'han tingut en compte, per exemple, les propostes esmentades més amunt de classificació d'organitzacions de Jesús Ibáñez (associacions converses, perverses, subversives i reversives) o de moviments socials suggerits per Carlos Sánchez Casas (de protesta, reivindicatius i alternatius) durant la realització del treball de camp.

En els apartats que segueixen es fa un tractament de cadascuna de les categories esmentades.

[51] En el cas de Catalunya, es tracta de la Llei 7/1997 de 18 de juny, d'associacions.

2.2.1. Associacions d' 'immigrants estrangers'

Allò que es pot anomenar com associacions d'immigrants estrangers abasten tipus més o menys diferenciats. En aquest apartat començaré amb un recull de les subclassificacions que es poden trobar en la literatura científica, per després passar a plantejar alguns dels tipus d'activitats i accions d'aquestes associacions.

Sovint les i els 'immigrats estrangers' són convertits per la resta societat en grups socialment tancats amb un alt grau d'auto-dependència interna (Harris, 1996). Així, com assenyala aquest autor, es creen associacions per crear una comunitat, particularment per a aquelles persones que es troben limitades per la manca de competència en la llengua local, de forma que poden proveir llocs on es poden trobar i xerrar. Altres col.lectius formen clubs esportius, socials o culturals, també poden apareixer associacions d'estalvi i credit o, d'altra banda, associacions religioses. Alguns d'aquests d'immigrants estrangers organitzats que aconsegueixen dominar la llengua local poden actuar com a representants davant la resta de la societat, d'aquesta forma les associacions d'immigrants poden esdevenir un terreny d'entrenament de cara a una participació política posterior en societat general.

Val a dir que la immigració també crea una política transnacional, alguns partits o grups polítics actuen en països d'arribada d'immigrants recollint diners per donar suport a lluites en el país d'origen o, quan es tracta de països amb règims especialment opressors, construint 'exèrcits de reserva' per al moment de l'alliberament.

En la literatura especialitzada poden trobar-se classificacions de les associacions d'immigrants estrangers. Algunes segueixen criteris que corresponen a característiques gairebé exclussives de la immigració, en altres tipologies els criteris són generalitzables a altres tipus d'associacions. Sense ànim d'exhaustivitat, alguns criteris particulars són els següents:

a) El pas del temps:
El canvi de migració temporal a migració permanent amb el pas dels anys, pot implicar un canvi de perspectiva en relació a les organitzacions polítiques i altres formes d'organització dels migrants. Així, els migrants temporals no tindrien un excessiu interés a llarg termini per la societat d'arribada ni per la seva comunitat, fet que pot repercutir en la seva participació associativa, i, a més, la poca estabilitat dificulta el sorgiment de "líders", així com que aquests disposin d'una base més o menys estable de suport. Tot això es pot resoldre amb un assentament i estabilització de les comunitats d'immigrants (Piore, 1979).

En aquest context, una tipologia d'associacions amb força ressó en la literatura ha estat aquella realitzada basant-se en el temps transcorregut d'ençà de l'arribada d'una comunitat d'immigrants a una societat concreta (Layton-Henry, 1990). La Figura 1 il.lustra aquesta classificació:

Figura 1. Tipologia d'associació d'immigrants segons l'orientació cap al país d'origen o el de residència

Orientació principal cap a:

pais origen	*país origen i arribada*	*país arribada*
Associacions de parentiu	Centres d'assessorament comunitari	Consells consultius
Institucions religioses	Associacions de treballadors estrangers	Associacions de pares d'alumnes
Branques de partits polítics d'origen i grups opositors	Cambres de comerç	Associacions de veïns i llogaters
Associacions culturals	Associacions esportives	Partits polítics
Clubs socials	Institucions bancàries	Sindicats

tendència temporal

Font: Layton-Henry (1990)

Així per a Layton-Henry (1990), les associacions inicialment s'estableixen per preservar la cultura, la religió, la llengua i la "identitat ètnica" dels grups de migrants, però, inevitablement, amb el pas del temps, es produeix un major contacte amb les autoritats del país d'arribada.

En aquest sentit, una tendència que es pot produir amb el pas del temps, segons es desprén de l'experiència francesa, és la d'una ampliació del ventall d'activitats de l'associació: si inicialment es dediquen només que al propi col.lectiu i s'utilitza la llengua d'origen, amb el pas del temps també es realitzen activitats per a la societat d'arribada i s'utilitza la seva llengua (Bouziri, 1995).

b) Criteris funcionals:
Una altra tipologia és l'establerta tenint en compte les funcions que realitza l'associació d'immigrants estrangers. Guardo Polo (1992) en distingeix les següents:
-reivindicatives
-de gestió social
-de sensibilització
-mixtes en les seves funcions

c) Criteris "ètnics":

Després d'exposar la dificultat per establir delimitacions en el moment d'estudiar les anomenades 'minories ètniques', John Rex (1994) recollia la classificació de les autoritats britàniques en el cens de 1991 per a fer una tipologia de les principals associacions de "minories ètniques" al Regne Unit: sikhs; indis laics; hindús; musulmans i la comunitat pakistanesa; comunitats d'Àfrica oriental d'ascendència d'India o Pakistán; bangladeshis; immigrants caribenys; immigrants irlandesos; Xipriotes.

d) Criteris geogràfics:
Els territoris d'origen dels membres poden influir en la formació i en les dinàmiques de l'associació. Per exemple, J.O. Bestene en un estudi sobre les formes d'associacionisme dels sírio-libanesos a Buenos Aires establia la següent tipologia (Otero, 1993):
-locals (vinculades a les localitats d'origen dels migrants)
-regionals restringides (síries o libaneses)
-regionals àmplies (associacions mixtes sírio-libaneses)
-panàrabs (inclourien associats d'altres països àrabs)

Altres criteris territorials han estat esmentats més amunt en la classificació general d'organitzacions socials (per exemple, el territori d'actuació de l'associació).

e) Criteris de vinculació o dependència:
Una altra forma de classificar les associacions d'immigrants estrangeres és tenir en compte a qui són properes o de qui depenen. A tall d'exemples, les associacions marroquines a Espanya han estat classificades per Núria Del Olmo (1996) en els següents grups:
-governamentals (depenents dels consulats del govern marroquí),
-para-sindicals (vinculades a sindicats),
-islàmiques (depenents de mesquites).

f) La religiositat
Així, un altre criteri classificatiu és el tenir en compte el posicionament davant del fet religiòs: laicicitat, adscripció a varies creences o a una en particular. Entre aquestes darreres, les associacions també poden subdividir-se, com per exemple en el cas anteriorment esmentat de les associacions sírio-libaneses, entre cristianes, musulmanes i druses. I, inclús, també poden trobar-se estudis que realitzen classificacions d'un d'aquest subtipus. De nou a tall d'exemple, les associacions italianes catòliques creades a Amèrica (Rosoli, citat a Otero, 1993) han estat classificades en:
-devocionals i fraternals
-de caritat i beneficiència
-de tutela
-cultural i de premsa popular
-mutualístic i cooperatiu
-sindical i polític

g) Criteris generacionals, de gènere, etc.
D'altra banda, hi ha qui sense establir cap tipologia sistemàtica suggereix l'existència d'una diversificació i especialització del teixit associaciatiu de la immigració en associacions de dones (Bouziri, 1995) i de joves (Poinsot, 1995; Cesari, 1995).

Després d'aquest repàs a algunes formes de classificar les organitzacions socials en general i, més en concret, les associacions d'immigrats estrangers, s'ha pogut constatar que són

múltiples maneres d'aproximar-se a l'associacionisme i d'estudiar-les. Algunes d'aquestes classificacions són complementàries i, més endavant, serà útil emprar algunes d'elles per apropar-se a la societat catalana. Però es tracta de classificacions 'nominalistes' que no permeten aprofundir en moltes de les dinàmiques en que s'involucren les associacions, en general tan sols ofereixen aspectes parcials de les mateixes.

També en relació a aquestes classificacions i com a mostra de diferències entre les associacions d'immigrants, diversos autors fan referència a la dificultat (o poc interés) que tenen algunes d'aquestes entitats per federar-se. André Jeanson troba que a França existeix una extraordinària dispersió i esmicolament del teixit associatiu d'immigrants, que manquen estructures organitzatives (federacions, plataformes) d'àmbit estatal i tenen objectius precisos i limitats, tot i que d'altra banda es tracta d'organitzacions properes al terreny, innovadores i poc propenses a l'anquilosament (citat a Bouziri, 1995). El problema de la manca de federacions es troba també a Alemania, on la creació de federacions d'associacions d'immigrants es produia tan sols (almenys fins a finals dels 1980s) entre associacions de la mateixa nacionalitat (Fijalkowshi, 1994).

Tanmateix, aquestes classificacions de les associacions d'immigrants estrangers s'allunyen dels plantejaments sobre els moviments socials recollits en l'apartat 1.1.2.3. (excepte la de Guardo Polo, que s'hi apropa una mica), per tant, pot ser interessant donar un cop d'ull al tipus d'accions o activitats que poden realitzar les associacions d'immigrants estrangers per a tractar de conectar amb aquelles propostes.

A grans trets, es pot considerar que les associacions d'immigrants estrangers poden proposar-se proveir alguns serveis i/o poden desenvolupar accions directes de divers caire. Si es tenen en compte les temàtiques de documentació, vivenda i treball, que són tres de les principals preocupacions dels immigrants estrangers a Catalunya (Aiguabella et ali., 1995), cal tenir en compte el següent:

Pel que fa al *proveiment de serveis*, si es pren l'exemple de les activitats en matèria de vivenda a Nordamerica i Austràlia (Jenkins i Sauber, 1988; Casey, 1988), les associacions es poden dedicar a dos tipus principals d'activitats:
-Suport actiu a l'adquisició de vivenda: avançar un pagament del lloguer mensual, intervenció com a mediadors amb els propietaris o la burocràcia dels serveis socials i, menys sovint, proveiment directe de vivenda.
-Suport indirecte a l'adquisició de vivenda: tauló d'anuncis amb vivendes buides, facilitar noms de propietaris, actuar com a traductors i intèrprets.
D'altra banda, en relació a la temàtica laboral, els seveis poden ser de tres grans tipus:
-Activitats de formació professional i ocupacional: ensenyament de la llengua de la societat d'arribada, cursos que faciliten un increment en la formació i qualificació dels treballadors (en temes tan diversos com processament de textos, servei domèstic, manteniment d'edificis, mecanografia, fusteria, informàtica, mecànica, etc.), ajuda per a realitzar millor les entrevistes per aconseguir feina, pagament de les quotes d'associacions de col.locació privades, recull d'històries laborals, etc.
-Activitats més directes de cara a la inserció laboral: recerca d'anuncis en la premsa sobre feines, disposar d'un "job developer" (desenvolupador ocupacional) que vincula treballadors amb feines, arrenjament amb associacions professionals per a l'assessorament sobre la situació laboral en branques d'activitats concretes, derivació a empreses regentades

per membres de la pròpia comunitat, demanar subvencions a les administracions per donar feina a immigrants en les pròpies associacions, etc.
-Assesorament jurídic i mediació amb les administracions en l'accés als serveis i prestacions laborals disponibles.

D'altra banda, les *accions directes* en matèria de treball poden ser de divers caire, tot i que sovint són desenvolupades per treballadors assalariats[52]. A altres països europeus, existeixen exemples de lluites laborals endegades des d'associacions o agrupacions d'immigrants estrangers de diverses procedències pels seus drets laborals en sentir-se exclosos dels sindicats (Müter, Tegels, 1995; T.I.M, 1994). Així, Mütter i Tegels exposen l'existència a Holanda d'un grup de solidaritat i d'acció amb els 'indocumentats', en el que hi participen tant persones amb nacionalitat holandesa com estrangers. En el cas del col.lectiu T.I.M., explica des de la regió alemania de Berlín-Brandenburg el cas d'un grup de treballadors estrangers de la construcció (tant de la UE com d'altres continents) que, davant la manca d'atenció que presten els sindicats alemanys als seus problemes, es van organitzar pel seu compte, per defensar els seus drets laborals[53].

També a Berlín, des dels 80s ha existit una significativa participació d'immigrants turcs i kurds, juntament amb joves alemanys, en les ocupacions de cases buides. En el cas de Londres, també es pot destacar la presència d'immigrants de l'estat espanyol, portuguesos i italians entre els *squatters* britànics.

2.2.2. Sindicats i immigració estrangera

La relació entre sindicats i immigració té una llarga història. Actualment, l'anomenada classe obrera, guarnidora de membres als sindicats, és al mig de canvis significatius. Concretament, segons Andrés Bilbao (1993) la classe obrera, com a categoria política, ha estat fragmentada i desestructurada, sobretot através de lleis i polítiques econòmiques que han creat, per exemple, multitud de tipus de formes de contractació diferents que dificulten l'acció col.lectiva. Bilbao ha fet notar que 'ciutadà' i 'obrer' són dos prototipus de relacions socials diferents, en aquest contexte, la desestructuració de la classe obrera és la seva disolució en un ordre de ciutadans. Ara bé, per aquest autor, el ciutadà no és el present d'un passat constituit per obrers; en altres paraules, la desestructuració de la classe obrera no és la descripció d'un procès històric, sinó que és la descripció de la distància entre una metàfora (la societat on la classe obrera existeix) i el suport real d'aquesta metàfora: la societat de ciutadans.

Després d'una recerca qualitativa amb entrevistes en profunditat a treballadors assalariats, Andrés Bilbao (1993) ha assenyalat que per trobar la connexió entre ordre

[52] En relació a accions col.lectives d'autònoms i empresaris immigrants estrangers, per exemple, s'ha fet referència a aquelles realitzades pels comerciants coreans davant de la revolta de la comunitat negra a ciutats com Los Angeles l'any 1992 (Castles, Miller, 1993).

[53] Entre ells es troben treballadors espanyols, en la font consultada (un butlletí informatiu a propi en llengua anglesa) apareixen referències a vagues de treballadors espanyols a Alemania l'estiu de 1994. Aquests obrers de la construcció patíen problemàtiques similars a les dels treballadors repatriats a Madrid l'estiu de 1996 (*Avui*, 20-8-1996:26)

polític, integració en l'ordre social i conciència social, la pregunta a plantejar és: per què la classe obrera, que segons les entrevistes majoritàriament no està d'acord amb l'ordre existent, no qüestiona aquest ordre? La resposta es comença a albirar quan hom es fixa que en les entrevistes no apareixen referències a termes com democràcia, llibertat, mercat, etc. i, en canvi, apareixen referències a l'ordre social com si fos un ordre natural: aquesta és la clau per entendre la submissió dels 'obrers' a l'ordre polític. Així, Bilbao conclou que no és la seva qualificació ideològica allò que legitima l'ordre, sinó el fet que és percebut com l'únic possible.

En aquest contexte, la composició de la classe treballadora cada cop està esdevenint més diversa a la majoria d'indrets, a mesura que dones i immigrants composen cada cop una proporció més gran de la força de treball. A l'hora les seves organitzacions, els sindicats, estan canviant arreu, alguns decaient, altres creixent (Moody, 1997).En aquest sentit, d'acord amb Nigel Harris:

"Given the opportunity of mass leverage, immigrants join trade unions in disproportioned numbers and are active in resisting their downgrading. From the great strikes in the motor industry in France to the multitude of local disputes in small factories, immigrant workers have reacted in ways identical to those of the natives. Official unions are in general supportive, although as with all disputes they keep one eye firmly fixed on their reputation in established society. The erosion of union power in the 1980s to some extent makes them more dependent upon the energies of immigrants" (Harris, 1996: 54-55).

Aquesta erosió del poder de molts sindicats s'ha produït paral.lelament amb la seva creixent burocratització i institucionalització a Europa (fet que ha portat a difícils relacions amb sindicats de països empobrits, on la situació sòcio-laboral és molt més dura per a treballadors i treballadores), d'aquesta manera Kim Moody ha assenyalat el següent:

"many top trade union leaders embrace a new 'realism' that says competitive business considerations must be adhered to, cooperation with management is the means to that end, and partnership with national or regional capital is the road to employment stabilization" (Moody, 1997: 53)

Aquests processos, en alguns llocs, poden haver influenciat negativament la, de vegades difícil, participació d'estrangers en els sindicats, així com poden haver impulsat l'aparició d'agrupacions de treballadors immigrants en l'arena política i laboral, com ha estat abans esmentat en el cas de Berlín-Brandenburg.

Una aproximació al paper del sindicalisme davant la immigració de força de treball estrangera a l'Europa occidental pot realitzar-se a partir dels casos de França i Gran Bretanya[54], en tenir tots dos una més perllongada experiència en l'arribada de treballadors estrangers provinents, per exemple, d'Àfrica i de l'Àsia no-nipona.

[54] Un altre cas interessant i ben documentat és el de la relació entre la formació i expansió del sindicalisme als Estats Units i la participació de la comunitat negra (p.ex. Wieviorka, 1992). Tanmateix, per proximitat geogràfica i per tractar-se més aviat d'immigrants sovint procedents de l'estranger (és significativa també la presència de 'súbdits' colonials) s'han triat com a referents de cara a situar aquesta temàtica els casos britànic i francès.

Així, els sindicats de l'Europa Nord-occidental s'han trobat amb almenys tres dilemes a l'hora de respondre a l'arribada de treballadors immigrants i la consolidació de "minories ètniques" (Pennix i Roosbald, citat a Wrench i Virdee, 1995)[55]:

a) Resistència a la immigració *versus* cooperació amb ella i tractar d'influenciar les polítiques estatals: Els sindicats tradicionalment havien tractat de fer dues coses davant la immigració: limitar l'arribada de treballadors forans, així com tractar de millorar salaris i condicions laborals. Però després de la segona guerra mundial, els sindicats no foren capaços de resistir amb èxit la introducció d'un gran nombre de treballadors estrangers en els països industrialitzats de l'Europa nord-occidental.

b) Inclusió *versus* no inclusió dels treballadors immigrants com a membres del sindicat un cop han arribat: Si la primera estratègia (limitar l'arribada) va fracassar, llavors la segona (organitzar aquests treballadors i demandar igualtat en salaris i condicions) hauria d'haver estat prioritària. Però, segons Stephen Castles, el fet que els sindicats en un primer moment s'haguessin oposat a la immigració va 'alienar' molts treballadors estrangers, que llavors no veien amb bons ulls el fet d'unir-se a ells (Wrench, Virdee, 1995). I és que, per exemple en el cas anglès, el Trade Union Congress (TUC) i el moviment obrer en general, havien desenvolupat una negativa i defensiva reacció a la immigració que havia facilitat la marginació dels treballadors negres (Bakshi, Goodwin, Painter, Southern, 1995).

A més, per Wrench i Virdee, transversalment als esmentats dilemes, es trobaria la variable del racisme. En relació al primer dilema, el racisme podria fàcilment aprofitar-se de la lluita per evitar l'entrada dels immigrants estrangers. Tanmateix, amb l'assentament permanent de treballadors estrangers posterior a la segona guerra mundial, el racisme va interferir en la segona estratègia, en la necessitat d'aconseguir l'organització i defensa dels treballadors immigrants. Val a dir que, malgrat les pràctiques racistes, el nivell d'afiliació als sindicats va ser significatiu (tot i que variable entre els diversos països) i que, en casos com el britànic, superava la mitjana d'afiliació de la resta de població treballadora.

c) El tercer dilema, tractament igualitari *versus* tractament especial, un cop la incorporació al sindicat ja és un fet o es pretén la seva inclusió. La qüestió per Wrench i Virdee és que si els treballadors de minories "ètniques" pateixen desaventatges no experimentats per la resta de la classe treballadora, llavors el tractament igualitari permetrà que continuin els desaventatges. Però, tanmateix, si un sindicat dedica recursos extraordinaris a temes que interessen específicament a minories ètniques pot produir-se ressentiment i resitència des d'alguns sectors de la resta de la classe treballadora que poden veure com les minories ètniques reben un tracte més favorable.

Més recentment, John Wrench (1997), com a resultat d'un estudi comparatiu de la relació entre immigració estrangera i sindicats als països de la Unió Europea, ha plantejat l'existència d'un quart dil.lema: el 'treball il.legal', característic sobretot dels països del sud d'Europa, però que cada cop és més comú als països de l'Europa Nordoccidental.

[55] John Wrench i Satnam Virdee es refereixen a les 'minories ètniques' com a 'minories visibles', terme que inclou també els treballadors amb trets fenotípics considerats com 'diferents' a la majoria de la població i que alhora disposen de la nacionalitat del país d'arribada.

"The dilemma for unions is that organising migrant workers in the illegal labour market implies an acceptance, or even an encouragement, of a group of workers whose presence undermines the conditions that unions have long fought for. Unions in Southern European countries are working to get undocumented migrants organised and legitimised, and this means that until they have achieved work permits for the undocmented workers, the unions are implicitly accepting the law-breaking of the employers" (Wrench, 1997: 39)

Analitzant les migracions magrebines cap a França, Bernabé López García (1993) ha exposat com el 'discurs' sindical francès havia estat centrat en els anys seixanta i primers setanta, l'època dels 'treballadors-hostes', en la igualtat de drets de l'immigrant estranger i el treballador francès, en la lluita contra la discriminació en matèria de salaris, d'ocupació, de treball, de formació professional, de llibertats sindicals, d'allotjament i de prestacions socials i familiars[56]. Val a dir que el treball de López Garcia només es centra en el discurs, com mostra Ireland (1994), després d'una recerca de camp, l'actuació pràctica era més complexa. També en termes de discurs, el Trade Union Congrés (TUC) britànic en aquella època es definia en termes similars davant la immigració afrocaribenya i asiàtica, pel que es desprén de les paraules d'un líder sindical anglès, quan a mitjans dels anys 60s afirmava que tots els treballadors han de tenir els mateixos drets i no requereixen cap tractament o consideració especial (Wrench, Virdee, 1995).

Ara bé, a França, amb el canvi de la política migratòria en relació al Magreb (aplicació de mesures restrictives a l'entrada de treballadors estrangers) i el subsegüent canvi de signe d'aquests moviments de població (arribada de les famílies dels treballadors migrants), a partir de 1976, el discurs sindical introdueix en les plataformes reivindicatives i en els seus programes d'acció la defensa de la especificitat de l'immigrant estranger:

"La integración en la sociedad de acogida empieza a ser vista como un objetivo fundamental de la colonia, poniendo el acento en reivindicaciones sociales y culturales. Y será en éste punto donde los sindicatos franceses van a hacer entrar el Islam en sus plataformas reivindicativas de cara a los emigrantes con el objetivo de atraer a este sector importante de la clase obrera" (López García, 1993: 560).

Aquests esdeveniments van tenir lloc en un context internacional marcat pel desenvolupament dels islamismes després de la revolució iraní, fet que també va influir a França i que pot relacionar-se amb el fet que sindicats com la CGT empressin el llenguatge de l'islam per arribar als immigrants durant les vagues de 1982. Amb el pas dels anys, quan l'islamisme cada cop més ha estat considerat pels mass media europeus com un perill, aquest conjunturalisme d'inici dels anys 80 ha anat perdent força, però, segons Bernabé López, va contribuir a la difusió d'un nou model d'inserció de l'immigrant magrebí en la societat francesa.

A Gran Bretanya el TUC, també a inicis dels anys 70 va començar a adoptar polítiques especials cap als immigrants, sobretot en la línia de lluita contra el racisme. Això va ser causat per la creixent organització en grups antiracistes de nombrosos sindicalistes, a les disputes ocorregudes en els anys 60s i primers 70s causades pel racisme sindical cap a treballadors negres en vaga i al creixement dels grups d'extrema dreta com el National Front que cridaven a la divisió entre treballadors blancs i treballadors negres. Va ser en aquest context que el TUC, abans oposat a una legislació sobre 'race ralations', engegà actives campanyes contra el racisme en el moviment obrer.

[56] Aquesta línia es definia en el document de la segona Conferència Nacional sobre immigració organitzada l'any 1969 per la CGT francesa, el sindicat més proper al partit comunista.

Així, a finals dels anys 70 i primers 80 el TUC començà a produir materials educacionals i de formació sobre la igualtat d'oportunitats i el racisme per a ser emprats en cursos de formació sindical. Amb el pas del temps, a Gran Bretanya, les diferents seccions sindicals van anar creant comités o estructures i a endegar polítiques per tractar les 'race relations' i/o els temes d'igualtat d'oportunitats i 'anti-racistes'.

Actualment, a Gran Bretanya, però, en relació a l'alta proporció de treballadors asiàtics i afrocaribenys afiliats als sindicats en els anys 50 i 60, la participació de 'minories ètniques' ha disminuït. Això, ha pogut ser causat per diferents factors: dificultats per a l'afiliació sindical causades per la reestructuració econòmica, dificultats creades per a l'acció sindical arran de les legislacions laborals dictades per l'anterior govern Torie, al conflicte dins el propi moviment obrer sobre les estratègies i valors que haurien d'adoptar, etc.

També s'ha suggerit que aquesta davallada en l'afiliació està relacionada amb una certa 'desil.lusió' experimentada pels treballadors estrangers de la 'primera generació' i pel fet de donar-se per suposat que els seus fills i filles (l'anomenada 'segona generació') hagin de tenir una automàtica simpatia cap als sindicats. Inclús des d'alguns sectors dels immigrants estrangers organitzats s'han escoltat veus a favor de crear sindicats o estructures laborals pròpies (Wrench, Virdee, 1995). Aquest fet però no és nou, per exemple, als anys 60 en el si del moviment obrer a Alemania, va produir-se una polèmica entre dirigents sindicals alemanys i líders obrers espanyols pels intents de creació i l'existència factual de grups sindicals espanyols al marge de l'organització sindical alemana (Pascual de Sans, 1970).

Després de dos estudis de cas, un en el sector serveis (neteja) i un altre en la indústria (metal.lúrgica) britànica, Wrench i Virdee (1995) arriben a unes conclusions que poden resumir-se de la següent manera:
-En un temps de declivi de l'afiliació sindical i de creixement de les formes de treball marginal i precari, els sindicats necessiten cada cop més establir iniciatives per atreure als treballadors de minories ètniques d'aquestes ocupacions.
-En molts casos les barreres degudes a l'aïllament, la llengua, els baixos salaris, els horaris anti-socials, etc. fan molt difícil la tasca.
-Per ajudar a superar aquestes barreres els sindicats han de tenir en compte les necessitats especials dels treballadors pertanyents als esmentats grups. Són necessaris temps i recursos extres, calen iniciatives específiques també a nivell de cada localitat, amb un tractament apropiat respecte a la llengua i la 'cultura'.
-La col.laboració amb associacions d'immigrants i de minories és una eina fonamental per a l'apropament, el voler evitar aquesta col.laboració ha conduït a enfrontaments i a minar la credibilitat dels sindicats entre els immigrants estrangers.
-Els sindicats haurien de demostrar a les minories que ells també lluiten contra el 'racisme' amb el seu treball del dia a dia (no només amb aspectes formals), i que s'impliquen en temes més amplis vinculats a les comunitats (com la injustícia amb els immigrants i les agressions racistes als carrers).

A l'estat espanyol, l'article 10 de la Llei d'Estrangeria 7/1985 resa el següent:

"Se reconoce a los trabajadores extranjeros que se hallen legalmente en España el derecho de afiliarse libremente al sindicato u organización profesional españoles de su elección y el derecho a huelga, que

ejercerán, en las mismas condiciones que los trabajadores españoles, de acuerdo con lo dispuesto en las respectivas leyes reguladoras"[57]

Ara bé, com Lorenzo Cachón (1994) ha suggerit, la participació d'immigrants estrangers en l'estructura dels sindicats és complexa i lenta. Tanmateix, sembla haver hagut alguns progressos, particularment entre els immigrants nordafricans, bàsicament marroquins. Així, Cachón apunta que Comissions Obreres (CCOO) i la Unió General de Treballadors (UGT) han portat a terme nombroses campanyes de suport a les necessitats i drets d'immigrants, així com han promogut la seva participació en els sindicats (el 1993 Comissions Obreres deia tenir uns 9.000 membres nordafricans a tot l'estat). Val a dir, que la presència d'immigrants era particularment alta en les àrees dels sindicats responsables de temes immigratòris, com són els Centres d'Informació a Treballadors Estrangers (CITE) de CCOO i els Centros Guía d'UGT (a Catalunya anomenats A.M.I.C.).

Un altre aspecte significatiu en relació a la participació d'immigrants estrangers a sindicats, d'acord amb Cachón, és el nombre d'immigrants escollit com a delegats sindicals. Això hauria de donar una idea de la integració d'immigrants en la defensa general dels drets de treballadors i treballadores, més que de la seva participació específica en temes relacionats amb la immigració, però, malauradament, no hi havien dades disponibles quan es va elaborar l'informe (en qualsevol cas, per Cachón, no semblava haver un nombre gaire elevat d'immigrants estrangers que fossin delegats sindicals).

2.2.3. ONGs i immigració estrangera

Com ha estat asssenyalat anteriorment, les organitzacions no governamentals (ONGs) poden ser 'de suport/serveis' o 'mixtes'. Tal com ha assenyalat Rafael Crespo (1997: 331-333), les 'associacions mixtes' sorgeixen de les relacions personals entre autòctons i immigrants i poden ser resposta, per exemple, a detencions policials en una població, o de la relació entre alumnes i professors a les escoles d'adults: "Aquestes entitats esdevenen espais de relació intercultural on tant els autòctons com els immigrants han d'aprendre a treballar i conviure plegats". Segons aquest autor, una de les dificultats que troben aquestes associacions és el rol dels immigrants en els òrgans directius, atès que la forma com es generen aquestes entitats facilita que els membres autòctons tinguin un pes més important en la direcció. Val a dir que es pot produir un treball intern amb l'objectiu de superar tals tendències i aconseguir un repartiment equitatiu de les responsabilitats.

Una altra mena d'ONGs són les que es caracteritzen bàsicament per la prestació de serveis i que, tal com assenyala John Casey (1996), apareixen per una crisi dels estats del benestar provocada per la lògica neoliberal que duu a l'administració estatal a delegar en altres organitzacions funcions que asumia ella mateixa prèviament o funcions susceptibles de ser realitzades per l'estat, per un cert desencís amb formes tradicionals de participació política, per un increment de la 'solidaritat', per la recerca d'una major 'eficiència', per una necessitat d'espais de socialització, etc.

[57] *Ley y Reglamento de Extranjería*, Madrid: BOE, 1997 (segona edició).

En quant al funcionament de les ONGs, Rafael Crespo (1997) es basa en algunes aportacions de Jorge Riechman i Francisco Fernández Buey per suggerir que aquest tipus d'organitzacions es nutreixen de tres segments socials: a) un grup impulsor format normalment per professionals de serveis socials i culturals del sector públic, que després d'un contacte directe amb els immigrants prenen conciència de la problemàtica i decideixen actuar; b) un grup de 'voluntaris' sobre els que es sustenta l'organització, format per persones al marge del mercat laboral (estudiants, aturats, jubilats, etc.), és a dir, individus amb una major disponibilitat horària que la majoria d'assalariats, que poden per exemple acompanyar algú a fer tràmits burocràtics en horari d'oficina o fer classes d'idioma als vespres, c) professionals liberals (advocats, metges, acadèmics, etc.) que assesoren sobre aspectes concrets com legislació o materials didàctics, i participen en la formació del personal de l'organització.

2.2.4. Moviments socials i immigració estrangera

Un dels exemples més clars d'aquest tipus de mobilització col.lectiva pot trobar-se en els *sans papiers* de París, on un grup d'immigrants sense documentació (*desdocumentats* per l'estat francès) van endegar una lluita social per demanar la regularització de la seva residència a França. La seva acció va assolir un ressó internacional arrán de la tancada a l'esglesia de Saint-Bernard (París) l'estiu de 1996 i es va revifar el febrer de 1997 arran de la condemna de la ciutadana francesa Jacqueline Deltombe per haver acollit en el seu domicili a una persona d'origen zaireny en situació 'irregular'.

Davant de la terminologia habitual (irregulars, clandestins, indocumentats, il.legals, sense papers) suggereixo el terme *desdocumentats*, atès que disposar o no de documentació no és una característica intrínseca de la persona adjetivada. Ans al contrari, les persones immigrants que arriben a un Estat com el francès o l'espanyol procedents d'un altre, en el seu país d'origen, per precària que poguès ser la seva situació, disposaven d'una documentació que els garantia un mínim de drets. És en cruar la frontera que es produeix un 'canvi' de caire jurídic-administratiu que pot portar a la manca total de drets per no disposar dels documents demanats en l'Estat d'arribada. Llavors, es pot considerar que l'Estat on arriben els immigrants és qui provoca la manca de documentació d'alguns d'ells, en no facilitar que la persona nouvinguda disposi de la documentació que el propi Estat ha imposat com a necessària per a que siguin reconeguts tota una sèrie de drets. Per tant, es pot considerar que l'estat és responsable de la *desdocumentació* i es pot suggerir que als immigrant afectats se'ls anomeni 'desdocumentats', atès que ni han trencat la llei (que és el que suggereix el terme 'il.legals'), ni han comès cap irregularitat (no han tingut ni l'oportunitat de cometre-la), ni pateixen d'una manca de documents arreu del món (com suggereix el terme indocumentats), ni manquen de qualsevol mena de 'papers', ni viuen sempre en la clandestinitat (els 'desdocumentats' nordamericans, per exemple, poden fer-se passar per turistes sense dificultats).

Tornant al cas dels *sans papiers*, aquest moviment va funcionar sense una estructuració legal com a associació, tot i que va comptar amb el suport de vàries organitzacions de divers caire. Tal com un dels seus portanveus, Madjiguéne Cissé (1996) ha escrit, la lluita els va ensenyar a ser autònoms, tot i que no va ser fàcil: hi havien associacions que apareixien per donar-los suport perquè havien tingut l'hàbit d'ajudar als immigrants en

lluita, però llavors les i els *sans papiers* van haver de dir que podien explicar-se per elles i ells mateixos. Per a poder ser autònoms van adonar-se que també necessitaven funcionar democràticament, prendre les seves pròpies decissions, que aquestes decissions havien de ser realment la seva representació i que no podien ser posades en dubte per altre gent.

Per Cissé, l'organització de forma democràtica no va ser fàcil, la realització d'assemblees generals i el reconeixement de la participació de les dones va requerir un temps i esforços. En aquest sentit, el rol de les dones va ser clau en l'èxit del moviment 'sense papers', elles van lluitar per seguir les mobilitzacions durant les negociacions amb el govern, elles van ser també les portantveus del moviment social davant dels mitjans de comunicació i les organitzacions socials. Cissé destaca la importància de la col.laboració amb els sindicats, atès que la majoria dels participants en el moviment eren treballadors/es en precari, que compartien alguns trets comuns amb altres sectors de la classe treballadora francesa.

Val a dir que a banda de moviments espontanis desenvolupats autònomament per immigrats estrangers per millorar la seva situació, cal tenir en compte que també poden crear-se moviments socials informals i espontanis de persones 'autòctones' en suport o en contra de la immigració estrangera. En aquest treball de recerca, tot i tenir-los en ment, no els he estudiat per evitar una excessiva dispersió.

2.2.5. Les organitzacions empresarials i la immigració estrangera

Malgrat que, com ha estat assenyalat en l'apartat 1.1.2.2., hi han autors com Bottomore (1989) que afirmen l'existència d'una acció col.lectiva dels 'capitalistes', aquesta també ha estat plantejada en altres ocasions, sobretot a partir de la dècada dels 1980s. En aquest sentit, Franz Traxler (1991) suggeria dues preguntes bàsiques en relació a les organitzacions empresarials: d'una banda, fins a quin punt els empresaris depenen de la creació d'associacions formals per a aconseguir els seus objectius en el mercat laboral? així, ja en el segle XIX Engels posava en dubte la necessitat d'organització formal dels capitalistes atès que estan sempre organitzats (el seu reduit nombre i les seves continues interrelacions comercials farien que qualsevol organització fos supèrflua. Val a dir que, tot i que l'evidència empírica avui no confirma tal proposició, per Traxler, si que pot ser adequada una 'versió suau' de l'argument d'Engels: l'empresariat, degut a la posició de la seva classe, necessita menys que la majoria de la resta de grups socials crear organitzacions pròpies.

És llavors, un cop reconeguda la possible necessitat d'organitzacions per part dels empresaris, que Traxler es planteja si l'empresariat actualment pot organitzar-se i actuar per assolir els seus interessos comuns. Per resoldre aquest segona qüestió, cal tenir en compte que els interessos dels empresaris formen només una part dels interessos del total de capitalistes (per exemple, altres capitalistes amb interessos sovint diferents dels empresaris poden agrupar-se en associacions de comerç o en associacions financeres) i que les organitzacions empresarials actuen en relació al rol dels sindicats de treballadors i treballadores (i viceversa).

Respecte a les relacions entre organitzacions empresarials a nivell internacional, Dieter Sadowski i Otto Jacobi (1991) han assenyalat que la tensió entre la rivalitat per mercats i l'acció unificada posa problemes especials per a l'organització d'interessos a nivell supranacional europeu:

"Here it is not evident at all whether the employers' associations will be able and willing to organise according to class interests, or to ally themselves with "their" trade unions along national lines of interest" (Sadowski, Jacobi, 1991: 9)

D'altra banda, en el mateix context en que sorgeixen aquests interrogants, tot i que sovint obviant-los, han aparegut aparegut tot un seguit de recerques que han focalitzat en els controvertidament anomenats "ethnic business" (per exemple: Phizacklea, Ram, 1995; Basi, Johnson, 1996). Aquesta literatura s'ha centrat en el tema de la creació de petits negocis per part d'immigrants estrangers en països de l'Europa Occidental, però en general no s'ha tingut en compte la possible relació amb l'estructura empresarial del país d'arribada.

Val a dir que el Colectivo Ioé (1998), en un estudi sobre treballadors immigrants polonesos i marroquins en el sector de la construcció de l'estat espanyol, fa un repàs a les relacions entre sindicats i patronals durant l'època 1939-1997 (que divideix en cinc periodes: autàrquic, 'desarrollista', de pactes socials, de ruptura i, finalment, de tornada als acords i reforma laboral pactada). Tanmateix, no relacionen explícitament els diferents periodes amb la situació de la immigració estrangera en relació a la patronal o els sindicats.

3. HIPÒTESIS I ELEMENTS METODOLÒGICS

3.1. Hipòtesis

Una part cada cop més significativa de les societats capitalistes avançades (però no només aquestes) és formada pel que s'han anomenat 'immigrants estrangers'. Aquesta part de la població, com la resta de grups que formen les societats, es pot implicar de diferents maneres en el que s'ha anomenat processos d'integració, siguin a nivell social, a nivell sistèmic o a nivell habitacional.

En el tipus d'implicació que aquests grups de persones tenen en aquests processos, la participació (passiva o activa) en organitzacions o moviments socials o la relació amb ells (encara que sigui indirecta) són factors a tenir en compte. Alguns moviments socials o associacions poden cercar la integració social (solidaritat social, etc.) alhora que lluiten contra la integració sistèmica (plasmada en les lògiques burocràtiques de l'estat i explotadores del capital), en canvi altres organitzacions socials poden refermar les integracions sistèmiques i malmetre les integracions socials.

Recentment, els debats on es relacionen la immigració amb la integració, s'acostumen a centrar en temes de caire cultural, social, polític, jurídic, econòmic, però sense distingir entre integració sistèmica i integració social, simplificant la concepció de la realitat social. En aquesta recerca plantejo l'interés d'aquesta perspectiva de cara a entendre millor les dinàmiques d'integració d'immigrants estrangers a l'àrea metropolitana de Barcelona i la implicació que les organitzacions socials i les administracions públiques tenen en tals dinàmiques.

D'altra banda, en aquest treball de recerca es tenen en compte diferents formes d'entendre l'estructura o la realitat social, així com diversos debats que poden enriquir els camins cap al coneixement del tema plantejat. Així, per a aquests investigació, s'ha tingut en compte, en primer lloc, que una societat pot estar dividida en classes o estrats; en segon lloc, que les 'regions' són construides a partir de les interrelacions entre les esferes econòmica, social i política del mode de producció capitalista i estructurades per l'acció mútua entre estructures, agents i institucions, en diferents dimensions espacials i temporals; en tercer lloc, que les societats són cada vegada més plurals i sense un centre clar, fet que porta a una cada cop més gran diferenciació dins l'esfera social i a una proliferació de diverses formes de vida, subcultures i formes d'associació; en quart lloc, que les societats són marcades pels processos d'exclusió/inclusió i que a les acaballes del segle XX l'exclusió social ha esdevingut una característica dels països europeus occidentals com a conseqüència d'una crisi estructural; en cinqué lloc, que les societats són marcades per la dicotomia global-local i per l'intent de conjugar i connectar processos universals i locals, macro i micro; i, finalment, que en lloc d'estudiar només 'coses' amb atributs, és necessari estudiar també aquells processos i relacions en les que

les 'coses' es troben imbricades, sobretot aquells processos que les creen, reconstitueixen, mantenen, devaluen o destrueixen.

Tals processos o relacions poden esdevenir conflictives o integradores, ara bé, cal tenir en compte que els conflictes també poden ser integradors i que els processos que pretenen integracions poden ser tan conflictius com per a provocar un trencament.

En aquests processos, les accions col.lectives, els moviments o les organitzacions socials poden tenir una implicació cabdal. La seva orientació respecte al sistema dominant pot ser conversa (d'acceptació), perversa (de protesta per a un canvi superficial), subversiva (quan el col.lectiu que protesta instaura una legitimitat alternativa) i reversiva (quan s'accepten les declaracions de principis del sistema, però només per a posar en evidència que no es realitzen i per desbordar-les en la pràctica amb alternatives concretes).

Per a assolir alternatives calen projectes. Per tant, les accions col.lectives, els moviments o les organitzacions socials poden ser de varis tipus: d'una banda, per 'grups d'acció'es poden entendre aquells formats per una pluralitat d'individus amb un projecte alternatiu, més o menys global, al de l'aparell institucional (estat i capital) i amb una estratègia de transformació. D'altra banda, per 'conjunts d'acció' es poden entendre aquells formats per individus que participen d'un moviment o organització social amb un objectiu no immediat, però sense qüestionar-se la lògica del sistema. En tercer lloc, els 'aglomerats de protesta' inclourien aquells individus que s'integren en accions amb l'objectiu de protestar per un fet determinat. En quart lloc, per 'grups passius' es poden entendre aquells format per una pluralitat d'individus sense voluntat de transformació, sinó més aviat amb voluntat de conservació d'algun tret cultural, social, econòmic, etc. Finalment, els grups, conjunts o aglomerats 'vàlvula-de-seguretat' són formats per individus que es dediquen a evitar les protestes, fet que pot arribar a convertir-los en desballestadors de projectes alternatius.

D'aquesta manera, una sèrie de qüestions són plantejades: quines són les orientacions de les organitzacions socials relacionades amb la immigració estrangera a Barcelona en les darreres dècades? en quins processos s'han imbricat? quines aliànces s'han produït? com han influit en tals orientacions aconteixements geogràfics, econòmics, polítics o socials esdevinguts en els darrers anys? quina ha estat la seva localitació espacial? quina és la concepció d'integració que es té des d'aquestes organitzacions socials?

3.2. Procés tria de l'aproximació metodològica

A aquestes alçades de segle, per a alguns autors és clar que les recerques científiques no són neutres (Feyerabend, 1984). El plantejar-se unes qüestions o unes altres és ja una tria que implica una orientació més o menys concreta, plantejar-se per a què i per a qui es fa la recerca (Villasante, 1995) implica l'aparició d'uns possibles beneficiaris i patidors dels resultats de l'estudi (Lacoste, 1976). Tot plegat, pot influir en la tria d'unes tècniques d'investigació o d'unes altres.

En aquest cas, per a respondre a preguntes relacionades amb les característiques de les organitzacions socials i les administracions públiques vinculades a la immigració estrangera, sembla rellevant tenir cura d'aquests aspectes, tant per l'habitual mediatització simplista del tema de les migracions en general, com per la delicada situació d'algunes de les persones implicades en l'estudi, així com per la possible utilització partidària del mateix, en un context on els treballs de la universitat de vegades són aprofitats en benefici de particulars amb més poder polític, econòmic o comunicacional que la resta de la població.

Pel que fa al tipus d'aproximació metodològica, certs processos migratoris no poden reconstruir-se a partir de les informacions que es deriven dels registres estadístics disponibles, una opció llavors és recòrrer a les entrevistes personals (Pascual de Sans, 1990).

Aquestes s'inclourien entre el que s'han anomenat métodes de recerca qualitatius. Com ha assenyalat Charles C. Ragin (1994), afirmacions com 'els països pobres tendeixen a tenir més conflictes socials i inestabilitat política que els països rics" ofereixen grans visions que no diuen res sobre casos individuals. En aquestes grans panoràmiques, una estadística o un percentatge pot resumir un munt d'informació sobre incomptables casos, però molta informació es pot perdre també. Així, sovint els investigadors consideren que un coneixement apropiat només pot ser aconseguit a través de l'examen en profunditat de casos específics, el qual és més factible amb métodes qualitatius. Per Ragin els tres principals objectius de la recerca qualitatitva són 'donar veu', 'interpretar fenòmens històrics o culturals significatius' i 'proposar teoria'.

Les preguntes plantejades en aquesta recerca van ser bàsicament triades en funció de la literatura llegida, de les imatges observades, de la breu experiència com a 'jove investigador social' i, *at last but not least*, de la participació en moviments i organitzacions socials. Una de les preocupacions que sorgeix amb aquest estudi és la del paper del/a geògraf/a (o científic social en general) com a investigadora d'unes situacions socials que vol entendre, explicar i, en la mesura de les seves possibilitats, contribuir a canviar (o, si es vol, del paper de l' 'activista social' que tots i totes portem a dins i que, a part d'actuar, vol entendre el món on viu de cara a tenir més possibilitats de contribuir a fer-lo més just, lliure, igualitari, convivèncial, etc.). Tot això mentre es manté el caràcter científic del seu treball, és clar.

Com recull el sociòleg Tomás Rodríguez Villasante (1995a:1), fa gairebé trenta anys que Carlos Moya va escriure les següents líneas que poden ilustrar algunes de les preocupacions que s'acaben de comentar:

"La soledad, el celoso retraimento del intelectual 'moderno' a un puro quehacer teórico (a penas en contacto con la realidad del trabajo físico o del trato social afectivo), refugiandose en su conciencia subjetiva - primero, desde el enfrentamiento con la ortodoxia católica vigente (Descartes); después, desde el individualismo de la ética protestante (Kant) - son los supuestos reales de la génesis del idealismo europeo... La dialéctica histórica de Marx, con su postulado de la reciprocidad sujeto-objeto, viene posibilitada por su compromiso efectivo en la transformación del orden social de su tiempo. La eliminación del dualismo ontológico espíritu-materia, a partir de la categoría de praxis, supone que su autor, desde su actividad revolucionaria, ha superado la tradicional división social entre trabajo material y trabajo espiritual, entre filòsofo y político, entre razón pura y razón práctica"

D'acord amb Villasante, no podem conéixer un ordre general prefixat que tot ens ho expliqui perquè, existeixi o no, ens agradi o no, quan més s'avança en qualsevol ciència més complexitats i situacions caòtiques descobrim. En aquesta línia, si alguna cosa es pot dir és que desconeixem la major part de les causes dels fenòmens, que només aconseguim actuar sobre alguns d'ells introduint un cert ordre i una certa provisionalitat, que ens movem en càlculs de probabilitats no molt altes, sobretot en ciències socials. Encara que existís un ordre preestablert aquest ens seria incognoscible, per que som part del procés, som part de la matèria que investiguem, no podem prendre suficient distància. I perque els instruments, tècniques de que disposem, també són part del macro-conjunt. És a dir, sempre ens apropem a la realitat com a ciència (parcial) i amb ideologia (imaginaris) en diferents barrejes que tractem d'anar depurant.

Tampoc sabem de tot allò que és caòtic, però si de tota una sèrie de relacions degeneratives que ens influeixen directament (p.ex. les relacions que degraden l'ecosistema, les relacions d'explotació entre humans, les relacions d'opressió entre cultures, les relacions 'edípiques' de pors o narcisismes que apareixen durant la vida). Davant de tot això, per l'esmentat autor, és possible crear illes temporals on es pugni per sentir-se i saber-se en processos complexes de qualitat de vida (apropiada i sostenible), d'autogestions (socialistes), de ciutadania (iniciatives instituients), de creativitat (desmitificació) que només tenen sentit si es prenen des de la totalitat concreta i quotidiana, dels símptomes vitals que ens afecten, des dels moviments populars, encara que puguin estar equivocats. En qualsevol moviment social es poden trobar vàries motivacions complementàries, cal anar més enllà d'allò evident (Villasante, 1995a).

Per aconseguir anar més enllà de l'evidència cal 'mullar-se', amb els riscos que això suposa. Cal tenir en compte que les ciències socials poden donar lloc a processos reiteratius i burocratitzats, que corroboren allò que ja acostuma a ser evident, o bé poden obrir pràctiques creatives cap a construccions socials innovadores i dinàmiques.

D'aquesta manera, el principi de l' 'objectivitat' de les ciències està sent substituit pel principi de 'reflexivitat'. La realitat és difícilment objetivable i per això es recórre a construccions més probables que s'apropin a la realitat , que interactuin amb ella, que siguin reflexives (Villasante, 1995a).

En la gènesi d'aquest projecte de recerca era conscient que sempre, d'una manera o altra, formaria part d'allò que anava a investigar, que no podria mai prendre prou distància, així que vaig optar per establir una triple aproximació a la matèria d'estudi: d'una banda, vaig realitzar una recollida d'informació documental (articles i llibres científics, estadístiques, documents grisos, revistes, butlletins, pamflets, posters, anuaris, relatoris

d'activitats, enregistraments músicals audio i videogràfics); d'altra banda, vaig realitzar una sèrie d'entrevistes qualitatives a 'persones-clau' per al tema, aconseguint així una sèrie d'informacions des d'una posició de cert distànciament, empàtic quan era possible; finalment, trobava necessari participar com a membre en alguna organització o moviment social, fent palès que estava realitzant una investigació sobre la immigració estrangera a Barcelona.

Amb la combinació de varies tècniques pretenia anar eliminant relativitats i incrementant reflexivitats[61]. Com concretaré més endavant, la tercera aproximació la vaig realitzar en la segona etapa del treball de camp, la meva intenció era plantejar reflexions creatives i constructives i no només descripcions pretesament asèptiques.

El moviment social que vaig triar per a participar-hi va ser l'Assemblea Papers per Tothom, creada la tardor de 1996 a Barcelona. No va ser una tria fàcil. El fet d'haver estat vinculat a moviments socials, organitzacions i persones relacionades amb la immigració estrangera des de feia uns anys en aquesta àrea geogràfica, em feia tenir crítiques prèvies respecte a gairebé totes les organitzacions o moviments amb els que podria haver participat durant el treball de camp. Tanmateix, l'Assemblea Papers per Tothom, tot i que formada per alguns grups amb experiències anteriors, semblava pretendre ser quelcom diferent, en unir diverses organitzacions i persones de diferent bagatge sota una bandera comuna (tal com experiències prèvies com la campanya "Igualtat de Drets, democràcia per a tothom" havia intentat l'any 1995) amb una participació assembleària.

Respecte a les 'reflexivitats', si es segueixen les propostes de Villasante, se'n poden distingir quatre tipus principals que, tot i que sovint es donen barrejades, es poden presentar seqüencialment a efectes operatius. Cal tenir present que cada pas reflexiu és una construcció social, és un intent de desbloquejar tendències i dominacions que impedeixin la creativitat del procés:

1.- En la "reflexivitat dels grups en els seus contextes" es tracta de partir de les implicacions que cada grup manté de cara al procés en què s'ajunten. Així, pot ser interessant tenir en compte: a) successos de gran importància per a la comunitat considerada; b) dades sobre les condicions sòcio-econòmiques de la població així com altres característiques demogràfiques; c) aclarir els objectius que es persegueixen, no només de manera abstracta, sinó en relació als 'blocs socials'i als compromisos que cada grup o col.lectiu es compromet a realitzar.

2. En la "reflexivitat conversacional en les xarxes formals i informals" es tracta de donar un salt en la construcció del coneixement, doncs tot i que tothom diu conéixer bé 'el seu

[61] "En una encuesta reflexionamos con muestras del contexto de la población significativas, pero lo hacemos muy codificadamente, muy poco. En un grupo de discusión reflexionamos en conversación abierta, pero con mucho menos contexto, y al final la a propia reflexividad del analista con su a propia formación controla los resultados. *Todos estos procesos reflexivos reducen la indeterminación y aumentan las probabilidades del conocimiento por lo que conviene convinar estas técnicas de contexto y de profundización para que el relativismo vaya siendo menor.*
Pero faltan las reflexividades principales: la reflexividad de los a propios sujetos que habitualmente son investigados como objetos, y la reflexividad de la ejecución práctica de los proyectos surgidos del diagnóstico. Estas reflexividades no son tan descriptivas o explicativas, sinó más creativas y constructivas (...) Estas construcciones sociales práxicas no se centran tanto en lo ya dado (estadístico o motivacional) como en desbloquear las relaciones constrictivas de lo social dominante. " (Villasante, 1995: 4 - 5, *la cursiva és meva*)

món', en realitat coneixen un 'món' bastant reduït. D'aquesta manera es tractaria de fer un primer 'mapeig' (mapa de relacions) dels grups, colles i sectors que es volen entrevistar: a) l'anàlisi 'temàtica' de les cassettes enregistrades donarà un conjunt de 'necessitats sentides' que poden ser un bon punt de partida; b) els 'conjunts d'acció' que es descobreixen en contraposicions dels discursos, poden servir per precisar el 'mapeig' necessari per dinamitzar tal situació; c) així, la proposta hauria de tenir en compte tant els temes més sentits com els conjunts d'acció més transversals.
3. En la "reflexivitat projectiva amb els experts" (amb tècnics, dirigents d'associacions, persones involucrades en general) cal pensar en la viabilitat dels projectes i que aquesta viabilitat no depén només de la nostra anàlisi, sinó també de la voluntat dels altres o de les possibilitats tècniques.
4. Finalment, hi ha la "reflexivitat pràxica en context situacional": en actuar-se sobre la realitat social, dinamitzant-la, es poden verificar part dels supòsits previs, però es poden provocar d'altres, i també resten refusats els menys ajustats a ella: a) la difusió i recollida d'informació entre totes les persones del contexte persegueix que el context mostri els efectes de suport o refusament a la construcció social en qüestió; b) alhora, tallers de formació-avaluació permetran un seguiment pràxic dels grups implicats, on l'auto-crítica sobre cada situació és la millor garantia per al futur; c) la presa de decisions per a la realització pragmàtica dels projectes és la prova última de si els compromisos i les implicacions funcionen o es queden en meres converses. El context no es medeix només en polítiques i en execucions d'obres (tot i que també), sinó en 'indicadors' d'altres elements (educatius, organitzatius, etc.).

El tipus de mètode de treball proposat per Villasante (1995a, 1995b), que és portat també a la pràctica per López, Martín, Mendoza, Merino i Ruiz (1995), i que és conegut amb l'acrònim de I.A.P (Investigació-Acció Participativa), no és totalment nou. En els anys 70 André Jacob (1977), en una obra dirigida sobretot a treballadors socials, ja considerava que la investigació-acció no era nova i situava l'orígen en Kurt Lewin als Estats Units, tot i que considerava a Marx i Engels com als revolucionadors de les perspectives i mètodes d'investigació científica.

Val a dir que Jacob identifica tres grans orientacions de la investigació-acció: a) una 'concepció tecnocràtica', inscrita en un procés de planificació, creació o gestió de serveis socials; b) una 'concepció professionalista' que cerca afavorir canvis en la professió del treballador social, en una preocupació per complementar la investigació i la acció, de cara a millorar la eficiència de les pràctiques quotidianes; i c) una 'concepció progressista', que es diferencia de les altres per estar directament vinculada a la lluita del moviment obrer i popular (o d'altres grups socials oprimits) i que demana a l'investigador tenir una posició de classe prou clara i estar a més implicat en activitats militants: en la pràctica, la investigació és emprada com a medi d'acció i d'organització, com a eina de formació i d'informació, sense exloure per res l'enfocament clarament professional que l'investigador pugui tenir.

Ara bé, no ha estat només des de la sociologia o el treball social que s'han desenvolupat metodologies que es podrien incloure en el divers conjunt batejat com 'investigació-acció'. Des de la geografia William Bunge va desenvolupar el programa de 'expedicions geogràfiques' que podria també vincular-se a aquell conjunt de mètodes científics (Bunge, 1979, 1988).

Durant sis dies del mes de juliol de 1967, Bunge explica que el cel esdevingué negre pel fum de la revolució i que va poder viure allò que es defineix com a llibertat[62], tot i que poc després els instruments de l'estat nordamericà, la policia i l'exèrcit, van ser conduïts al veïnat i mantingueren una ferotge batalla amb els seus veïns d'un barri de Detroit. Com a resultat d'aquella vivència Bunge escrigué l'any 1969, un llibre que no s'ha arribat a publicar i que anomenà *Lifeism*, i un altre llibre de caire pacifista que titulà *Fitzgerald: Geography of a Revolution*, publicat l'any 1971[63]. Uns mesos després d'aquella 'revolució', l'any 1968, va ser creada la Detroit Geographical Expedition (DGE) amb l'impuls del mateix Bunge i de Gwendolyn Warren, que van produir el material d'un atlas sobre els nens de Detroit.

L'any 1971 Bunge va continuar el seu treball a Toronto sota l'ègida de la Toronto Geographical Expedition fundada a la York University i supervisada per Ronald Bordessa[64]. En aquesta recerca van investigar "les causes que fan que la raça humana s'amenaci a si mateixa de l'aniquilament". Com ha estat esmentat més amunt, van establir cinc escales d'investigació (el barri de Christie Pits, Toronto, Canadà, Nordamèrica i el Món) i tres 'espais' per a examinar aquestes cinc escales (les persones, les màquines i la natura), construint una matriu de cinc per tres amb l'objectiu d'esbrinar en quin d'aquests tres espais es mata a nens i nenes. Si les matances esdevinguèssin en la convergència amb la natura la raça humana estaria sentenciada, atès que això significaria, per Bunge, que la nostra natura darwiniana ens mata a nosaltres mateixos, en canvi, si les matances esdevenen amb la convergència amb les màquines, existeix esperança, ja que llavors, per a aquest autor, Marx tindria raó. Donat que en totes les escales examinades els infants morien sempre davant la presència de les màquines, els resultats del treball van ser profundament optimistes[65] (Bunge, 1979).

Recentment, Andy Merrifield (1995) ha recuperat les 'expedicions' de Bunge ubicant-les en el context epistemològic i metodològic de la geografia de mitjans dels anys 90. Així, aquest autor assenyala que, per Bunge, d'una banda, els i les geògrafes havien de portar els seus coneixements als empobrits, i, d'altra banda, els residents de la localitat on es desenvolupava l'expedició s'havien d'incorporar com a estudiants i com a professors a la universitat. Bunge va retindre el nom d' 'expedició' com un intent de subverir les pràctiques del segle XIX: ara l'expedició havia de realitzar el seu potencial ajudant l'espècie humana. Així, el poder de l'expedició havia d'estar en mans de la gent que era explorada, per arriscat que poguès sonar als acadèmics. A través de les expedicions el geògraf esdevé una persona d'acció, un expositor radical de problemes, una analista crític responsable participant *amb* els oprimits. Així, el geògraf ha d'estar alerta de no

[62] Aquesta visió d'una 'revolució' de Bunge pot enllaçar-se amb les explicacions sobre esclats democràtics de Blaug i les 'revolucions' en plural de Ibáñez, assenyalades en el primer capítol.

[63] Vuit anys més tard Bunge va descriure aquella experiència: "dos joves negres, interpretant furiosament el món que m'envoltava i que jo no podia percebre perquè havia cremat la meva vida entre llibres, em varen fer invertir la meva escala de valors i escriure un llibre sobre una milla quadrada en mig de la zona industrial negra de Detroit: *Fitzgerald: Geography of a Revolution*... havia començat a ser útil i resultava que havia escrit un llibre de geografia. Això em va fer percebre la utilitat social de la geografia, així com la necessitat de fer tocar terra als problemes globals i situar-los a l'alçada de les vides normals de la gent".

[64] Tanmateix, la 'impublicabilitat' d'un llibre sobre les tècniques metodològiques de l'exploració urbana, apreses a un alt cost, va ser comprovada per Bunge i Bordessa. Tan sols el material substantiu de Toronto va ser obscurament publicat a *The Canadian Alternative* per la York University l'any 1976.

[65] Aquest optimisme William Bunge l'expresava de la següent manera: "fes-te marxista i a viure!. La sobreexplotació és la mort, el socialisme és la vida...".

mudar la veu dels oprimits, sinó el programa d'expedició esdevé una reminiscència paternalista dels missioners occidentals del segle XIX.

La perspectiva adoptada per l'investigador/a és doncs un tema clau, que ha estat també qüestionada per membres dels propis moviments socials. Així, per a un grup participant en l'anomenada 'DiY Culture' (etiqueta posada des de fora) caldria criticar aquesta denominació perque és encapsuladora i limitadora. Per al grup Aufheben és molt diferent la reflexió teòrica des de l'interior dels moviments de protesta si es compara amb la reflexió que fan academics o periodistes des de fora dels moviments:

"There is a world of difference between attempts, whatever their limitations, of people involved in struggle to reflect on it, to theorise their practice, and the efforts of academics and journalists to write about such movements. Whether hostile or sympathetic, as expressions of the fundamental divisions of labour in capitalist society - that between mental and manual labour - these specialists in writing and in ideas are forcing a praxis that is escaping this division back into it. For those of us engaged in the collective project of getting out of this world and into the one we feel and know is possible, a critique of the category of DiY Culture and the recuperative project which lies behind it is becoming imperative" (Aufheben, 1998: 128).

Tanmateix, quan em vaig plantejar la concreció de la investigació apareixen una sèrie de dificultats i limitacions que impedeixen a un sol investigador, en el temps disponible, realitzar tota la feina de cop. És més, després d'un cop d'ull a la literatura metodològica rellevant em vaig adonar que les investigacions-accions per a ser realitzades correctament cal que siguin desenvolupades per un col.lectiu d'investigadors, no per una sola persona. Aquest fet s'enfronta amb la rígida realitat acadèmica, en la que les memòries de recerca i les tesis han de ser realitzades individualment, almenys en ciències socials.

Per tant, en aquesta etapa la recerca es limita a explorar aspectes de les dues primeres 'reflexivitats' proposades per Villasante: les "reflexivitats de grups en el seu context" i la "reflexivitat conversacional en les xarxes formals i informals", tot tenint previst en el marc general del pla de recerca en curs d'explorar les altres dues 'reflexivitats' (com ja s'ha esmentat prèviament, aquesta recerca s'emmarca en una altra de més àmplia).

3.3. Característiques concretes dels treballs de camp i estadístic per a aquesta recerca

La recerca que ha permès l'elaboració d'aquest treball de recerca ha comptat amb dos treballs de camp a la regió metropolitana de Barcelona. El primer es va realitzar de juny a agost de 1996 i el segon de juny a decembre de 1997. Prèviament, durant i després de la realització dels treballs de camp he realitzat vàries revisions de la literatura científica sobre el tema, part de la qual ha estat esmentada en els dos primers capítols i que ha ajudat a plantejar algunes hipòtesis i interrogants. D'altra banda, com es veurà, també s'han tingut en compte diferents sèries estadístiques. Ara bé, també va ser necessària una delimitació prèvia de les organitzacions i moviments socials estudiats, així com una tria de les tècniques que volia emprar.

Per a aquest treball de recerca no s'han tractat de forma específica les organitzacions amb ànim de lucre (empreses privades o mixtes, etc.), tot i que sí que se n'han tingut en compte algunes en determinades ocasions. Tampoc s'ha estudiat aquí la implicació de l'estat, tot i que sí que el tindré en compte en el projecte posterior.

Pel que fa a les organitzacions socials, he parat especial atenció a les associacions d'immigrats estrangers, ONGs formades majoritàriament per grups de la resta de la població, associacions de veïns, sindicats de treballadors/es i patronals. Els moviments socials informals, en general, s'han deixat de banda per evitar una excessiva dispersió, excepte en el cas que es tractava de moviments formats majoritàriament per la suma d'organitzacions, com és el cas de l'Assemblea Papers per Tothom.

3.3.1. Pla d'enquesta

A. Plantejaments previs a la enquesta:

La gènesi d'aquesta enquesta ha estat un xic complexa, atès que es basa en una part dels materials recopilats en dues recerques independents. D'una banda, una petita recerca realitzada amb el suport de la Fundació Jaume Bofill de juny a agost de 1996; d'una altra banda, una recerca més ambiciosa, amb finançament des del programa Training and Mobility for Researchers de la Comissió Europea, realitzada de septembre de 1996 a septembre 1998. En aquesta segona recerca vaig tenir obviament en compte els resultats de la primera, però vaig replantejar-me alguns aspectes bàsics que no permeten considerar ambdues recerques com la mateixa, tot i que sí existeix una línia de continuitat que permet utilitzar en aquest treball de recerca una part dels materials fonogràfics d'ambdues recerques.

El treball de camp incloia en ambdues recerques entrevistes amb guió a "informants-qualificats", entesos com aquelles persones que són membres destacats de diverses organitzacions relacionades amb la immigració estrangera, i que tenen uns mínims coneixements de les activitats de l'organització a la que estan vinculats. En aquest sentit les entitats triades han estat, principalment, associacions d'immigrants estrangers, Organitzacions No Governamentals (ONGs) de solidaritat amb immigrants estrangers i minories, organitzacions empresarials i sindicats.

Els temes comuns que en general van guiar el desenvolupament d'aquestes entrevistes poden agrupar-se en els següents blocs:

-Aspectes generals: any de fundació (o d'inici d'activitats relacionades amb la immigració estrangera), àmbit geogràfic d'actuació, tipus de seu social, etapes significatives en la història de l'entitat, vies de finançament.
-Participació: nombre i perfil de les persones afiliades i/o que hi treballen (en temes relacionats amb la immigració estrangera); estructura i organigrama; valoració del funcionament.
-Activitats: tipus, característiques, quantitat, periodicitat, localització.
-Objectius: principals objectius fixats per l'organització o institució, objectius assolits, població a la que es dirigeixen i a qui aconsegueixen arribar efectivament, principals activitats.
-Relacions externes: tipus d'entitats amb les que es relacionen, des de quan es produeixen aquestes relacions, tipus de relació existent, objectius i valoració de les mateixes, aspectes a millorar de cara al futur.
-Problemes, contradiccions i conflictes
-Necessitats i prioritats
-Percepció del concepte 'integració' en relació a la immigració estrangera.
-Integració i nacionalitat (entesa com a ciutadania).
-Immigració estrangera i sistema capitalista: classe/s socials a la/es que es dirigeixen com a entitat; punt de vista sobre la possibilitat de superar els principals problemes que pateix la immigració estrangera en el marc del capitalisme; matèria a la que destinarien una inesperada quantitat de diners.
-Integració social i llengua: llengües emprades en les relacions internes i externes.
-Suggeriments per a millorar la situació dels immigrants estrangers a Catalunya

De cara a triar qui seria entrevistat, en una primera fase de la recerca vaig realitzar una recopilació d'organitzacions socials a partir de directoris i llistats ja publicats que podien ser rellevants per al projecte de recerca i el vaig completar amb nous noms i adreces que anava descobrint. En aquest treball de recerca he acotat l'àrea d'estudi a la ciutat de Barcelona, per evitar una excessiva dispersió i per què les d'aquest àmbit es diferencien notablement de les ubicades a 'comarques'. Per tant, tot seguit només reprodueixo els noms d'aquelles organitzacions socials recopilades que localitzen la seva seu social o estan registrades a Barcelona ciutat. Els partits polítics van ser inclosos en una primera selecció i, inclús, es van realitzar una sèrie d'entrevistes a responsables d'immigració estrangera d'alguns d'ells durant l'estiu de 1996. Tanmateix el fet que els immigrats estrangers no puguin ser membres de ple dret d'un partit polític a l'estat espanyol em va fer optar per no incloure la seva anàlisi en aquest treball de recerca i esperar a tractar la temàtica més endavant. Així, el el 'cens' que vaig realitzar previament al treball de camp és el següent:

* Associacions d'immigrats estrangers[66]:

Normalment quan es parla d'associacions d'immigrats estrangers es fa només referència a unes quantes, a aquelles que agrupen persones immigrades 'pobres' De vegades, la raó és perquè els estudis són realitzats per a sondejar la possible demanda de serveis socials, però d'altres vegades també són realitzats amb finalitats de control social: recollir informació descriptiva sobre les classes oprimides ha estat una característica de bona part de les ciències socials, informacions que han estat molt útils als governs i les classes dominants per a controlar als oprimits (susceptibles de rebelar-se contra qui el domina). Òbviament, rarament aquestes descripcions són vistes pels individus o col.lectius estudiats. Davant d'aquest panorama, com he esmentat més amunt, he optat per una aproximació a la realitat social que pugui incloure, tant a persones o grups que puguin considerar-se 'capitalistes' o 'grans comerciants', com a persones o grups que puguin considerar-se 'classe treballadora' o 'exclosos', passant per les anomenades 'classes mitjanes'. Reconec la dificultat i limitació d'encorsetar les persones o grups amb aquestes etiquetes, però penso que, malgrat la simplicitat, il.lustren una mica la divisió social existent en termes de poder i benestar material, així com em permeten abordar la realitat social una mica més en la seva globalitat del que és habitual en els estudis sobre la immigració (torno a insistir que l'anàlisi del rol de l'estat i de la burocràcia no el tracto aquí, en la tesina, però que sí és inclòs en el plantejament general de la recerca).

-Magreb:
Associació Al-Wafa (és un col.lectiu de dones), Associació d'Immigrants Marroquins a Catalunya 'Dar El Magreb', Asociación de Trabajadores Inmigrantes Marroquíes-ATIME, Associació d'Amistat amb el Poble Saharaui (també inclou un nombre significatiu d'autòctons), Associació Amical Emigrants Marroquins a Catalunya, Associació Sòcio-Cultural Ibn Batuta, Associació Sòcio-Cultural Nahda, Asociación de Estudiantes Marroquís, Centro Averroes.
-*Àfrica sub-Sahariana*:
Un primer subgrup és el format per associacions creades per persones dels pobles que formen Guinea Equatorial: Asociación Cultural Viyil, Asociación Cultural Bia-Fang, Asociación Cultural Rhombe, Asociación Cultural Rie Bapua, Associació de Dones Ewaiso Ipola, Associació d'Estudiants-Joves Guineo-Equatorians-AEJGE. En alguns casos, la majoria dels membres d'aquestes associcions han obtingut la nacionalitat espanyola.
Un segon subgrup d'associacions inclou totes les altres 'associacions africanes': Asociación Catalana de Residentes Senegaleses, The Nigerian Union, Asociación Comunidad Sierra-Leonesa, Colectivo Tripartito (Congo-Zaire-Angola), Rassemblement des Camerounaise Résidents à Barcelona, Asociación de Intelectuales Africanos en España, Centro Cultural Africano Mabana, MRDA-Sudan, Asociación Nubios del Sudan y Egipto, .
-Llatinoamèrica:
Dues d'aquestes associacions es van formar amb persones de diversos països situats al sud del Rio Bravo: Casal Llatinoamericà a Catalunya-CLACA, i Asociación de la

[66] El criteri d'agrupació és, com tots, arbitrari, però el que utilitzo, d'una banda, divideix per grans regions geogràfiques (Magreb, Llatinoamèrica, Africa subsahariana, Asia no nipona) a les associacions formades per membres majoritàriament originaris de països empobrits; d'altra banda, agrupo aquelles associacions formades majoritàriament per membres originaris de països enriquits; i, finalment, agrupo aquells col.lectius religiosos formats majoritàriament per estrangers de més d'una nacionalitat.

Comunidad Iberoamericana en Cataluña. Tanmateix, la majoria es van crear sobre una base 'nacional': Alma Peruana, Asociación de Amigos del Uruguay, Asociación de la Comunidad Dominicana en Catalunya, Asociación de Amigos del Brasil, Associació de Solidaritat amb les Organitzacions Populars Xilenes (ASOPXI), Casa de Retruco, Asociación Catalana Equatoriana de Mujeres, Asociación de Solidaridad Mujeres Inmigrantes de Perú en el Extranjero-ASOMIPEX. Durant el treball de camp també vaig localitzar les següents associacions: Associació de Colombia a Catalunya, Asociación Catalano-Venezolana (ASOCAVEN), Associació Dones per Xile.

-Asia (no nipona):

Asociación de Inmigrantes Filipinos en Cataluña, Asociación de la Comunidad Palestina, Asociación de Chinos de Barcelona, Indian Association, Associació Pakistan Universal, Centro Filipino, Asociación de Refugiados Iraníes en Catalunya, Asociación de Solidaridad Cataluña-Líbano, Sociedad Cultural Islámica-Associación de Trabajadores Pakistaníes, Asociación de Mujeres Iraníes en España, Associació per a la Protecció dels Drets dels Pakistanesos, As. Cultural Hindú Gwrdwara. Durant el treball de camp vaig descobrir la Associación Evangélica Filipina.

-Europa , Nordamèrica i Japó:

A la ciutat de Barcelona, contràriament al que ha passat per exemple a Madrid i Lisboa (on hi ha una població significativa de polonesos i rumanesos respectivament), la immigració de l'Europa oriental ha estat poc nombrosa i no ha portat a la creació de cap associació d'immigrants originaris de l'antic bloc de l'Est amb una mínima projecció pública (només vaig tenir notícia d'un petit grup informal de polonesos que van participar en la Festa de la Diversitat de 1996). Per tant, en aquest grup d'associacions incloc bàsicament associacions de 'països enriquits' (amb el dubte dels portuguesos). Entre els Europeus, vaig localitzar el Club Escandinavo de Barcelona, la Sociedad Suiza, el Cercle des Français de Barcelona, la British Society i O Lusitano, així com les següents esglèsies: Parròquia Francesa Mare de Déu de Lourdes, Parròquia Mare de Déu de Lourdes (francòfona), Parròquia Sant Josep-Santa Mónica (anglòfona), Parròquia Santa Maria Reina i Parròquia Sant Albert Magne (francòfones), Deutsche Evangelica, Saint George's Church.

D'altra banda, entre les bàsicament formades per nordamericans vaig localitzar l'American Society i l'American and International Women Club. Finalment, vaig saber de l'existència d'una Associació Catalano-Japonesa i d'una associació d'empreses japoneses.

- Altres:

Hi han altres col.lectius formats per immigrants estrangers agrupats per criteris diferents als nacionals, com són els religiosos. Entre ells es poden destacar els formats al voltant dels següents espais: l'Esglèsia (Cristiana) Ortodoxa Apostòlica Antioquena, l'Esglèsia Ortodoxa l'Esglèsia Ortodoxa Protecció Mare de Déu, Centre Islàmic (la única agrupació que vaig localitzar abans d'iniciar el treball de camp), Centre de Pregària (Musulmà) Tarik Bin Ziad, Sinagoga Comunitat Israelita.

*Sindicats:

Vaig tenir en compte les centrals sindicals unitàries, no els sindicats sectorials o corporatius. En aquest sentit, la llista incloia a les Comissions Obreres (CCOO), la Unió General de Treballadors (UGT), la Unió Sindical Obrera de Catalunya (USOC), la Confederació General de Treballadors (CGT), la Confederació Nacional de Treballadors (CNT). Abans del treball de camp encara no existia l'anomenada Intersindical Alternativa,

que intenta agrupar diversos sindicats sectorials independents, entre els quals destaca USTEC.

*ONGs de solidaritat amb immigrants i minories:

Les organitzacions no governamentals (i projectes coordinats per varies ONGs) rellevants a priori per al projecte de recerca que vaig trobar en aquella primera aproximació van ser les següents: Càritas, SOS Racisme, , Bayt Al Taqafa, Grups de Recerca i Actuació sobre Minories Culturals i Treballadors Estrangers (GRAMC), Projecte Xenofília (format per les següents ONGsD: ACSUR-Las Segovias, Associació d'Estudi i la Promoció de Desenvolupament Comunitari, Cooperacció, Entrepueblos, Món-3, SODEPAU).

*Moviments socials

Entre els anomenats moviments socials es poden destacar les associacions de veïns i veïnes, agrupades a nivell de Barcelona ciutat per la Federació d'Associacions de Veïns de Barcelona (FAVB). També vaig tenir en compte a priori, com a potencialment rellevant en temes d'immigració estrangera, l'existència de l'anomenat moviment okupa, en tant que desafiador, entre altres, de la problemàtica de l'accés a vivenda i a espais de vida, la qual afecta també a una part significativa de la immigració estrangera procedent de països empobrits i resident a Barcelona. Uns altres moviments socials que vaig considerar necessari de tenir en compte són els moviments de dones, s'anomenin feministes o no. La llista podria seguir, però per a no dispersar-me execessivament vaig preferir tenir en compte només aquests tres grans grups.

*Organitzacions empresarials:

Les principals organitzacions patronals catalanes que abasten tot els sectors d'activitat són Fomento del Trabajo Nacional, PIMEC i Sefes. Durant el treball de camp les dues darreres van iniciar un procés de fusió.

B. Entrevistes realitzades:

Les entrevistes amb guiaó que van ser enregistrades i analitzades per a aquest treball de recerca poden agrupar-se en dos blocs: d'una banda, 19 entrevistes desenvolupades durant els mesos de juny a agost de 1996; d'altra banda, 34 entrevistes realitzades entre juny i novembre de 1997. D'aquesta manera, en total sumen 53 entrevistes desenvolupades a Barcelona ciutat, sobre totes les realitzades a la regió metropolitana de Barcelona. Un llistat complert de les entrevistes tingudes en compte per a aquest treball apareix en l'annex (òbviament, el nombre total d'entrevistes realitzades a Barcelona ciutat en el marc d'ambdos treballs de camps és més alt, però aqui només es tenen en compte les cinquanta-cinc més rellevants per al tema d'aquesta tesina).

El primer bloc d'entrevistes es pot dividir de la manera següent:
- 10 a organitzacions d'immmigrats estrangers (associacions dominicana, india, filipina, marroquina, uruguaia, nordamericana, escandinava, guineano-equatorial, així com la Federació de Col.lectius d'Immigrants a Catalunya),
- 4 a ONGs de solidaritat amb immigrants estrangers i minories,

- 2 a organitzacions veïnals,
- 2 a sindicats,
- 1 a la patronal.

El segon bloc agrupa 34 entrevistes realitzades al següent ventall d'organitzacions socials i administracions públiques:

- Associacions d' "immigrats estrangers": 17 entrevistes (marroquina, equatoriana, japonesa, suïssa, brasilera, taiwanesa, senegalesa, libanesa, guineano-equatorial, filipina, llatinoamericana, FCIC)
- Mesquites: 2
- ONGs locals de solidaritat amb immigrants estrangers i minories: 5
- Sindicats: 4
- Organitzacions d'empresaris: 3
- Altres entrevistes:
  Editor de *Barcelona Metropolitan* (magazine local en anglès): 1
  Propietari d'una llibreria àrab (és un punt de trobada): 1

Per tant, vaig entrevistar membres de 25 associacions d'immigrants estrangers establertes a Barcelona, sobre un total de 56 localitzades previament a l'inici del treball de camp, és a dir, que vaig entrevistar gairebé la meitat del total 'censat'. Entre les ONGs, vaig entrevistar membres de totes les organitzacions especialitzades en donar suport a immigrants i minories localitzades, així com també vaig entrevistar varis membres del Projecte Xenofília. Pel que fa als sindicats, vaig entrevistar membres de les quatre centrals sindicals principals (CCOO, UGT, USOC, CGT). Entre les patronals, vaig fer entrevistes a membres de les dues principals organitzacions empresarials: Fomento del Trabajo Nacional i PIMEC-SEFES. En relació a moviments socials, vaig entrevistar membres de la FAVB i d'una associació de veïns. El llistat complert de persones entrevistades és a l'annex.

Totes les entrevistes analitzades van ser enregistrades en cassettes d'audio. La durada mitjana ha estat, aproximadament, d'1 hora, variant entre els 20 minuts i les 2 hores i mitja. He realitzat la transcripció del material fonogràfic a suport informàtic (Word) i l'he analitzat cercant les 'commonalities' (Ragin, 1994), així com les diferències. Posteriorment he contrastat les informacions extretes amb altres fonts: revistes, butlletins, pamflets, informació oral o visual recollida durant la visita als locals de les organitzacions socials, la participació en el moviment associatiu, assistència a actes, conferències i jornades.

3.3.2. Participació en l'assemblea "Papers per a tothom" (Ppt)

El breu treball de camp de l'estiu de 1996 tampoc em va permetre una implicació significativa en cap projecte (més enllà de col.laboracions puntuals), entre altres raons pel descans estival que afecta a la major part de l'activitat sòcio-política. Durant el (re) plantejament i preparació, en una estada a Warwick University des de la tardor de 1996 fins la primavera de 1997, del segon treball de camp aquí considerat (juny-decembre 1997), vaig mantenir en la mesura del possible el contacte amb la realitat social de

Barcelona (via correu postal, email, telèfon i visites curtes a Barcelona). Va ser per aquests mitjans que vaig començar a tenir coneixement de la creació del que després es va anomenar Assemblea Papers per Tothom, creada com a reacció a uns fets ocorreguts mentre realitzava el primer treball de camp (juny 1996), però que van tenir una resposta tardana, i que es va inspirar en la mobilització dels *sans papiers* a França també durant aquell mateix estiu.

Així, a la tardor de 1996, a Barcelona, un ampli ventall d'organitzacions es van agrupar per protestar contra les expulsions de més d'un centenar d'immigrants africans durant l' estiu anterior. El decembre, després que algunes organitzacions deixessin l'assemblea, es va realitzar una manifestació de protesta. L'abril de 1997 alguns membres de l'assemblea van ocupar una església de la Verneda (Barcelona) per demanar documents per als immigrants sense permisos de residència (inspirant-se en l'experiència francesa). Des de l'inici del segon treball de camp, el juliol de 1997, vaig començar a participar en l'assemblea.

La dificultat de plantejar-se la investigació-acció en aquest context era múltiple. D'una banda, no es tractava d'un col.lectiu de persones, sinó d'una mena de plataforma d'entitats diverses que funciona assembleàriament, en la que també podien participar persones a títol individual. D'altra banda, tot i que les reunions normalment eren a Ciutat Vella (Barcelona), no estava formalment radicada en un barri o àrea concreta, sinó que els seus membres estaven dispersos pel territori metropolità i més enllà d'aquest també (Empordà, Osona). A més, qui escriu realitzava la recerca individualment, quan normalment, tant les IAPs proposades per Villasante, com les investigacions-acció suggerides per Jacobs o les expedicions endegades per Bunge eren/són realitzades per equips d'investigadors i investigadores.

L'avantatge d'estar implicat en els moviments o organitzacions socials que són part del tema d'estudi és que permet contrastar les informacions obtingudes via entrevistes amb les informacions que aporta la realitat dinàmica de les activitats. A més, permet a l'investigador, en la mesura de les seves possibilitats, oferir un feedback a algunes d'aquelles persones que l'han ajudat a realitzar el treball de camp.

El punt més crític és probablement la tria de l'organització o moviment en el qual l'investigador s'implica. En aquest cas vaig optar, doncs, per un moviment social 'informal', l'Assemblea Papers per Tothom, que en un principi va agrupar ONGs de solidaritat, associacions d'immigrats estrangers, sindicats, organitzacions religioses, grups d'estudiants, associacions de veïns, associacions d'aturats, grups d'okupes i persones sense vinculació associativa. És a dir, un ventall prou ampli de les organitzacions socials que volia tenir en compte en l'estudi.

3.3.3. Fonts estadístiques

Malgrat que en aquesta recerca les fonts estadístiques no poden considerar-se com centrals de cara a l'anàlisi, sí que resulten ser un estimable suport. D'aquesta manera, les fonts estadístiques emprades poden dividir-se en dos grans blocs:

-Estadístiques publicades: En aquest grup es troben diferents volums de l'*Anuario de Migraciones* (Dirección General de Ordenación de las Migraciones, Madrid), de l'*Anuario Estadístico de Extranjería* (Comisión Interministerial de Extranjería: Madrid), de l'*Anuari Estadístic de la Ciutat de Barcelona* (Ajuntament de Barcelona), de l'*Enquesta de la Regió Metropolitana de Barcelona* (Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, Diputació de Barcelona), de l'*Anuari Estadístic de Catalunya* (Generalitat de Catalunya, Barcelona), així com diversos censos de població i padrons municipals (INE, Madrid; IEC, Barcelona).

-Estadístiques no publicades: entre aquestes es troben, d'una banda, dades facilitades pel Govern Civil de Barcelona i l'Ajuntament de Barcelona; d'altra banda, estadístiques diverses facilitades per sindicats i altres organitzacions socials sobre usuaris de serveis i, finalment, dades disponibles derivades de treballs anteriors de l'Equip de Mobilitat i Migracions del Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona.

3.3.4. Altres fonts.

Per a aquesta investigació han estat emprades també altres fonts d'informació. Entre elles destaquen alguns materials proporcionats per les diferents organitzacions. A banda de llibres i articles acadèmics, un recull dels més destacats és el següent:

* Diverses revistes, butlletins, tríptics, pamflets, etc. d'associacions d'immigrants estrangers (*Aracati*, AMERSOC *Newsletter*, *Sudacas*, *La Veu dels Immigrants*, *Nexo*, *Protesta*, *La Sèquia*, *Al-Higra*, *Informaciones Argentinas*, *Full Informatiu d'ASOPXI*) i d'ONGs de solidaritat amb minories (*Etnòpolis*, *La Bayt*, *Butlletí de GRAMC*). Altres revistes sobre comunitats estrangeres: *Swiss World*, *Schweizer Revue*, *Barcelona Metropolitan*.
* Anuaris i revistes de sindicats i patronals (*Recull Anual sobre immigració* del CITE-CCOO; *Anuari* d'AMIC-UGT; *Memòries* de Foment del Treball Nacional).
* Materials de Càritas (*Memòria*, tríptics, *Notícies de Càritas*, *Entreculturas*) i especials sobre immigració de revistes generals de l'església catòlica (*Full Dominical*).
* Documents de plataformes d'ONGs (*Informe de Girona*, 1992; Manifest de Madrid "Las Ongs denunciamos", 1989; i el document amb els resultats de la campanya *Igualtat de Drets, Democràcia per a Tothom*, juny 1995), així com comunicats de premsa i convocatòries a manifestacions.
* Plans i documents de les administracions públiques respecte a la integració social dels col.lectius de persones immigrants estrangeres (*Pla Interdepartamental sobre immigració* de la Generalitat de Catalunya, 1993; *Plan para la Integración de los inmigrantes* del Govern central, 1994; i Document de la Comissió Mixta Associació Catalana de Municipis-Federació de Municipis de Catalunya, 1995).

Finalment, durant els mesos d'investigació he assistit a seminaris i conferències relacionades amb la temàtica estudiada. Entre elles es poden destacar la *1ª Euroconferència Internacional sobre la immigració gambiana* (Premià de Mar, 31-5-96 / Salt-Girona, 1-6-96); algunes sessions del seminari *Immigració, economia i societat* (Barcelona, maig-juliol, organitzat pel CITE); l'*Euroconference on Racism and Antiracism in Europe -New Dimensions-* (Sonderborg, Dinamarca, 27-6/30-6-96); la *Third International Conference on Alternative Futures and Popular Protest*, organitzada per la

Manchester Metropolitan University (Manchester, març 1997); el Workshop sobre *Multicultural Policies and Modes of Citizenship in European Cities*, acollit per l'IMES, Universiteit van Amsterdam (Amsterdam, octubre 1997); les Jornades sobre *Polítiques d'immigració i polítiques d'integració* organitzades per Càritas (Girona, 5-7 novembre 1997); el seminari sobre *Integració, immigració i llengua* organitzat per Comissions Obreres (Barcelona, 14-15 novembre 1997); les *Jornades sobre arrelament de la immigració estrangera en la societat d'acollida: l'habitatge i associacionisme* organitzades per l'Associació d'Estudi i la Promoció de Desenvolupament Comunitari, que participa en el Projecte Xenofília, i pel Departament de Benestar Social de la Generalitat de Catalunya (Barcelona, 21-22 novembre 1997).

4. BARCELONA: ON ATERREN AQUELLS DEBATS TEÒRICS

Amb el nom de Barcelona es poden trobar varis àmbits territorials: així s'anomena una província, una regió metropolitana, una àrea metropolitana, i una ciutat. A més, hi ha una comarca anomenada Barcelonès. Tot seguit és presentada aquesta múltiple 'identitat territorial'.

4.1. Els àmbits territorials de Barcelona.

La província de Barcelona era habitada l'any 1975 per 4.389.897 habitants, que han esdevingut 4.628.277 el 1996. La divisió administrativa de l'estat espanyol en províncies data del segle XIX, fet que fa considerar-la poc útil per a alguns propòsits, com és per exemple l'anàlisi de dinàmiques metropolitanes. Tanmateix, avui dia la Diputació de Barcelona (el govern provincial) encara detenta un poder significatiu.

La població de la regió metropolitana de Barcelona (RMB) era de 4.019.713 persones el 1975 i va augmentar fins a 4.228.048 el 1996. A la RMB se l'anomena també segona corona metropolitana i, a més de la ciutat de Barcelona, inclou algunes 'ciutats madures' com Mataró (uns 100.000 habitants), Granollers (uns 50.000), Terrassa (uns 165.000), Martorell (uns 20.000), Vilafranca del Penedès (30.000) i Vilanova i la Geltrú (50.000). Aquest territori, amb una superfície de 3.234 km2, no disposa de cap organisme administratiu, és més aviat el resultat de diversos estudis sobre dinàmiques de metropolització (Esteban, 1991; Serra, 1991; MMAMB, 1995) i és emprat per algunes planificacions (veure mapa en l'annex).

A la primera corona metropolitana també se l'anomena Àrea Metropolitana de Barcelona (AMB) i abasta els 27 municipis (476 km2 i al voltant de 3.031.720 habitants) que donaven lloc a l'antiga Corporació Metropolitana de Barcelona o bé 32 municipis (585 km2 i 3.083.353 habitants), segons els criteris. A banda dels municipis que formen la comerca del Barcelonès, la AMB inclou ciutats com Cerdanyola i Sant Cugat del Vallès, Cornellà, El Prat i Sant Boi de Llobregat, Molins de Rei, Castelldefels i Viladecans.

La comarca anomenada Barcelonés és formada per cinc municipis: Barcelona, l'Hospitalet de llobregat, Santa coloma de Gramanet, Sant Adrià del Besòs i Barcelona. Les funcions del Consell Comarcal del Barcelonés són força limitades.

La ciutat de Barcelona cobreix una superfície de 97 km2 i tenia el 1991 una població de 1.643.542 habitants, que va disminuir a 1.508.805 el 1996. Des de mitjans dels anys 80, Barcelona es troba dividida en 10 districtes, amb la següent distribució de població: Ciutat Vella (83.829), Eixample (248.777), Sants-Montjuïc (167.390), Les Corts (81.864), Sarrià-St. Gervasi (129.573), Gràcia (115.753), Horta-Guinardó (169.832), Nou Barris (170.849), Sant Andreu (135.579), Sant Martí (205.359).

Per als creadors d'aquests districtes, segons assenyala Joan Busquests (1992), la idea era reproduir, en part, els municipis annexionats a Barcelona majoritàriament a finals del segle XIX i crear unitats amb una població al voltant dels 200.000 habitants, així com amb una entitat semblant a altres ciutats de l'àrea metropolitana, amb la qual cosa la AMB haguès quedat configurada en 36 ciutats similars (26 municipis i 10 districtes) i haguès estat possible crear una mena de Consell de Cent renovat. Val a dir que aquest projecte se'n va anar en orris, degut a la dissolució l'any 1985 de la Corporació Metropolitana de Barcelona a instàncies del govern de la Generalitat de Catalunya.

En contrapartida, es va crear, pels municipis interessats, una Mancomunitat de Municipis de l'Àrea Metropolitana de Barcelona (MMAMB), així com dues entitats metropolitanes: una per gestionar els transports (18 municipis) i una altra per gestionar el cicle de l'aigua i l'eliminació de residus (32 municipis).

Davant la impossibilitat d'abastar tots els àmbits territorials de Barcelona, en aquest treball de recerca em centro en la ciutat de Barcelona, tot i que abans he vull situar-la un xic més en el contexte metropolità del que forma part i sense el qual no es pot concebre la ciutat interfluvial.

4.2. Integracions, desigualtat i territori.

En capítols anteriors s'ha escrit sobre 'integració' des de diverses perspectives, però no s'ha tingut gaire en compte el seu vessant espacial. En canvi, el mot 'integració' també ha aparegut vinculat al territori en diverses ocassions. Per exemple, Oriol Nel.lo (1991) el va tenir en compte quan va establir sis parelles de conceptes oposats que il.lustren els debats territorials a Catalunya fins a inicis dels anys 90: equilibri-desequilibri, desconcentració-concentració, integració-dualitat, creixement harmònic-creixement polaritzat, policefàlia-macrocefàlia, justícia territorial distributiva-justícia social. Aquí m'interessa concretar una mica les dicotomies tercera i sisena, atès que són les més relacionades amb el tema d'aquesta tesina.

Pel que fa a la dicotomia *integració-dualitat*, "allò que està en debat és si el territori català configura una unitat integrada o si per contra, hi ha una fractura (o un seguit de fractures) que obliga a parlar de realitats territorials fortament diferenciades. (Nel.lo, 1991: 81-82). Aquesta dicotomia, des d'inicis dels anys 70 s'havia plantejat en relació a les alternatives territorials del creixement econòmic de Catalunya: d'una banda, hi havia aquelles posicions que, davant dels desequilibris territorials resultants d'un creixement econòmic concentrat, defensaven la màxima igualtat territorial possible i la recerca d'una *integració* del territori, la qual només seria possible via un creixement harmònic o desconcentrat que permetès un equilibri i homogeneització territorial. D'altra banda, hi havia postures que presentaven les desigualtats territorials com un fet irreversible fruit de la *integració* del territori català en el capitalisme i que, dins d'aquest sistema, com a molt es pot tractar de limitar les repercussions socials negatives de la integració en ell[67].

[67] Aquest debat va girar sobretot al voltant de la fractura entre comarques rurals i comarques urbanes.

D'aquesta manera, també a nivell territorial es pot copsar com les dues principals concepcions de la 'integració' desenvolupades més amunt apareixen quan s'estudien dinàmiques del territori: de forma similar a com la integració social és amenaçada quan es produeix la integració sistèmica d'individus i grups socials, la integració d'un territori en el capitalisme pot amenaçar la seva integració territorial.

De fet, les grans àrees urbanes semblen atrapades en aquesta dicotomia, l'anomenada 'tesi de la integració' diu que les oportunitats i limitacions a les que s'enfronten les ciutats (o localitats) depenen de la naturalesa de la seva integració en la canviant divisió mundial del treball (Taylor, 1994), alguns dels resultats de la qual es poden relacionar amb l'aparició de 'ciutats difuses' (Indovina, 1990).

En el cas de Barcelona, l'aposta del govern municipal sembla ser clara, en la línia del model de 'ciutat empresarial' analitzat críticament per Tim Hall i Phil Hubbard (1996) i esmentat abans, com es pot llegir a la pàgina web de l'Ajuntament: "Avui, les ciutats es promocionen a nivell mundial com a empreses productores de serveis i de benestar que són i competeixen, en el millor sentit, per aconseguir una qualitat de vida superior pels seus habitants. Podem afirmar que la capacitat de progrès d'un col.lectiu urbà depén, en bona part, de la seva densitat d'intercanvis més enllà del seu entorn immediat.
En aquest context, Barcelona es mou amb particular energia..." (http://www.bcn.es).

Els perills de desintegració territorial (segregació, dispersió urbana), que es poden vincular a la integració capitalista, han estat recollits recentment per Oriol Nel.lo (1998), qui entén que la ciutat difusa no és ciutat, sinó una juxtaposició d'espais monofuncionals i segregats que tendeixen a configurar una metròpolis funcionalment inviable, ambientalment insostenible i socialment insolidària. Davant aquestes tendències, Nel.lo proposa la ciutat compacta, complexa i integrada, la construcció d'una ciutat de ciutats, de ciutats intenses.

Pel que fa a la segona dicotomia que vull subratllar, *justícia territorial distributiva-justícia social*, el debat recollit per Nel.lo (1991) incloia, d'una banda, aquells que com Antoni F. Tulla, basant-se en arguments de David Harvey, defensaven la justícia espacial distributiva entesa com el dret a la igualtat d'oportunitats da cada individu en tots els camps sense tenir en compte el lloc on resideix, per tant, caldria modificar les diferències de renda, serveis o poder polític entre les 'comaques marginals' i les ciutats. D'altra banda, hi havien altres com Joaquim Clusa que consideraven que els desequilibris territorials esmentats eren diferències entre mitjanes aritmètiques comarcals, quan les diferències realment significatives són aquelles que neixen de les diferències entre persones, classes o grups socials. Per tant, calia anar amb compte de fomentar segons quines polítiques que podien fer més rics als rics de les 'comarques pobres' i més pobres als pobres de les 'comarques riques'.

No fer comparacions camp-ciutat per poder copsar les desigualtats socio-territorials que genera el capitalisme. Aquestes són perceptibles inclús dins de les pròpies àrees urbanes. A la llum de la Taula 1, la desigualtat territorial en la distribució de la renda apareix clarament exposada a nivell municipal.

Taula 1. ***La Renda Bruta Familiar Disponible (RBFD) i el Producte Interior Brut (PIB) per habitant. Primera Corona Metropolitana de Barcelona. 1991.***

Localitat	RBFD per habitant*	PIB per càpita preus mercat*
Badalona	904,9	1.008,00
Barcelona	1.334,40	2.415,00
Castellfedels	1.269,00	1.003,90
Cerdanyola Vallès	1.060,30	1.204,50
Cornellà de Llobregat	947,8	1.030,90
Esplugues Llobreg.	1.124,90	1.450,20
Gavà	1.004,20	1.235,00
l'Hospitalet de Llobregat	955,6	987,4
Molins de Rei	1.197,80	1.698,30
Montcada i Reixac	984,1	1.687,60
Montgat	1.083,10	2.016,30
Pallejà	1.142,40	1.147,80
Papiol, el	1.121,90	2.202,20
Prat, el	911,10	1.542,00
Ripollet	918,8	1.099,80
St Adrià del Besòs	836,1	1.996,10
St Boi Llobregat	919,7	1.096,80
St Climent de Llobregat	972,1	1.098,60
St Cugat del Vallès	1.559,70	1.905,30
St Feliu de Lobregat	1.020,70	1.270,40
St Joan Despí	1.036,30	1.804,70
St Just Desvern	1.628,40	3.393,40
St Vicenç dels Horts	918,6	1.354,70
Sta Coloma de Cervelló	1.199,10	2.097,20
Sta Coloma de Gramanet	846,1	516,2
Tiana	1.453,90	514,3
Viladecans	923,3	871,7

*en milers de pessetes.
Fonts: El.laboració pròpia a partir de: http://www.gencat.es/pap Les fonts originàries citades a aquesta adreça són:
-RBFD i PIB: IEC. Estimacions a partir de macromagnituds bàsiques de les economies comarcals i locals.
- Població: IEC. Cens de Població 1991.

Si a més es dóna un cop d'ull a dades de la distribució de la renda en sub-territoris a l'interior dels municipis es pot copsar també com dins d'alguns d'ells la desigualtat socio-territorial també és un fet que fa més complexe el seu estudi. En aquest sentit, algunes transformacions produides durant els 1980s van portar a Attilio Celant i Paola Morelli a escriure sobre la *leopardizzazione* territorial de les desigualtats socials, és a dir, a escriure sobre el seu esmicolament en petites taques i no en grans territoris (Nel.lo, 1991).

Si passem a analitzar la Renda Familiar Disponible per Càpita per districtes a Barcelona ciutat (la màxima desagregació de dades recents trobada) es confirma aquesta desigualtat territorial dins del territori municipal, atès que Sarrià-Sant Gervasi, el districte que l'any 1993 tenia una renda familiar disponible per càpita més alta (2.507.197 pessetes), gairebé doblava la disponible a Nou Barris (1.267.627 ptes.) i Ciutat Vella (1.295.656 ptes.).

Taula 2. Renda Familiar Disponible per càpita. Barcelona ciutat i districtes. 1993.

Ciutat Vella	1.295.656
Eixample	2.132.058
Gràcia	1.855.484
Horta	1.576.981
Les Corts	2.340.271
Nou Barris	1.267.627
Sant Andreu	1.551.481
Sant Martí	1.667.428
Sants-Montjuïc	1.604.534
Sarrià-Sant Gervasi	2.507.197
Barcelona	1.818.790

Font: *Anuari Estadístic de la Ciutat de Barcelona 1996*, Barcelona: Ajuntament de Barcelona, 1997. Informació extreta de Oliver, J. et al. *Expansió i recessió a Barcelona i la seva Àrea Metropolitana: dinàmica i distribució de la renda 1989-1993*, Bellaterra: Departament d'Economia Aplicada, U.A.B.

Com a resultat dels arguments fins ara exposats, es pot considerar que més que una dicotomia d'oposats, la desigualtat territorial i la desigualtat social són dos aspectes de l'impacte del capitalisme que es produeixen simultàneament.

En aquest context de desigualtats ja existents, apareixen fluxes migratoris que inclouen a una quantitat significativa de persones. Per tant, els i les immigrants arriben a un espai caracteritzat ja abans de la seva arribada per desigualtats socials i territorials.

4.3. Immigracions a la Barcelona metropolitana

A part dels moviments migratoris rural-urbans interns a Catalunya, durant aquest segle hi han hagut dos períodes de gran creixement dels fluxes (Pascual de Sans, Cardelús, Solana, en premsa):
1) des de 1916 fins 1930 l'expansió industrial i les obres públiques (com la construcció del metro) van necessitar uns 500.000 treballadors que van arribar procedents d'àrees properes a Catalunya geogràficament i, de vegades, també culturalment: País Valencià, Aragó, Murcia, i Almeria.
2) des de la dècada dels anys 1950 fins a principis dels 70 la immigració massiva va ser deguda, en part, a les necessitats de la indústria. Era originària d'altres regions de l'estat espanyol (sobretot Andalusia, Extremadura, Galicia i Castella) i era formada per persones amb una llengua i cultura diferent de la catalana. Des de 1950 a 1975 l'increment de població a Catalunya degut a la immigració s'estima aproximadament en unes 1.400.000 persones.

Val a dir que hi han antecedents d'arribades d'immigrants de terres més llunyanes. D'una banda, el fet que Barcelona fos durant segles la ciutat més comercial de la

península ibèrica[68], va promoure l'arribada de persones d'altres terres europees, però també de més enllà. Com a altres ciutats europees, durant el temps en que l'esclavatge estava molt més estés que ara, - per exemple durant el segle XVIII i inicis del segle XIX -, la implicació de catalans i altres europeus en el comerç de persones va implicar l'arribada a Barcelona de persones d'origen africà i americà per a treballar en tasques domèstiques. En els estudis sobre aquella època de comerç triangular[69] - en la que es produeix bona part de l'acumulació capitalista necessària per a la industrialització-, normalment s'ha focalitzat en les grans migracions forçades d'Àfrica cap a Amèrica, però no són negligibles les arribades d'esclaus o descendents d'esclaus a Europa, com mostren alguns estudis realitzats a la Gran Bretanya o als Països Baixos[70].

D'altra banda, la immigració estrangera a Catalunya ha crescut des del procés d'industrialització que es produí en el segle XIX, quan era formada majoritàriament per treballadors altament qualificats, empresaris i inversors financers que van arribar amb les seves famílies, sobretot a Barcelona, procedents majoritàriament de l'Europa Nordoccidental[71]. Aquest grup avui és encara significatiu, però ara són una minoria dins del conjunt de la immigració estrangera, inclús si hom amplia el grup per a incloure la immigració nordamericana i japonesa arribada des dels anys 60. El salt quantitatiu i qualitatiu de l'arribada de força de treball estrangera procedent d'Àfrica o Àsia és més recent i el nombre d'immigrants d'aquests orígens és menor que a la majoria de països de l'Europa occidental (Solana, Pascual de Sans, 1995).

En relació a aquests darrers fluxes d'immigració de força de treball estrangera, en els anys 1960 hi han alguns precedents d'arribada de persones d'origen africà a Barcelona des de l'antiga colònia espanyola que avui s'anomena Guinea Equatorial. Es tractava d'una 'èlit' seleccionada pel seu bon expedient acadèmic per a estudiar a instituts de secundària o a la universitat. Alguns membres d'aquest grup van esdevenir els primers africans subsaharians a obtenir un títol universitari espanyol i a nacionalitzar-se (Sepa Bonaba, 1993). En aquesta dècada és produeix també una arribada de diversos estudiants llatinoamericans i de l'Àsia mediterrània, molts d'ells relacionats amb la professió mèdica.

D'altra banda, des de finals dels anys 1960 i primers 70 alguns joves marroquins (i, menys, alguns africans subsaharians) van estar treballant temporaiment a Catalunya (sobretot en la indústria, com la majoria d'immigrants de la resta de l'estat en aquella època) en el seu camí cap a França o el Nord d'Europa. Només uns pocs d'ells van esdevenir residents permanents i van reagrupar les seves famílies. En general, aquest petit grup que es va assentar a Catalunya es pot considerar com a producte del tancament de la frontera francesa a la immigració l'any 1974.

---

[68] En aquest sentit es poden assenyalar els comentaris d'Elisée Reclus, qui més concretament considerava que Barcelona era "lugar de cita de marinos, de industriales y de extranjeros que vienen de todos los lugares de Europa". Vegeu Colectivo de geógrafos (1980) *Eliseo Reclús. La geografía al servicio de la vida (antología)*, Barcelona: 7 i 1/2, pp. 401.

[69] Per a una aproximació al 'comerç triangular' vegeu Jan De Vries (1990).

[70] Per a una aproximació històrica a la immigració als Països Baixos des del segle XVI fins a finals del segle XX, vegeu Lucassen, Penninx (1998).

[71] Alguns individus inclosos en aquesta selecta onada immigratòria han deixat petjada en l'àmbit esportiu, com el suis J. Gamper, fundador del Futbol Club Barcelona, o els britànics que van iniciar una tradició d'Hòquei herba a Terrassa.

En els anys 1970 un nombre significatiu de refugiats polítics sudamericans van arribar a Barcelona, molts d'ells professionals liberals procedents d'Argentina, Xile i Uruguay (Domingo et al., 1995). Durant els anys 80, l'arribada d'immigrants marroquins es va incrementar amb la immigració d'homes joves, de forma que aquesta nacionalitat va esdevenir una de les més significatives entre els immigrants de la metropoli barcelonina. Durant els anys 90, el reagrupament familiar i l'arribada de més homes i dones joves marroquines han consolidat aquesta comunitat com la més nombrosa.

En la dècada dels 1980, es va produir un fluxe de dones filipines cap a Barcelona ciutat per a treballar en el servei domestic. Més recentment, aquesta activitat econòmica ha atret també treballadores originaries del Perú, Equador i la República Dominicana (sobretot a través dels anomenats 'cupos' o contingents establerts anualment pel govern espanyol) també a altres punts de la regió metropolitana.

Altres grups d'immigrants estrangers que han arribat recentment a Barcelona, sobretot a la ciutat, són originaris del Pakistan (alguns d'ells són encarregats o propietaris de petites botigues d'alimentació, altres treballen en la distribució de bombones de gas butà).

4.4. Immigració estrangera a la ciutat de Barcelona

Les estadístiques sobre immigració estrangera a l'estat espanyol permeten només aproximacions generals a la composició real de la població immigrant degut a l'existència d'un nombre significatiu d'immigrants 'desdocumentats'. Tanmateix, en qualsevol cas, la població immigrant estrangera a Barcelona és poc nombrosa en relació a altres ciutats de l'Europa occidental. En aquest apartat faig una breu aproximació a la població estrangera resident a Barcelona durant els 1990s, d'acord amb censos i padrons de població. Entre aquests 'estrangers' censats pot haver-se inclòs un cert nombre d'infants de pares estrangers nascuts a Barcelona i als quals, degut a l'actual Llei d'Estrangeria, no se'ls ha permès triar la nacionalitat jurídica de la terra de neixement (l'estat espanyol) per als seus fills i filles, per tant en aquest apartat utilitzaré sempre el terme 'residents estrangers'.

L'any 1991, 23.402 residents estrangers van ser censats a Barcelona[72], els quals constituien el 1,4% de la població total (el 1986 el nombre d'estrangers registrats en el padró eren 19.411, és a dir, un 1,1% dels barcelonins). Si es té en compte la nacionalitat d'aquests residents, l'any 1991 hi havia una àmplia varietat de grups, sense que hi destaqués clarament cap. La nacionalitat argentina era la més nombrosa amb 2.170

[72] En el cens realitzat la primavera de 1991 es va produir una subestimació dels immigrants procedents dels països empobrits, degut a que la Regularització extraordinària de treballadors estrangers va concloure més tard. En canvi, els immigrants procedents de països enriquits, en no tenir tants problemes per aconseguir permisos de residència, ho tenien millor per a ser censats. Per immigrants de països enriquits entenc, tot i reconéixer les diferències entre ells, aquells que tenen la ciutadania de països de la Unió Europea, de Noruega, Suïssa, Islàndia, Estats Units d'Amèrica, Canadà, Austràlia, Nova Zelanda, Israel i Japó, així com d'altres petits estats (com Liechtenstein, Monaco, Andorra, etc.).

persones (9.2% del total d'estrangers), seguida de la francesa (1.777 persones; 7,6%), la marroquina (1.727 persones; 7,3%), i la filipina (1.253 persones, 5,3%).

D'acord amb el padró d'habitants de 1996, apart d'un increment de la població estrangera fins a 30.455 residents a Barcelona ciutat (que representa un 2.02% de la població total), s'han produit tot un seguit de canvis significatius si es torna a parar atenció a la variable 'nacionalitat'. El 1996, el principal grup d'estrangers era format per aquells que poseien només passaport marroquí (3.191 persones, que representaven un 10.5% del total d'estrangers). Després es trobaven les persones residents peruanes (2.779), les filipines (1.784), les franceses (1.707), les italianes (1.693), les alemanyes (1.589), i les argentines (1.173).

D'aquesta manera, la població resident amb nacionalitat argentina va passar de la més nombrosa el 1991, amb 2.170 persones, a esdevenir el vuité grup d'estrangers en nombre (1.173 persones). Ara bé, cal tenir en compte que, a part d'elles, el 1996 havien 1.820 persones residents a Barcelona ciutat tenien doble nacionalitat hispano-argentina, la qual cosa sembla indicar un nombre significatiu de ciutadans amb ple drets d'origen argentina. Tot i que aquesta possibilitat de nacionalització no és igual per a tots els estrangers (en el cas dels marroquins calen 10 anys de residència 'legal' per iniciar el procés administratiu, quan per a altres nacionalitats cal menys de la meitat de temps), els argentins no són un cas excepcional: d'una banda, la població amb nacionalitat francesa resident a Barcelona va disminuir en 287 persones durant el periode 1991-1996, però l'any 1996 a més de 1.707 francesos residents hi havien 1.802 persones amb doble nacionalitat hispano-francesa. D'altra banda, els residents alemanys van tenir també un lleuger descens en nombres absoluts en aquest periode (de 1.914 l'any 1991 a 1.589 persones el 1996), mentre aquest darrer any hi havien 616 residents amb doble nacionalitat hispano-alemana.

Val a dir que la distribució d'aquesta població estrangera sobre el territori barceloní no és homogènea. Amb dades de 1986, el Colectivo Ioé (1992) suggeria que el districte amb més població estrangera era Sarrià Sant-Gervasi (on constituien més d'un 3% de la població total), que és el districte amb una renda per càpita més alta. Els residents estrangers en aquesta àrea eren sobretot de països enriquits, és a dir, de l'anomenat Primer Món.
D'altra banda, el segon districte amb el nombre més alt de residents estrangers era Ciutat Vella (més del 2% de la població total), un dels districtes amb una renda per càpita més baixa. Més del 80% dels estrangers residents en aquest districte procedien de països empobrits, és a dir, de l'anomenat Tercer Món.

Les dades del cens de 1991 confirmaven aquesta polarització. Sarrià-Sant Gervasi era encara el districte amb més població estrangera en números absoluts, bàsicament de països enriquits, tot i que llavors el percentatge de població estrangera sobre el total de població del districte (3,3%) era el segon més alt. Així, el 1991, el percentatge més alt corresponia a Ciutat Vella, on el 3.8% de la població del districte tenia nacionalitat estrangera: 83.1% dels quals procedien de països empobrits (28% només del Marroc, el grup més nombrròs de Ciutat Vella).

El 1996 la tendència anterior es confirma, Ciutat Vella esdevé el districte amb més població estrangera, tant a nivell absolut com relatiu: 6.093 persones estrangeres que

representen el 7.2% de la població del districte (gairebé el doble que el Cens de 1991, abans de la regularització extraordinària). Més concretament, segons el padró d'habitants de 1996, hi havia 1.671 residents marroquins a Ciutat Vella (27.4% del total d'estrangers del districte i el 52.3% dels marroquins de tota Barcelona ciutat), així com 1.093 residents filipins (que representen el 18% de la població estrangera de Ciutat Vella i el 61.2% dels filipins de Barcelona). El 1996, la població resident estrangera procedent de països empobrits seguia sent més del 80% de la població estrangera total deCiutat Vella.

El segon districte de Barcelona ciutat amb el nombre absolut d'estrangers més alt (4.245 persones) i amb el percentatge més alt d'estrangers registrats com a residents el 1996 era Sarrià-Sant Gervasi, amb un 3,3% del total de la població del districte, gairebé el mateix percentatge que el 1991 i el 1986. Ara bé, aquesta vegada els estrangers residents en aquest districte (que el 1996 destacava encara com el que té la renda per càpita més alta de Barcelona ciutat) es distribuien pràcticament en números iguals entre originaris de països enriquits i originaris de països empobrits. Aquest canvi pot fer pensar en que la divisió territorial segons la 'classe social objectiva' de la població estrangera té més pes significatiu en l'assentament sobre el territori que l'afinitat nacional o cultural: les 'èlits' econòmiques de les comunitats estrangeres procedents de països empobrits seguirien les mateixes pautes residencials que les classes mitjanes/mitjes-altes en general a Barcelona. Tot i que cal tenir en compte, com a mínim, dos altres possibles causes explicatives de l'anterior canvi respecte a anys anteriors:
-que molts dels estrangers de països enriquits residents a Sarrià-Sant Gervasi el 1991 poden haver adquirit la nacionalitat espanyola abans de 1996 i per tant deixar de constar en les estadístiques com a estrangers.
-que el procés de suburbanització, és a dir, de migració intrametropolitana de la ciutat central cap a la perifèria metropolitana d'una part de les classes mitjanes-altes, dins de les quals s'inclouen molts nacionals de països enriquits, pot haver inclòs en els seus fluxes també una part significativa d'aquests estrangers. A l'hora, d'altra banda, també és possible que aquest 'buidatge' de Sarrià-Sant Gervasi hagi facilitat l'entrada al districte de persones de classe mitjana, entre les quals es trobarien alguns estrangers originaris de països empobrits.

Els altres districtes barcelonins amb un percentatge de població estrangera per sobre de o coincidint amb el percentatge mitjà de la ciutat (2,02%) l'any 1996 eren l'Eixample (2,3%, 5.711 persones), Les Corts (2,27%) i Gràcia (2,02%). D'altra banda, el districte amb menys estrangers enregistrats era Nou Barris, amb 1.337 persones, les quals representaven un 0.78% de la població total del districte.

Després d'aquesta aproximació general a la immigració estrangera a Barcelona, és possible preguntar-se quina és la relació que s'estableix entre aquesta nova població resident i les organitzacions socials existents abans de la seva arribada, així com qüestionar-se per l'origen de les anomenades associacions d'immigrants estrangers. En el proper apartat tracteré de respondre aquestes preguntes.

5. ORGANITZACIONS SOCIALS, IMMIGRACIÓ ESTRANGERA A BARCELONA I INTEGRACIONS.

En començar a realitzar una revisió de la literatura específica sobre el tema que he plantejat, els resultats no van ser gaires, però si suficients per a fer-me pensar algunes idees per a una primera aproximació al tema i realitzar un primer treball de camp[73]. Així, en un principi, vaig pretendre seguir alguns dels esquemes d'anàlisi o de descripció que suggerien. Ara bé, quan per segon cop em vaig posar a escriure[74], amb un segon treball realitzat, em vaig adonar que per a poder analitzar i explicar més profundament la implicació de les organitzacions socials relacionades amb la immigració estrangera a Barcelona en les dinàmiques integradores d'aquest sector de la població necessitava emprar altres perspectives. Així, vaig anar a cercar pistes en les aportacions teòriques de diverses ciències socials (i més enllà), algunes de les quals he recollit en els dos primers capítols, i també vaig replantejar-me les perspectives metodològiques.

Aquest segon enfocament que he anat reformulant 'sobre la marxa' m'ha convidat a tenir una major perspectiva històrica, enlloc de la 'fotografia' que en un principi anava a prendre. Probablement en el futur caldrà mirar encara més cap al passat i estudiar millor, entre altres temes, la implicació de la immigració estrangera en la història de Barcelona, tant de la que va arribar per a obrir fàbriques o per a retirar-se sota el sol, com de la que va arribar per a vendre la seva força de treball o els seus coneixements. Aquesta història hauria d'incloure, entre altres aspectes, com es van organitzar socialment aquelles persones i quina relació van tenir amb els processos d'integració existents a la ciutat. Val a dir que no és només la immigració estrangera la que hauria d'incloure's en aquests estudis.

Inclús sense considerar que els museus són la millor forma d'explicar la història, sí que es pot considerar curiosa l'existència de museus de pedres, d'urbanisme, d'un Museu d'Història de la Ciutat, com el que avui existeix a Barcelona, mentre no existeixen museus de *la gent* de la ciutat. Hauria de ser fonamental recordar la història de la gent de Barcelona, per poder encarar el futur. I aquest passat inclou l'organització social de la diversitat dels seus ciutadans i ciutadanes que han lluitat (o mogut peces) per canviar (o mantenir) la situació social, política, econòmica. Entre aquesta ciutadania han existit diverses persones arribades al llarg de la història de més al nord dels Pirineus, de més enllà de la mediterrània i de l'altra banda de l'Atlàntic.

En aquest sentit, la situació de Barcelona contrasta, per exemple, amb la situació de Glasgow, on el People's Palace Museum (Museu Palau de la Gent) és dedicat a les variades lluites socials que han marcat la història d'aquesta ciutat escocesa, recordant

[73] Informe de recerca presentat a la Fundació Jaume Bofill l'agost de 1996.

[74] En el context d'una recerca desenvolupada entre septembre de 1996 i septembre de 1998 que ha estat finançada en el marc del programa Training and Mobility for Researchers (TMR) de la Comissió Europea i desenvolupada des de la University of Warwick.

tant als oprimits com als opressors (entre altres grups socials) de cada moment. A més, és xocant veure com en aquesta història de la gent de Glasgow es reserva un record especial als brigadistes internacionals que durant la Guerra Civil espanyola van anar a lluitar contra el feixisme a Barcelona, mentre que, a banda de commemoracions efímeres, és tinguda prou en compte aquella presència en el lloc que la va rebre?

En aquesta memòria de recerca s'estudien immigracions internacionals més properes en el temps, tanmateix no és inútil recordar que altres van venir abans de terres llunyanes. En aquesta sentit, he trobat necessari fer un plantejament més o menys cronològic de l'exposició dels resultats del treball de recerca amb l'objectiu de fer més entenibles les dades recollides i de mostrar algunes de les dinàmiques en joc.

He escrit 'més o menys cronològic' per dues raons principals: d'una banda, per què hi han dinàmiques i processos que es fa difícil considerar que segueixen un ordre cronològic (i menys linial). D'altra banda, per què començaré dos camins que, pel que fa al tema d'estudi, són relativament paral.lels en bona part del trajecte (tot i que no durant tot ell). En els dos camins apareixen diferents integracions, amb variades implicacions per als 'caminants'.

Així, abans de realitzar el treball de camp calia, a la llum de la literatura llegida i de l'experiència prèvia, acotar d'alguna manera el tema d'estudi de cara al seu anàlisi. Com he assenyalat en el capítol 3, calia fer, a priori, una divisió de les organitzacions socials que estava interessat estudiar i després analitzar les seves històries i espacialitats per a poder conéixer les interaccions i els processos integratius en les que participaven. Després vaig fer una una primera diferenciació, basada en la divisió capital-treball, que després he anat matitzant a la llum de la intervenció estatal,- en tant que instrument del capital i en tant que generador d'una dinàmica pròpia de caire burocràtic -, així com d'altres factors que aniré assenyalant.

5.1. La cara 'oculta' de la lluna: la immigració estrangera enriquida també s'organitza

La cara 'oculta' de la lluna, en aquest cas, ho és virtualment. De fet de vegades és ben visible, tot i que sovint amb un primer cop d'ull hi ha qui la confon amb altres fenòmens: per exemple, el turisme o les visites puntuals de negocis. Ara bé, una clara mostra que moltes de les persones que arriben a Barcelona procedents de països de la Unió Europea, l'Espai Econòmic Europeu, Nordamèrica o el Japó no són turistes ni fugaços *businessmen* o *businesswomen* és la creació (i existència durant dècades) d'algunes associacions, clubs o societats formades per aquests immigrants estrangers.

Per a entendre la formació d'algunes d'aquestes organitzacions socials cal tenir en compte alguns antecedents històrics i desenvolupaments recents[75], que porten a la

[75] A tal efecte, m'he basat en diversos articles publicats l'any 1990 al dossier de la revista *Avenç* titulat "La patronal catalana, dos-cents anys d'història"; vàries memòries i publicacions de Foment del Treball Nacional (FTN) i PIMEC-SEFES; així com materials fonogràfics i documentals recollits durant els treballs de camp. D'altra banda, pel que fa a la immigració de directius empresarials estrangers, a més, ha estat

necessitat de situar mínimament alguns trets bàsics de la història de les organitzacions socials de la 'classe capitalista' o 'classe burgesa' Catalunya.

El terme 'classe capitalista' és complex, com ja s'ha comentat en el primer capítol. A més, no totes les associacions formades per immigrants procedents de països enriquits tenen les mateixes orientacions, ni aquestes són estàtiques. De la mateixa manera, no sempre és fàcil identificar aquestes orientacions, de vegades l'ambigüetat és la raó de la seva supervivència. No prendre partit i deixar que siguin altres organitzacions especialitzades les que ho facin pot ser la clau de l'èxit per a associacions formades per persones diverses i/o que només pretenen oferir activitats lúdiques.

Tanmateix, aquestes associacions lúdiques pot considerar-se que formen part d'un complex teixit associatiu que no té gairebé cap mena de punt en contacte amb un altre teixit associatiu, també complex, que mostraré en el proper apartat. Amb això no vull dir que siguin dos teixits enfrontats, només que no estan pràcticament interelacionats.

A tall d'introducció, cal tenir en compte que, com ha assenyalat Soledad Bengoechea (1990: 32) el "procés d'articulació de la burgesia catalana en associacions de diversa mena - recreatives, culturals, econòmiques, confessionals o polítiques - era un fenomen que s'anava produint de feia moltes dècades abans que comencés el segle XX. Les classes dirigents havíen anat potenciant aquestes plataformes per utilitzar-les tant com a grups de pressió com per manifestar des d'elles la seva presència en la vida pública".

Una de les formes més efectives d'organitzar-se que ha tingut la patronal a Catalunya, almenys des de 1771[76], ha estat la constitució d'associacions empresarials. Com he assenyalat anteriorment, a finals del segle XIX i inicis del segle XX bona part de la immigració estrangera que arriba a Barcelona procedeix d'altres països de l'Europa occidental. Entre ells es pot destacar un empresari francès anomenat Eloi Detouche, que va dirigir la federació de patronals del metall i va ser un membre destacat de Foment del Treball Nacional (la principal organització empresarial a Catalunya), en uns moments crítics per a les organitzacions empresarials: els anys 1918-19, durant els quals una revolució triomfava a Rússia, s'intentava una revolució a Alemania[77], la majoria de la classe obrera sindicalitzada de Catalunya s'unificava en la CNT (en el congrés de Sants) i es produia la vaga de la Canadenca. En aquelles circumstàncies d'ofensiva de la classe treballadora, la patronal catalana es trobava dividida i a la defensiva (tot i que amb el suport del govern i els militars). Ara bé, la unitat no va trigar a arribar, així l'octubre de 1919 es convocava el II Congrés Patronal a Barcelona, en el que s'aconseguia la unitat dels empresaris, entre els artífexs d'aquesta fita es trobava Detouche (Bengoechea, 1990).

---

clau tenir en compte les aportacions d'Àngels Pascual de Sans i Jordi Cardelús (1991), així com de Cristòbal Mendoza (1994).

[76] L'any 1771 es va crear la Real Compañía de Hilados de Algodón del Principado de Catalunya, el primer pilar sobre el que es va acabar construint Fomento del Trabajo Nacional.

[77] De novembre de 1918 al gener de 1919 es va produir a Alemania un procés revolucionari que va acabar ofegat a sang i foc per una fracció de l'exèrcit prussià amb el suport de l'SPD (l'històric partit socialdemòcrata alemany). Vegeu, per exemple, la introducció de Ramón García Cotarelo a *Rosa Luxemburgo. Obras Escogidas I*, Madrid: Ayuso, 1978.

Pocs anys després es creava l'associació d'immigrants estrangers més antiga entrevistada (i que roman activa): concretament el 5 de gener de 1927, sota la dictadura de Primo de Rivera, se celebrava l'assemblea fundacional del Club Escandinavo de Barcelona, creat per empresaris noruecs, suecs i danesos. En aquella primera època era un club molt tancat i elitista, per al qual la guerra civil suposà un parentesi en les activitats.

Des de la represa d'activitats en els anys 1940 i fins 1966 van reunir-se a un edifici propi de la Plaça Molina (Sarrià-Sant Gervasi), la gestió estava a càrrec d'una família que oferia menjars i begudes. Però aquell any 1966 van enderrocar la casa i fins 1981 no van tornar a tenir local. En aquell periode sense local es van seguir organitzant actes, a restaurants o altres llocs que llogaven.

Per entendre les evolucions del teixit associatiu creat per empresaris estrangers, cal situar-se en el marc dels canvis ocorreguts durant les darreres dècades a Catalunya, als quals també les patronals catalanes es van anar adaptant. Així, després de la Guerra Civil i el triomf del franquisme - que va suposar la restauració de l' "ordre burgés" i l'esclafament de tots aquells moviments socials, polítics i culturals que l'havíen amenaçat -, la patronal va emprar tres canals d'organització: d'una banda, les estructures empresarials dels sindicats verticals[78]; d'altra banda, les entitats patronals de caràcter sectorial, amb denominació pròpia, patrimoni i autonomia funcional, però que estaven integrades en l'Organización Sindical Española (OSE) com si fòssin centres d'estudi autònoms; i finalment, les entitats totalment al marge de l'OSE, com les cambres de comerç i indústria. És a dir, que si bé la legislació franquista prohibia qualsevol tipus d'associació corporativa amb caràcter representatiu al marge del sindicalisme del règim, els empresaris van poder disposar d'entitats autònomes dins i fora del Sindicat Vertical. A més, cal tenir en compte que el marc legal franquista donava per superada la lluita de classes i que l'OSE tenia assignada la realització de la "hermandad cristiana y falangista" entre treballadors i empresaris, de forma que moltes de les funcions d'una organització patronal van esdevenir innecessàries, de forma que l'estratègia de Foment del Treball Nacional (FTN) va ser integrar-se a l'OSE, conservant identitat i patrimoni, però en estat d'hivernació. La patronal catalana durant el franquisme es va dedicar a l'activitat productiva i a la política econòmica, atès que l'estat ja garantitzava els seus interessos essencials (Molinero, Ysàs, 1990).

Els temps immediatament posteriors a la mort de Franco comença a cristal.litzar-se la reunificació de la patronal, per a la qual ja s'havia estat treballant en els darrers anys del franquisme. Com assenyala Xavier Vidal-Folch (1990) el 'nou Foment' és format, no sense dificultats, pels directius de l'estructura hivernada de FTN, per empresaris provinents de la Cambra d'Indústria renovada i unificada sota la influència del Cercle d'Economia, així com pels provinents del sindicat vertical. Després d'una presidència de transició, l'any 1977 Carles Ferrer Salat és escollit president de Foment amb Alfred Molinas de vicepresident. Amb aquesta direcció aconseguien aplegar dos sectors principals de l'empresariat català: una majoria procedent de la industrialització dels 1960s amb una 'mentalitat retardada' i un sector minoritari 'ideològicament punta'. L'octubre de 1976 s'havia realitzat un acte públic d'afirmació de Foment, al Palau de

[78] Els sindicats verticals s'estructuraven, d'una banda, en les seccions econòmiques, on estaven els empresaris, i, de l'altra en les seccions socials, on estaven els treballadors. Ara bé, mentre els empresaris podíen escollir lliurement els seus representants, en canvi els treballadors només podien fer-ho amb dificultats i sempre mitjançant els 'enllaços sindicals' o, més tard, els 'jurats d'empresa'.